

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

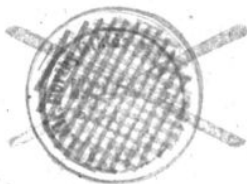
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENHETEDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1907

TARTALOM.

Adalékok ifj. Csécsi János életéhez. (Harmadik közl.) <i>Horváth Cyrill</i>	Lap 257
Vitéz Kádár István éneke. (Rákóczy György 1657-iki lengyel hadjáratából.) <i>Deák Ferencz</i>	300

Adattár :

Adalékok a debreczeni Fűvészkönyv történetéhez. <i>Csűrös Ferencz</i>	333
Ányos Pál verses könyveiből. <i>Császár Elemér</i>	346
Majom Lujz levelei Döbrentei Gáborhoz. (Harmadik közl.) <i>Rexa Dezső</i>	361

Könyvismertetés.

Birálat. Petőfi Felhőinek új olasz fordítása. <i>E. A.</i>	378
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	382

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

ADALÉKOK IFJ. CSÉCSI JÁNOS ÉLETÉHEZ.

(Harmadik közlemény.)

16. vád: Az amúgy is nyomorgó iskola megélhetését nehezítette. Ugyanis nemcsak maga nem szerzett semmit, hanem másokat is, mint a borsodiakat, arra ösztökélt, hogy semmit a kollégiumnak ne adjanak.

Felelet: Hogy a kollégium megélhetését gátolta volna, merő ráfogás, melynek épp az ellenkezője igaz. Csáji Márton seniorsága alatt, a ki nem volt csécsista, Csécsinek minden segítsége nélkül egész éven át tisztességesen eltartotta az ifjúságot. Az volt a hiba, hogy Csécsi, ha megtudta, hogy valamely eklézsia valamit adott az inséggel küzdő ifjúságnak, leveleivel és követivel megakadályozta az alamizsna beküldését vagy hazahozatalát. Hogy pedig a benefactorokat ki idegenítette el az adakozástól, tudva van. Elég Tussai Mártont és több borsodmegyei jeles urakat említeni azoknak a jötevőknek sorából, kiket a csécsisták, mivel akár Csécsit, akár őket (a csécsistákat) rossz erkölcsaikért megrovogatták, szenttelenül tollhegyre vettek, megcsúfoltak, elnevezve ökröknek, hóhéroknek, vén bolondoknak, ostoba gyerkőczöknek, vargáknak stb., kiabálva, hogy nem szorulnak senkire, mint Dőry uram ő nga előtt Bodrog-Keresztúron Mándi István és Tunyogi János csécsisták, szemébe mondván néki: »Talán azt hiszik az urak, hogy imádkozunk a korpájokért? Senki fiának a korpájáért sem imádkozunk! Veszünk magunknak ökröket, van elég szántóföldünk, szántunk, vetünk, magunk is megkeressük élelmünket«, a mint-hogy elég rossz sikerrel meg is cselekedték. S mégis azt beszélik nagy szentelenül, hogy Nagymihályi idegenítette el a jötevőket!

17. vád: Beiktatásakor tett ígérete ellenére majd az eklézsiák adományaiból, majd az iskola egyéb jövedelmeiből fizetése fejében hol többet, hol kevesebbet elszedgetett.

Felelet: Soha senkinek alamizsnáját jogtalanul el nem vette. Mikor pedig esedékes fizetésének legalább egy-egy része fejében a supplicansoktól egyet-mást elvett, azzal senkinek sérelmet nem okozott, mivel törvényes, jogos követelését elégitette ki. Ám ne feledjék el Csécsi cselekedeteit! »Csécsi uram az ő professzorsága alatt mind az alamizsnára, mind a kollégium épületére egybegyűlt

adományokra, mind a korcsmáros szőlőiből nyert és az ifjúság fentartására való jövedelemre rátette kezét, nagy kárára a kollégiumnak, mivel sem a romladozó épületeket meg nem javíttatta, sem újakról nem gondoskodott, sem az alumíniumokat ősi szokás szerint ki nem osztotta; hanem a drága bíbor, selyem és egyéb ruhákat, melyeket a dunántúli tehetős eklézsiák ajándékoztak, és a legátusok által felszedett pénzeket a saját kedves házára fordította.» Köteleztessenek tehát mind a ketten számadásra; elválík majd, hogy a két professzor közül melyik vett fel többet a kollégium javaiból.

18. vád: Mindig készen állt, hogy az iskolában villongásokat gerjesszen; a papokat egyre-másra az intézet nyakára hívta, holott az ügyeket nélkülök is el lehetett volna intézni. Temetéseken, vásárokon, útközben folyton Csécsinek és deákjainak kidobásáról beszélt, őket rágta, sértegette, sőt azt költötte, hogy Csécsinek már csak kevés tanítványa van, azok is tudatlanok, idióták, mindenféle bűnökkel mocskosak.

Felelet: Azokat a papokat hívta, kiket az iskolai törvények kijelöltek. Hívnia kellett, mivel Csécsiek aligha hívták volna őket, mikor a Nagymihályi-párt a szitkokért, ütlegekért elégtételt követelt, amazok pedig hamis ürügyekkel minden elégtételt megtagadtak.

20. vád: Disputációt többször csak keveredés előidézése végett tartott. A kiket már megbántott, nem is vettek részt azokban szívesen, mivel tudták, hogy újabb koczódások származnak belőlök; az is megesett, hogy egy opponensnek így szólott: Úgy hozzád vágom ezt a könyvet, hogy a fejedbe ragad.

Felelet: Ő (Nm.) a disputációkat tanítványainak gyakorlására tartotta, azonban a csécsisták folyton zavarták: egyszerre hárman-négyen is belekiabáltak a vitába és szemtelenkedtek. Ezért először szelíden intette őket, utóbb keményebben is rájuk szólt. Ám Csécsi ezzel szemben se dicsekedjék. Mert évente alig tartott egy-két vitatkozást, s a nagymihályistákat, bár illedelmesen kérték, hogy engedje őket szóhoz jutni, akkor is csúfosan elutasította.

21. vád: A deákok veszekedéseibe avatkozott, az övéit tüzelte, a többieket szidta, bántalmazta, ekkép a czivódásnak inkább szítója, mint csendesítője volt.

Felelet: Mindezt csak néhány csécsista mondja. Nem Csécsi ő. Csécsi volt, a ki legényeit ekkép biztatta: »Üssétek, vágjátok a nagymihályistákat! Ebek nyalják föl a véröket!« Sőt maga is hozzálátott a verekedéshez s botjával ütötte-verte Nagymihályi embereit.

22. vád: Gyalázkodásaival, irkálásaival és fenyegetőzéseivel sok nemes ifjút elriasztott az iskolától.

Felelet: Addig, míg Nagymihályi »intra Pomerium collegii« volt, elég nemes jött Patakra tanulni; csupán a nagymihályisták kidobása után maradoztak el, úgy hogy az intézetnek alig van 3—4 nemes tanulója. És ennek bizonynyal nem Nagymihályiék az okai.

23. vád: Az iskolai székben megjelenni vonakodott, sem övét oda nem eresztette; ha megjelent is, a törvényes ítéletnek, mihelyt a bűnös nagymihályista volt, ellene mondott és ellene szegült.

Felelet: Igaz, a kollégiumban töltött utolsó esztendeje alatt többször elmaradt a primariusi gyűlésről; ám elég oka volt elmaradnia. Ugyanis 1. a csécsista primariusok, kik hatalmon voltak, megegyeztek, hogy őt magát bántalmazni kell, deákjait pedig kivetik; 2. mivel mikor jelen volt is, sem az ő, sem a vele tartó primariusok szavainak helyt nem adtak, sőt azokat gyalázkodásokkal és illetlenül fogadták. Az 1722. április 16-iki ülés alkalmával megmondotta, hogy a gyűlésre el nem megy, míg mind maga, mind tanítványai elégtételt nem kapnak, mire a csécsista primariusok ezt üzenték neki: »Ha akar, jöjjön és mondja el bucsúbeszédét, mivel rögtön vége lesz professzorságának. Ha pedig most nem jön, ne is fáradjon többet, maradjon a hol van, örökké!« Aztán: »Kérjen elégtételt, jöjjön ide a helyszínére, mondja el kifogásait; nekünk is van követelésünk, nagyobb; előbb neki kell elégtételt adnia« stb. 3. Mivelhogy a mit az ülésben, úgymond, nyilvánosan végeztünk, azt Csécsi a maga nyájával egyetértve suttyomban megváltoztatta, mondván: »Van hozzá hatalmam Nagymihályi uram beleegyezése nélkül is.« A primaria sedes törvénytelen végzéseit a törvények értelmében a kurátornak, majd másoknak is, a kiket illetett, eléje terjesztettem. A romlás pedig nagy volt; mert ha csécsistát kellett büntetni, a törvények egyszerre meghaltak, eltemetettek; de bezzeg ha nagymihályista vétett bármi csekélységet, rögtön elővonattak sírjokból.

24. vád: Házát, melyet azért kapott, hogy benne lakjék, vendéglővé változtatta, és a kollégium szájától a csekély alamizsnát is elragadozván, egyes szobáit nemes ifjaknak bérbe adta.

Felelet: Hogy nemes ifjakat, gyenge, árva, elhagyott gyerekeket Isten dicsőségeért s szüleik kedveért házába fogadott, tisztességesen táplált és nevelt, azért házát vendéglőnek mondani még nem lehet. Avagy miért nem vendégfogadó a Csécsi uram háza is, a ki szintén hasonlóképp cselekedett?

25. vád: A békétől való idegenkedését azzal is elárulta, hogy valahányszor a rector primarius és az esküdt diákok kérték, soha sem hallgatott rájuk s szüntelen büntetésre, bosszuállásra szorjuzott; eléggé bizonyítja ezt ama nyilatkozata, hogy mint theologus nem ismerhet bocsánatot, s az a körülmény, hogy egész nyíltan öldökléssel, vérontással fenyegetőzött, hirdetve, hogy húsz emberével az összes csécsistákat összeverheti.

Felelet: Üres vádaskodás. Ő akarta a békét, intette is rá Csécsiéket; de a békét csak bizonyos feltételek mellett akarta. Mikor pedig látta, hogy a bűnöket az iskola nem bünteti, joggal mondhatta, hogy mint magánember elnézhet egyet-mást, de mint theologus, mint az intézet tisztviselője, bírának egyike nem huny-

hat szemet a visszaélésekre. A vérengzéssel való fenyegetés pedig nem egyéb mesénél.

26. vád. Csáji Márton seniort, kit 1721-ben káromkodás miatt törvényesen és igazságosan elítéltek, megbüntetni nem engedte, sőt másokat is bűnpártolásra csábított. Ugyanazon Csájiért, mikor ez mint senior az iskola épületeire szánt építőanyagokat (fát, léczet, zsindelyt) eltékozolta, kezességet vállalt, mindazáltal helyette fizetni egyáltalán nem fizetett.

Felelet: Ő Csáji bűnét nem védelmezte, sőt a vétkes megbüntetésére törekedett. Ám a dolog úgy esett, hogy a vádlók a vádat bebizonyítani nem tudták, miért is a zempléni senior és pataki lelkész jelenlétében fántomfántra ítéltettek. A mi pedig a zsindelyt és gerendákat illeti: azok az iskolai törvények értelmében Csáji gondozására voltak bízva és Csáji azt az építőanyagot egyáltalában nem tékozolta el, hanem kollégiumi építkezésre, jelesül Nagymihályi házának javítására fordította, mit Csécsi megtudván, a többi (ma már vagy elkallódott, vagy heverő) zsindelyt nem adta át Csájinak, bár szükség lévén rá, sokszor kérte, úgy hogy a senior végre kénytelen volt másoktól kölcsönözni.

27. vád. Deákjai majdnem szüntelen henyéltek és idegenkedve minden tanulástól csaknem egész nap az iskola udvarán és kapujánál ácsorogtak s a kollégium tisztviselőit, akik őket jóra intették, ádáz szavakkal torkolták. Aztán örökösen levelekkel, üzenetekkel jártak ide-oda, különösen a borsodi patrónusokhoz, anélkül hogy erről a rector primariust és seniort értesítették vagy tőlük engedélyt kértek volna. Ekkép az előadások látogatására alig maradt idejük; ha a kollégiumban voltak is, a tudományokkal egyáltalán nem törődtek, a leczkékre későn jártak s pletykával, mások kisebbitésével és egyéb effélékkel undokították deák-pályájukat.

Felelet: Ezek a sorok nem a nagymihályistákat, hanem a csécsistákat rajzolja. Ezek nem járnak előadásra, ezek isznak, tánczolnak, csavarognak, pincéznek, pusztítják a szőlőket és tobzódznak. Különösen pedig három dolog jellemzi őket: 1. hogy 1722. május 10-én Nagymihályi múzeumát éjjel, miután a körüllevő tanulószobákat négy csécsista eltorlaszolta, megtámadták; 2. hogy Mándi István senior miképp szedte a rossz deákoktól a szavazatokat, hogy Nagymihályitól valami eladdig szokatlan tárgy előadását követeljék; 3. az iskola csengetyűjének elvétele. Ezeket a dolgokat ő (Nm.) nem akarja elbeszélni, csupán szigorú kikutatásukat és megtorlásukat kéri. Egyébiránt a commissiót az eddig előadottakra nézve a Barkóczy-féle bizottság aktáira utalja.

A Barkóczy-féle vizsgálat, mint már említve volt, 1722. július elején folyt le és Nagymihályi fölmentésével végződött. Természetes tehát, hogy a felsorolt 27 pont mint »res judicata« a folyamatban lévő inquisitio alkalmával inkább csak tájékoztatásul, semmint új tárgyalás anyagául szolgált. Ezt a tényt — hallgatagon

ugyan, de valósággal — a Csécsi-féle vádirat is elismerni látszik azáltal, hogy a Barkóczy-féle commissio idejétől lefolyt eseményeket külön osztályba sorozza. Összesen husz vádpontot írnak össze ebből az időből. Az első vádpont elmondja, hogy a commissio után következő vasárnap több pap fölkereste Nagymihályit, kivel először ennek házánál, majd pedig kollégiumi szobájában az iskola dolgairól tanácskoztak. Aztán pedig két diák által parancsoló hangú üzenetet küldöttek Csécsihez, hogy jelenjék meg az intézetben, megvetőleg hozzáadván: különben akár jön, akár nem, ők a teendőket elvégzik. Erre be sem várva, míg a követek eljárnak megbízatásukban, az ifjúságot az auditoriumba parancsolták és a primariusok testületébe, noha a törvényes szám be volt töltve, több nagymihályista deákot akartak iktatni. A deákság hajlandó volt a dologba belenyugodni, de követelte, hogy az actus megfelelő helyen, a tanácskozó teremben menjen végbe. Ebből nagy veszekedés kerekedett. A papok szörnyen szidták, gyalázták Csécsit, de végre is semmire sem mehettek és nagy fenyegetőzve szállásukra távoztak s elhatározták, hogy az ifjúságot a várban bevádolják. A bosszuállást azonban ez alkalommal sikerült elhárítani. A kollégium követei még az árulkodás megtörténte előtt felvilágosították a haragos pástorokat a dolgok valódi állásáról, mire a társaság újra bement a kollégiumba és a primariusok közé, most már a törvényes helyen, több nagymihályistát iktattak. Az ifjúság a békeség kedvéért belenyugodott a szabálytalanságba. Az ekképp többségre jutott nagymihályisták pedig sokaknak megbotránkozására rögtön hozzáláttak egy csécsista elítéléséhez, a miben egy-szersmind Nagymihályi uram is megmutatta foga fehérét; mivel-hogy az illető deákot, noha a vád szerint még 1719-ben vétkezett, annyi idő óta folyton pártolta és csak most, 1722 óta kívánta megbüntetését, a mióta a Nagymihályi-pártnak hátat fordított.

Felelet: Nem, a vádolók tévednek. Tanú rá Pósházi János, a zempléni senior, kit a Barkóczy-commissio a kurátorságba visszahelyezett, s a ki ebben az ügyben — a két Csúzi-gyerek ügyében — egy egész napot elvesztegetett a csécsisták vakmerősége és engedetlensége miatt, anélkül hogy a sor ítéletre kerülhetett volna. Az ő (Nm.) »fogafehére« pedig már csak azért sem tűnhetett ki ebben a dologban, mivel a káromló Csúzi János soha sem tartozott az ő pártjához. Joggal kérték megbüntetését is; de Csécsi azt üzenve vissza: »Nem akarok zenebonát támasztani«.

2. vád: Alig állította helyre a Barkóczy-féle commissio a békét a kollégiumban, meghagyván, hogy ezentúl az összes deákság mind a két tanár előadását egyformán látogassa: az egyetértést a Nagymihályi-párt máris megzavarta. A nagymihályista deákok ugyanis Csécsi leczkéjét mindjárt az első napon, július 6-án elkerülték, holott a csécsisták szorgalmasan járták Nagymihályi leczkéit, a míg csak őket a nagymihályisták csúfolódásai vissza nem riasztották.

Felelet: Épp az ellenkezője történt. A csécsisták soha sem jelentek meg Nagymihályi óráján, viszont azonban a nagymihályistákat szörnyű hahotával fogadták, szemtelen csúfolódással, trágár szitkokkal, sőt hajokra, nyakokba és ruhákra szórt tetvekkel kergették ki Csécsi óráiról.

4. és 5. vád: Nem sokkal az előbb említett események után — szokás ellenére — a temetési búcsúztató versek készítését a poëseos praeceptor mellőzésével, Csécsi tudta és megkérdezése nélkül a saját tanítványai egyikére bízta. 1722. július 15-én pedig, néhai Nagymihályi János uram temetése alkalmával (kinek búcsúztatását, mint mondvá volt, egyik tanítványára bízta), a csécsista deákokat nemcsak a saját deákjai között helyet foglalni nem engedte, hanem még a gyászházból is kizárni iparkodott, úgy hogy nagy pironkodással a csőcselék közé szorultak.

Felelet: Nagymihályi Pongrácz Jánost, míg élt, Csécsiék családjával együtt gyalázatosan csúfolták, most meg hazudni akartak menni koporsójához, s mi több: vele (Nagymihályival), kit a család a gyászbeszéd tartására egyenesen meghívott.

6. vád: Nem sokkal az említett temetés izgalmai után ismét egyenetlenséget támasztott azzal, hogy a supplicansok szétküldésekor, csakhogya a kollégiumot az alamizsnától elüsse, minden áron a saját emberei közül akart supplicansokat rendelni. E végből Emődi Mihályt, ama hirhedt gonoszágú tanuló a rector primarius ellenkezése daczára egy másik rossz legénynyel együtt Losonc vidékére bocsátotta (bár oda a kollégium emberei már négy nappal előbb elindultak) s nekik a szokás ellenére Pósházi és egyéb papok aláírásával ellátott igazolványt adott. Ebből nagy zavar támadt. A jótevők ugyanis megbotránkozván Pósházi és Szokoljai seniorok írásán, mind a két követtséget üres kézzel küldötték vissza, minek következtében az iskola nem jelentéktelen nyomorúságra jutott.

Felelet: Nagymihályi soha senkit a saját szakálára nem delegált, hanem rajta volt, hogy a supplicansokat közös megegyezéssel rendeljék. Magát Emődit is (a ki akkor még nem volt bűnös) egyáltalán nem ő, hanem Csécsi és a primaria collatio jelölte ki. Am utóbb Csécsi Nagymihályiék tudta nélkül, egészen a saját nevében parancsolván vissza, Emődi mint közakarattal választott supplicans nem engedelmeskedett, és eme szófogatatlansága révén jutott abba a helyzetbe, hogy Csécsitől infámisnak mondatott. Hogy pedig a papok miért írták alá a supplicansok ajánlólevelét, arról megfelelnek ők magok.

7. vád: Noha — mondják — eleget vitatkoztunk, mégis, nem akarván semmit megkísérletlen hagyni, próbaképpen kiküldöttünk néhány nagymihályistát a kollégium levelével. Azok pedig részben, mint Várallyai István és Pályi János, az egész alamizsnát elfecsérelték, részben elidegenítették, mint Keresztúri Tamás, a ki az általa a Dunántúlon gyűjtött alamizsnát, a helyett hogy esküje

szerint hiánytalanul a kollégium kezébe szolgáltatta volna, Nagymihályinak adta át. Nagymihálytól pedig hiába kérték vissza; kijelentette, hogy a papoktól meghatalmazása van, hogy fizetését az iskolán szabadon megvehesse.

Felelet: Pályi János és Várallyai István Csécsinek voltak kedvelt bajvivói, kiket most csupán azért gyanúsít meg, mivel az ő (Csécsi) és követőinek rókaságát és gaztetteit fölfedezték s akaratukat nem teljesítették. Pályit ők helyezték a kollégiumból tőlök hatalmaskodva kilökött Náduvvari Sámuel helyére Nagymihályi szomszédjába, hogy ha ez (t. i. Nagymihályi) éjjel múzeumába megy, vagy onnét kijön, megtámadja; Várallyai pedig az enyedi kollégium nevében hamis meghívó levelet írt, melyben Csécsit oda professzorságra hívják... Aztán a bodrog-kereszturi rektorságból kilépve beiratását kérte Csécsitől a deákok közé; ez nem akarta fölvenni, de Várallyai kilencz máriást küldött neki, s erre Csécsi nemcsak fölvette, hanem tőle telhetőleg támogatta is, lakást — mit adván neki. Ám mikor Pályi és Várallyai mindezt kifecsegték s a dolog Cs. fülébe jutott, Csécsi mindenképpen rajta volt, hogy bosszút álljon rajtuk. Már most, hogy ezek az emberek, kiket Csécsiek Nagymihályi tudta nélkül küldöttek ki, mit tettek, az nem a Nagymihályi dolga. A mi pedig Keresztúri Tamást illeti, ez semmi hibát el nem követett: az alamizsnát meghozta hűségesen, s nem ő, hanem társa, ez is Vatai János primarius jelenlétében, adta át Nagymihályinak. Ő (Nm.) pedig átvette azt fizetése fejében, mivel fizetést nem kapván, nagy szükségben volt. Ám ugyanezt Csécsi is sokszor megcselekedte: ha neki szabad volt, Nagymihályinak se lehetett tilos.

8. vád: A nyári szünetek alatt, látogatásai, kirándulásai alkalmával mindenfelé gyalázta tisztársát és ennek tanítványait, sőt jelenlétökben is megmondotta, hogy az erős legények mind az ő pártján vannak, tehát a csécsistákat bármely pillanatban leverheti.

Felelet: Hogy a vakációk alatt meglátogatta jötevőit és jóakaróit s feltárta előttök szomorú helyzetét: ezzel az iskola törvényei ellen nem vétett, sőt a mennyiben meg van szabva, hogy ha a rektorok egyet nem értenek, a *monens* terjeszse a dolgot az elöljárók elé: még a törvénynek tett eleget. A többire nézve pedig seperjen Csécsi a saját háza előtt.

9. vád: 1722. szept. 29-én, abból az alkalomból, hogy Mihály napját némely nemes ifjak nem éppen illő módon ünnepelték, úgy akart rendet teremteni, hogy tanítványait a mulatozókra küldötte, miből nagy piszkolódás és szitkozódás keletkezett.

Felelet: Csécsi mintegy »nemesi szabadságot« adott a nemes ifjaknak minden gonoszságra s minden kihágásukat védelmébe vette. Ezeket az ifjakat tehát, kik jól tudták, hogy Csécsi mellett áll, csöndesen fékezni nem lehetett. Ő megkísérelte szép szóval is, üzenettel is, de hiába, következképp keményebben kellett a dologhoz nyulnia.

10. vád: Ugyanaz nap az oeconomus, Sárkány István, ki Nagymihályi pártján volt, kelleténél hosszabban csöngetvén az előadásra, a szomszédos szobákban lakó deákoknak nagy kellemetlenséget okozott. Ki is egy esküdt deáktól a harangozás abbahagyására intetvén, amazt rögtön számárnak mondotta s botját ráemelvén rútul összeszidta és kiáltozásával az egész ifjúságot összecsiszította. A nagymihályisták rögtön odarohantak és az esküdt deákot le akarták vetni szobájából. Különösen Vatai, Őri nagymihályisták szitkozódtak, gúnyolódtak és fenyegetőztek az ártatlanok ellen. Közben odaért Nagymihályi és, noha előadásra indult, tüstént övének védelméhez látott. Tunyogi Jánost, ki mint a távollévő senior helyettese a veszekedők lecsendesítésén fáradozott, botjával fenyegetve ördög vicariusának nevezte, s a helyett, hogy deákjait csillapította volna, a csécsisták korholásával tűzökre olajat öntött.

Felelet: Az egész vádra valósággal Aesopus farkasát kellene idézni. Hiszen a valóságban kik támadták meg Sárkányt? A csécsisták, kiknek semmi kifogásuk nem volt az ellen, ha Csécsi lezékéjére félórát csengettek is, de dühösek voltak, mihelyt Nagymihályi órájára egyet-kettőt kondított a harangozó. Ezek rohantak rá az oeconomusra, hogy ledobják a csengető helyről, mire az oeconomus barátai — a kiabálásra — Sárkány védelmére siettek. Ő (Nm.) ép akkor órára indult, hívta is tanítványait, hogy menjenek az előadóterembe, a mit azok meg is tettek. Ha pedig e közben Tunyogit az ördög helytartójának nevezte, igazat mondott, mivelhogy Mándi, a kinek helyettese volt, az ő (Nm.) és deákjai kikergetésére irányuló minden dolognak feje és koholója volt.

A 11. vád teljességgel az Emődi-ügy körül forog. Elmondják, mint árulta el a dolgot egy asszony Vatai Jánosnak és Őri Pálnak, s mint követett el a primaria sedes mindent, hogy a kényes ügyre világosságot árasztson; mint küldtek ki megbízottat aug. 26-án Nagy-Géresre, ki előtt a szegyenbe keveredett szolgáló eskü alatt Emődire vallott; mint végeztettek szept. 5-én »ad majorem rei evidentiam« Patak városának bíróságával is vizsgálatot. Csak ezután akartak az ügy elbírálásába bocsátkozni. Am Nagymihályit hiába hívták újra meg újra; miért is a revisiót a következő hétre halasztották. Hanem Nagymihályi sürgetésekre megint csak fenyegetéssel válaszolt, mondván: Ne merjék az urak Emődi uram dolgát bántani, mert nem leszen vérontás nélkül. A seniort pedig, a ki e miatt protestált, nemcsak fenyegette, hanem kevésbe múlt, hogy meg nem botozta. Ekkép a dolog megvizsgálását október 6-ra tűzték ki, csakhogy Nagymihályi most sem hajtott hívásaikra, sőt a primaria sedest épenség gonosznak, istentelennek mondotta. Így az Emődi-ügyet végre is nélküle kellett elintézni.

Felelet: Csécsi haragudott Emődire a losonczy supplicatio miatt, hívei tehát minden áron Emődi bemártására törekedtek,

bátor valószínűleg még Emődinél is több közük volt a pék szolgálójával, mivel vele ittak és voltak elégszer. Igaz, hogy őt (Nagymihályit) szintén hívták a primariusok ülésére, azonban nem ment, mivel, mint tudokra is adta, tartott tőle, hogy sértegetni fogják. Kijelentette azonban, hogy mivel az ügy fontos, hívják meg a tárgyalásra a kurátort is, a pataki papot is: akkor ő szintén meg fog jelenni. De nem tették; a magok szakálára ítélkeztek, mit is Emődi látván, mivel a bíróságot elégtelennek tartotta, a főlebbvalókra appellált s nem engedelmeskedett a végzésnek, annál is inkább nem, mivel azt a kurátor szintén törvénytelennek nyilvánította.

12. vád: Nem hiába fenyegetőzött Nagymihályi uram vérengzéssel arra az esetre, ha Emődi kizáratnék a kollégiumból. A következők igazolták jóslatát. Október 7-én Vatai János más nagymihályistákkal egyesülve gondoskodott róla, hogy a csécsistákkal megverekedhessenek. E végből fenyegetéssel és szidalommal, aztán arczulveréssel s végre ütlegekkel támadtak Zemlényi Pál és Tokai György csécsista deákokra. A verekedés csakhamar általánossá lett; Vatai, a ki felöltőjét is levetette, és társai hajoknál fogva cibálták, öklözték, véresre verték Csécsi híveit, úgy hogy ezek közül többen napokig nyomták az ágyat. A dulakodókat végre is Csécsi választotta szét rektori botjával; kinek is, mialatt mind a két részt nyugalomra intette, Balogý Dávid nagymihályista deák gonoszúl visszafelelt, mondván, hogy ő huszadmagával Csécsi uramat házából is kivonja és a Bodrogbá veti.

Felelet: Az egész elbeszélés sült hazugság. A dolog ugyanis azzal kezdődött, hogy Csécsi Berzétei János nagymihályistát az oeconomusságból kivetette; aztán pedig két csécsista deák: Zemlényi Pál és Kósa Gáspár nagy zajjal berontott Nagymihályihoz és ekkép szóltak: »50 ifjú azt üzenete, hogy Emődi haladéktalanul vettessék ki az iskolából«, s erre nagy lármával, a hogy jöttek, elrohantak. Néhány percczel utóbb már egy nagymihályista érkezett a hírrel, hogy Csécsi uram Emődöt a syntaktista osztály vezetéséről lecsapta és helyébe más praeceptort rendelt. Nagymihályi elindult megakadályozni a törvényteleniséget; mire azonban kiért, Emődi már ott állt a kollégium udvarán, körülvéve zajgó deákoktól, kik kivetésére készültek és a nagymihályistákat lurkóknak, ökröknek, szamaraknak kiáltozták, majd hirtelen rárohantak egy nagymihályistára, Molnár Imrére, s aztán a többiekre is. Ütötték, cibálták, hajoknál fogva földhöz vagdalták őket. Majd kőre, botra mentek. Csécsi is az ütközetbe rohant: botjával verte a nagymihályistákat és kiabált: »Meg kell ölni! Meg kell ölni!« Már ezt Nagymihályi se nézhette. Odament hozzá, megfogta a karját, kérte, ne tegyen ekkora illetlenséget. Hanem Csécsi csak még dühösebben verte a nagymihályistákat, mire Nagymihályi, ottahagyva a csatát, szomorúan hazament. Amit pedig Balogýra mondanak: ezt bizonyítani kellene. Nem is valószínű, mivel Balogý a

»Meg kell ölni« kiáltásoktól megrémülve hazamenekült a veszedelemből és annak végéig otthon maradt.

13. vád: Alig csendesült el az előbbi küzdelem zaja, Nagymihályi új olajat öntött a villongás tüzére. Ugyanis pártja nevében még aznap, október 7-én két deákot küldött Csécsihez (Szombati András és Csáti János nevűeket), megüzenve neki, hogy a nagymihályistákra többé semmi gondja ne legyen, mivel professzoruknak ismerni többé egyáltalán nem akarják, neki nem engedelmesskednek, sem a kollégiumnak kenyerére vagy más jótéteményére számot nem tartanak.

Felelet: A dologból ennyi az igaz: két ifjút elküldtek Csécsishez, hogy a felsőbbség ítéletéig — hasonló zenebonák elkerülése végett — a nagymihályistákon ne kegyetlenkedjék s ellenök való dühét mérsékelje; hogy tartsa magát mindenkivel, még Emődivel szemben is, a törvényekhez s hívja be ügyének eldöntése végett a kurátort és a helybeli lelkipásztort. De Csécsi ezt felelte: »Inkább váljék semmivé a kollégium, Emődít még sem tűröm itt!« s hozzátette, hogy a miskolci és rimaszombati eklézsia valóságos gazemberek fészke, azért jönnek onnét csupa gaz deákok.

14. vád: Ugyanezen napon, úgymond, a lezajlott zenebonák okairól való tájékoztatás végett követelink által panaszos levelet küldöttünk tiszt. Pósa-házi uramhoz, kérvén, figyelmeztesse Nagymihályi uramat, hogy legényeivel a kollégiumban hasonló zavarkat támasztani többé ne merészkedjék; de Pósa-házi összeszidta a követeket, kik erre hazatértek. Mindazáltal Pósa-házi figyelmeztette Nagymihályit, a mire valóban szükség is volt, mivel, ha nem teszi, a nagymihályisták — saját vallomásuk szerint — már a következő napon, okt. 8-án botokkal és füstélyokkal támadtak volna Csécsi embereire.

Felelet: Nem így történt; Csécsiek a kurátornál be akarták mártani Nagymihályit és tanítványait; de azt a figyelmeztetést kapták, hagyják abba fenekedéseket, s a kurátor az Emődi-ügyben hozott határozatuknak is ellene mondott.

15. vád: Három nappal utóbb — azaz október 11-én, este 9 órakor — újra zavargást támasztottak Nagymihályi legényei, Pandák András és Mező István, kik az ablakuk alatt elmenő ifjakra szidalmakkal, sőt bottal vetették magokat. Ebből a sötét éjszakában szörnyű láрма keletkezett; az egész fiatalság odacsődült és keményen veszekedett, míg a senior és Tunyogi János nagynehezen le nem csillapították.

Felelet: Az eset így esett. Zemlényi Pál borközi állapotban a nevezett két deák ablakát rettenetes zajjal berugta és elbujt a sötétben. A két fiu kifutott; keresték a tettest, mondogatván: ha rátalálnak, ugyan megtanították volna. Több se kellett: a csécsisták előrohantak, szidták, ütötték őket. A nagymihályisták, meghallván a zajt, társaik segítségére siettek s nagy verekedés támadt. A csécsisták a két deák házának ajtaját is betörték. Mándi senior

és Tunyogi János pedig nemhogy oltották volna, de sőt szították a tüzet. Tunyogi azt kiabálta: »Vannak katonáim, a kiknek csak fűttyentenem kell, hogy itt teremjenek!« amarról pedig magok a csécsisták is azt mondták: »Az Isten vesztette volna el, vagy vitte vón' el az ördög, mert a kollégiumban minden bajnak ő az oka és a kollégium miatta fog elpusztulni.«

16. vád: Október 15-ike körül megint jelét adta, hogy az ifjúság szakadásán munkálkodik. Ugyanis a rector primarius híre nélkül (noha a vakációk megszabása ennek tisztéhez tartozik) a szokottnál egy héttel előbb szüreti szünetre bocsátotta deákjait, a mi a két fél közt levő egyenetlenséget csak még kirívóbbá tette.

Felelet: Igaz, ez egy alkalommal előbb széteresztette tanítványait; de 1. a kurátor beleegyezésével tette, s 2. azért, mivel előre látta, hogy ha együtt maradnak, a veszekedéseknek folytatása és esetleg szomorú vége lesz, míg így, mialatt a fiuk kedélye csendesedni fog, közben a kurátor és helybeli pásthorok a béke érdekében kellő intézkedéseket tehetnek.

17. vád: Nagymihályiék a szüretet sem töltötték kellő nyugalomban. Őri Pál egy városi polgárnak, Dobozi Jánosnak szőlőjében gúnyolódással illette a csécsistákat és Járdány Istvánt, aki e miatt tiltakozott, egy szőlőkaróval csunyául elverte stb.

Felelet: Hasonló dolgoktól a csécsisták sem tartózkodtak. Nagymihályista deák a szüret alatt ki se mehetett a királyhegyi szőlőbe: az ott levő csécsisták rögtön csúfolták, szidták s utójára ki is vetették. Ott folyton folyt a nagymihályistáknak rágása, s még a játék is abban állott, hogy törvényszéket jászottak, melyen a nagymihályistákat elítélték.

18. vád: Véget érven a szüret, s az ifjúság visszatérven a kollégiumba, Nagymihályi uram deákjai rögtön botokkal, czelőkékekkel látták el magokat. Folyton a másik párt ellen ármánykodtak és egyre alkalmat kerestek az összetűzésre. Szesztai András, Rajtzi András és Göndör György jól felöntvén a garatra, éjnek idején nagy szitkozódva botokkal az ülésterembe törtek; Várallyai István és Pályi János nov. 9-én este 9 órakor részeg fejjel Galgóczi Mihály esküdt deákot rohanta meg szobájában és ágyából nagy gyalázkodások közt rángatta ki. Az ifjúság összefutott a lár-mára; a nagymihályisták Pályi hívására botokkal fölfegyverkezve jelentek meg, s hogy a nagy szóbeli veszekedés tettelegességgé nem fajult, csupán az esküdt deákok fáradozásának köszönhető.

Felelet: Ha Nagymihályi némely tanítványai a történet után fölfegyverkeztek: könnyen érthető. Különben is Csécsiék semmit sem hajtottak a főlebbvalóktól időközben érkezett csillapító szavakra: megrohanták a nagymihályisták kertjeit, lakásait, bedobálták ablakaikat, a kollégiumban nappal gúnyolták őket, este, mikor távozni készültek, meg is botozták, róluk oszlopokra, kerítésekre, falakra, még az auditoriumban, sőt az oratoriumban is mindenféle fertelmes dolgokat firkáltak. Efféle úton-módon keres-

ték az alkalmat az összeütközésre. Sőt Csécsi nyilvánosan így szólott: »Seregestül kiűzöm őket.« A nagymihályisták tehát csak defenzíva céljából fegyverkeztek.

Azonban a Csécsi-párt szorgalmas krónikása, ki oly nagy kedvvel piszkálja Nagymihályiék dolgait, legalább hármat följegyezhetett volna Csécsiék viselt dolgaiból is: 1. hogy a Miskolcziól kellő bizonyítványokkal és ajánlatokkal jövő s beiratkozni kívánó deákokat sértő módon visszautasították; 2. hogy Zsujtai András az intézetből való távozása alkalmával, 1722. decz. 1-én az iskola udvarán egy nem búcsu-, hanem gyalázó beszédet tartott, melyben Pósa-házi István kurátort, Füleki Andrást, a borsodmegyei patrónusokat nyilvánosan lehordta, piszkolta, kigúnyolta s különösen Pósa-háziról azt mondotta, hogy nem az eklézsiának, hanem a hasának kurátora stb. És ezt a beszédet Csécsi nemcsak végighallgatta, de hallgatását egyebeknek is ajánlotta, sőt mint szája izént valót gesztusaival helyeselte és dicsérte! 3. Hogy Csécsi uram deákjai 1722. decz. 2-án — tíz nappal Nagymihályiék kivetése előtt — kérdő leveleket küldöttek néhány jótevőhöz: hogy mit tegyenek a nagymihályistákkal? és a levelekre választ kapván (noha némelyek békére intették őket) rögtön keresni kezdték, hogyan köthetnének belé a Nagymihályi-féle deákságba, hogyan zavarhatnák ki azt az intézetből.

19. vád: Várallyai Istvánnak és Pályi Jánosnak az előbbi pontban érintett bűnös kihágása s egyéb, a kollégium ellen az ország különböző részeiben elkövetett és szavahihető tanuk által beigazolt gonosztettei végre intézkedésre bírták az esküdt deákságot. A tárgyalás december 10-re volt kitűzve. Ám a vádlottak megtagadták a megjelenést, sőt a bírakat — Csécsit és a primariusokat — szidalmakkal és rágalmakkal halmozták el, a tanuvalomások alapján rájuk kimondott ítéletet megcsúfolták, a végzést földhöz vágták, annak kézbesítőjét, az oeconomust megbotozták és házukból kikergették.

Felelet: A két ifjú esete (hogy az alamizsnát beitták?) ismeretes. Nagymihályiék nem is védtek a bűnösöket, hanem az eljárás törvénytelenységét kárhoztatták. A vizsgálatra, az ítéletre okvetlen meg kellett volna hívni a kurátort és a pataki papot, de Csécsi ezt nem cselekedte, sőt mikor a két vádlott elment hozzá s kérte, mondaná meg, ki vádolja őket? hogy ellene eljárhassanak: minden feleletet megtagadott. Mi több, midőn az ügy a kurátor elé terjesztetvén, ez is intette, mondja meg, hogy ekkép vagy a vádlottak tisztázhassák magokat, vagy a dolog teljesen kideríttessék: nagy méltatlankodva válaszolt.

20. vád: Végre annyi veszekedés után Nagymihályi uram emberei, »hogy mérgöket ellenünk kiönthessék, és minekutána titokban botokkal és kifaragott dorongokkal ellátták magokat, decz. 11-én, emez egyébként mindig szép hírű kollégium szörnyű csúf-ságára és gyalázatára, ama végzetes, veszedelmes és szomorú

tragoédiát rendezték, tervök lévén, hogy ez alkalommal bennünket megnyomva és leverte a kollégiumból kihányjanak».

Magát az eseményt, előzményeivel együtt, a vádirat így adja elő: Minekutána a dorongokat bizonyos meghatározott szobákba, jelesül Vatai János, Őri Pál, Tokai Márton, Rimaszombati András, Bogáti János stb. lakásába szétosztották, a bekövetkezendő esemény előtti napokon s éjeken egyre tanácskoztak, ittak, hol csapatosan, hol egyenkint némelyeknek, jelesül Vatainak, Őrinek szobájába gyülekeztek; az iskolának omladozó s épp ezért betüskézett kerítését a senior ablaka alatt a tüskétől decz. 11-én reggel megtisztították, hogy mindenfelé szabadon mozoghassanak; hosszú köntöseiket rövidekkel helyettesítették, szanaszét ácsorogva a kollégiumban a mellettük elmenő többi deákokat gúnyolták stb., amiből már előre sejteni lehetett szándékukat. Végre 7 órakor ürügyet kerestek, hogy az ellenfélbe belekössenek. Pályi János birokra hívta Szöllősi Jánost, hogy megtelessék, melyikök erősebb. A senior azonban észrevette a rossz szándékot és Szöllősit szobájába küldötte. Megcsalatozván ekképen, más alkalmas mód után néztek. E végből ebéd ideje alatt a seniorhoz két követet küldöttek, hogy a törvényesen elítélt ifjak részére a szokásos kenyeret adja ki, a kik aztán a seniorral két ízben is összeszólalkozván, fenyegetőzések között távoztak. Röviddel utóbb Fekete Zsigmond be akarta dobni a senior ablakát, s be is dobta volna, ha kezét meg nem kapják. Erre az előadásra gyülekező ifjakat kezdte szidalmazni, majd a rector primariust mondotta el számárnak, tudatlannak, ki nem is praelectiókat, hanem collatiókat tart, tanítványait pedig ökröknek és szamaraknak mondogatta, miközben az előtte elhaladók közül némelyeket lökdösött, ruhájoknál fogva rángatott. Hiába szóltak rá, hogy ezektől a deákhhoz nem illő cselekedetektől tartózkodjék; mind ő maga, mind társai csak még rútabbul bántalmaztak több deákot, kik — 2 óra lévén — Csécsi uramnak már elkezdett filozófiai előadására siettek. A dologból végre is pörlekedés támadt, melyet Vatai János és Őri Pál csakhamar verekedéssé fejlesztettek azáltal, hogy Őri szobájából botokat és husángokat hozván ki, Vatai eme kiáltására: »Botra minden!« kiki ütlegezt ragadt és Vatai vezérlete alatt az emeletről lerohanva, Csécsi jelenlevő tanítványait kegyetlenül vágni kezdtették. Igen soknak fején csaknem halálos sebet ejtettek, s különösen Tunyogi János esküdt deákot, a ki magasra emelt kezekkel kérlete, csendesítette őket, s egyébként teljesen védtelenül és fegyvertelenül állott, minden oldalról embertelenül rárohanva, majdnem agyonverték. A szerencsétlen, félholt embert, kinek homlokán iszonyú seb tátongott, Főris Ferencz szedte föl a földről, hol feküdt, és szobájába akarta vinni; de őt is dühösen megrohanták és halálosan megsebesítették, beszaggatván koponyáját. A nagy láрма betöltötte az egész épületet és bejutott az előadó terembe is, hol Csécsi tanított. Az ifjúság ki akart vonulni, de a tanár, kinek a veszedelemről sejtelve sem volt, visszatartotta két ízben is. A zaj

azonban mindegyre nőtt: utóljára is kifutottak mindnyájan és kiment utánuk tanárunk is. Csécsi könyvesházába akart vonulni, de annak, valamint a szomszédos szobának ablakait Nagymihályi uram nemes származású kosztosai már hatalmas kövekkel beverték. Tovább indult tehát, övéi felé, s nagy szomorúsággal Jézus nevére és szívére kérte, csöndesítette embereit. Azok közül Pócsai János ott állt, közel a kijáráshoz, fegyvertelenül. A nagymihályisták észrevették s rögtön rárontottak és fejét bevervén, arcát és csaknem minden tagját összezúzván, majdnem életétől is megfosztották. Közben mind több csécsista érkezett a helyszínére; látták, hogy pár pillanat múlva rájuk kerül a sor, tehát védelemre gondoltak. Fölcsudván azért is meglepetésökből, tégladarabokat, követeket, göröngyöket ragadtak és állásba helyezkedtek. Ez a dolog meglepte a verekedőket. Egyrészüik rémületében botját is eldobálta, másoktól viszont a csécsisták vették el husángjokat; végre is megverve, futásnak eredtek és hanyatthomlok rohantak ki a kollégiumból. A kimenekülteket Csécsi még aznap visszahívta. Vissza is tértek, sőt néhánynak kivételével az éjet is az intézetben töltötték; másnap, decz. 12-én azonban arra a hírre, hogy német katonaság közelít, félelmükben a városba és az utakra szöktek.

Felelet: Nagymihályi ezzel az elbeszéléssel szemben csupán a következő dolgokra kívánja a bizottság figyelmét ráirányozni: 1. Csécsi urannak már ismert ama nyilatkozatára: »Agnatim expellam illos nebulones.« 2. Hogy a csécsisták a nagymihályisták kizárása dolgában kérdőleveleket küldöttek némely pátrónusaikhoz. 3. Hogy a csécsisták szándékát előre és világosan megmondotta Mándi senior, mikor Hétzei István rimaszombati rektor búcsuzó beszédére ekkép válaszolt: »Sicut in terra Canaan non erat pax usquequo septem gentes non fuerunt expulsae, ita in hoc Collegio pax non fiet, usquequo Jebusaei, Chevei, Chittei, Perisei etc. et alii non expellentur.« Hogy pedig Csécsi hívei eme szándék megvalósítására alkalmasakká és elég merészekké váljanak, éjjel-nappal a korcsmában gyüleseztek és Nagymihályiék ellen tanakodtak. 4. Hogy a Várallyai és Pályi ellen hozott határozat csupán a nagymihályisták kizavarásához szolgált eszközül, mint ezt egy csécsista deák Galgóczi Mihálynak világosan megvallotta, mondván: »Októberben nem volt alkalmas módunk hozzá, hogy benneteket a kollégiumból kizavarjunk; de karácsonyig jobbat keresünk és főzünk ki, hogy kikergessünk és kirekeszszünk benneteket.« 5. Hogy egy jóakarója valami deákja által 1722. decz. 11-én ezt üzenté neki: vigyázzon magára, mivel Csécsi deákjai aznap mind őt magát (t. i. Nagymihályit), mind tanítványait kikergetik a kollégiumból. 6. Hogy őt Csécsi legényei, csakhogy összegabalyodják velök, ugyanazon a napon első órájáról kijövet füle hallatára következőképpen gunyolták: Mennyi mindent előadott megint, mily sokáig tanított. 7. Két órakor pedig, hogy tervök megvalósításához láthassanak, először is néhány ártatlan nagymihályistát, kikkel az

iskola udvarán találkoztak, szidni, majd öklözni kezdtek s csakhamar fadarabokkal is ütöttek s földhöz vagdaltak. A nagymihályisták erre elvették tőlük a botokat és védekezéshez látva, megkergették volt támadóikat, kik viszont »fegyverre« és »adei« (hozzá!) kiáltásokkal hívták és biztatták egymást és övéiket, mire a harc újra dühöngeni kezdett. 8. Hogy Csécsi János uram és a senior, Mándi István, míg ő (Nagymihályi) künn a városban, házánál tartózkodott és a verekedésről nem tudott semmit, a neutralistákat, a kisdíákokat, sőt a mi még rútabb dolog, a kollégiumban szolgáló asszonyállatokat s külső embereket is reggeltől kezdve a veszekedés idejéig borral itatván, szóval és ütlegekkel kényszerítették, hogy a csécsistáknak segítsenek, nékik követ, botot, fát és egyéb fegyvereket hordjanak; mi több: a verekedők közé vegyültek és rettenetesen kiáltozták: »Nagymihályira az Ördög a Lelkére, őtet öllýétek meg Vataival és Örivel.« 9. Miután ekkép egynéhány nagymihályista deákot, akikkel verekedtek (a többi ugyanis részint a városban volt, részint már előre szobájába zárkózott), legyőzték, s a nagymihályisták abbahagyván a védekezést, immár szobáikba tértek volt, hirtelen ismét rájuk támadtak. Volt, a kit az ablakon át ugrattak ki szállásáról; másokat, kik hitre megadták nekik magokat, csaknem agyonbotoztak; ismét másokat a fagyos téli időben a hideg tömlőczbe zártak; iskolai eszközeiket elragadozták, könyveiket és írsaikat összetépték s az ablakokon kiszórták, szobáikat felforgatták, kályháikat lerombolták, ablakaikat beverték, ingó-bingóságaikon mint zsákmányon megosztottak, Nagymihályi könyvesházának zárját leütötték s bemenvén, bár a könyveket ott hagyták, jelentékeny kárt okoztak. 10. A szegény, kivert deákokat Csécsi uram még aznap estefelé visszahívta ugyan; de másnap bemenvén az iskolába, adott szava ellenére nagy lármával parancsot adott a kapu és ajtók bezárására és a bement nagymihályisták fogságba vetésére, mit ezek meghallván, ki az ablakon, ki a bástyákon át, ki egyebütt, a hol éppen lehetséges volt, menekült. Aztán muzeumának ablakán át Nagymihályi háza felé pillantva, Nagymihályi kosztos nemeseihez, úgy hogy Nagymihályi is meghallotta, ekkép szólott: »Disznó fiai, abbul a házból is kihányatlak benneteket!« Végre pedig a városbeliek által a következő üzenetet küldötte: »Huszan menjenek útjokra; a többiek bemehetnek.« 11. Hogy Csécsiék Nagymihályi és tanítványai ellen kirekesztésök után is dühösködtek s az utóbbiak közül egyeseket, mint Emődi Mihályt, Várallyai Istvánt a Patak és Tolcsva között vivő országúton nemcsak megverték, hanem ki is fosztottak; másokat pedig megverték, mint Göndör Györgyöt, a kinek lábát is eltörték. 12. Hogy a nagymihályistáknak ruháit, könyveit, ágyneműit, a télre beszerzett élelmét, gabonás edényeit s egyéb eszközöket, melyeket a kirekesztéskor kegyetlenül elragadoztak, visszaadni nem akarják. 13. Hogy a tiszt. lelkipásztorokat, kik a Nagymihályi-párt jogos ügyét felkarolták, különféle rágalmakkal illetik,

tudatlanoknak, ostobáknak titulálják és gúnyolják. 14. Hogy az egyházi kurátort, midőn ádáz cselekedetök dolgában inquirálni akart, be nem bocsátották; sőt midőn velők praefectus uram nevében tárgyalt, mind őt, mind praefectus uramat, mind a többi uradalmi tiszteket rágalmakkal és szitkokkal illették. Ugyanis tiszt. kurátor uramról így szóltak: »Biz ide ne jöjjön, mivel pártoskodó«; praefectus uramról pedig: hogy a kollégiumnak nincs nagyobb ellensége nálánál. Mikor pedig ugyanő néhai Trautson herczeg parancsát saját jóra intő levelével megküldötte nekik, a levél nyilvános felolvasását megakadályozták, merészen mondogatván: »Nékünk bizony nem parancsol.«

Esti 5 óra lett, mire a commissio a hosszú replika felolvasásával elkészült.

Másnap, Pálfordulása napján, Trautson kastélyában gyűltek össze az urak. Az ülést Szokolyai István és Szentpéteri Péter válszának felolvasása töltötte ki.

A borsodi senior büszkén, szinte megvetéssel s éles hangon felelt Csécsiék vádjaira. Szemökre veti, hogy a pásztorokat ökröknek, szamaraknak, világi patrónusaikat pedig vargáknak-miknek mondották, holott »ipsi (t. i. a csécsisták) plerumque onagri vix orthographiae etiam gnari, Opificum et Rusticorum colonialia, Dominorum Terrestrium servitia effugiendi studio magna ex parte habitus Scholasticos induentes, ad clitellas potius nati filii existerent, vocitantium, calumniantium Sacros Dei cultus in Templo loci . . . doctrinam Theologicam Artesque liberales frigide et minus debite discentium, panis et aeris alieni corrosorum indisciplinata colluvies.«

Szokolyai ellen különben 6 kifogása volt a Csécsi-pártnak: hogy Nagymihályi professzorsága és szabálytalan beiktatása jórészen az ő fáradozásainak volt következménye; hogy a kollégiumhoz Nagymihályiék kirekesztése miatt boszus levelet intézett, azzal fenyegetőzve, hogy tractusával együtt az iskolától minden jótétéményt meg fog tagadni, ha a kirekesztetteket vissza nem fogadják, a mit aztán teljesített is; hogy a kollégiumot és professzorát gyalázta és az iskola legatusának — egyebek közt — így szólott: »Jobb egy tanulatlan anygallal lennetek, mint egy tudós ördöggel«, s Csécsit heretikusnak, jelesül nestorianusnak hirdette; hogy a rector primarius leveleit, melyeket ennek külföldi barátai írtak, kezéhez kapván, feltörte, a címzettnek átadni elmulasztotta, sőt midőn Csécsi e miatt hozzá levelet küldött, írását szitkozódva elhajította és a levélvivőt bezárással fenyegette; végre, hogy a kollégium ünnepi legátusait prédikálni nem engedte, sőt megparancsolta, hogy őket a többi eklézsiákból is kizavarják, megfogadta, hogy csécsistát a maga részéről se papságra, se iskolamesterségre nem bocsát. . .

Az első vádra Szokolyai körülbelül a Nagymihályi argumentumaival felel; a másodikat nem is akarja megczáfolni. Igenis, fenyegette őket a jótétémények megtagadásával, mivel jó útra kívánta őket téríteni; ha megjavulnak, ugymond, a jótétémények-

ben a tractus részéről a jövőben sem lesz fogyatkozás; ha ellenben megátalkodnak gonoszságukban, ugyan miért kellene irányukban jótékonytságot gyakorolni? A mi pedig — harmadszor — a gyalázkodást illeti: ez Csécsiék kenyere — az Isten majd megfizet nekik érte! Hogy azonban a tudatlan angyalról és tudós ördögről szóló szavakat mondotta, nem tagadja, mivel a csécsisták tettei valóban ördögiek. Fölvetik a nestorianismus dolgát is, holott ő Csécsit azzal nem vádolta, csupán szeliden, atyailag figyelmeztette arra a hibájára, hogy a karácsonyi ünnepek alkalmával kibocsátott pátensekben Krisztusról szólván ekkép nyilatkozott: »Isteni és emberi személy«, a mi valóságos nestorianismus. — Azokról a levelekről, melyeket Csécsinek külföldi barátai küldöttek, csak annyit tud, hogy Csécsi a maga nevének magasztalása végett csakugyan iratott ilyfajta leveleket, a melyek közül egyet, mely Indiáról szolt,¹ ő (a superintendens) is felolvastatott magának; olyan levél azonban (kivéve néhányat, melyeket alárendeltjei mint gyanusakat vittek hozzá), melyet ő megkapott s a címzettnek át nem adott volna, egy sem volt.

Azt a vádat, hogy egyik-másik csécsista légátust prédikálni nem engedte, tisztére való hivatkozással tompítja meg Szokolyai. Kötelessége volt, úgy mond, hogy oly embereket, kiknek erkölcsi jelleme a szószék méltóságának meg nem felelt, »ad cauponandum tantum erga pecuniarum aliqualem quaestum«, a kathedrára nem bocsátott. Kijelenti, hogy a jövőben sem fog másképp cselekedni. »Ha azonban lesz, a ki a tudomány, az erkölcsös élet, jámbor és illedelmes magaviselet helyes ösvényére való téréséről biztosítékot szolgáltat: annak alkalmazásán és haladásán igenis közre fogok működni.«

Végül szemére vetették, hogy a kollégiumot gyűlölte, a jótévőket az iskolától elidegeníteni törekedett, holott Nagymihályiék mindíg oltalmazta, sőt nekik Csécsiék vádpontjainak czáfolásában is segítkezett. Ezeket a vádakokat is visszautasítja. Nem gyűlölte, úgy mond, nem is gyűlöli a kollégiumot, a mi abból is megdetszik, hogy az ott uralkodó romlás és szakadás keserűséggel tölti el; a jótévőket sem ő idegenítette el, hanem a csécsisták bűnei, egyenlenségei és rágalmi, melyektől a benefactorokat sem kímélték meg. Hogy pedig a nagymihályistákat egyben-másban segítette, ezt a szeretet és irgalmasság parancsolta, mivelhogy valóban segítségreszorultak és a jótéteményre magokat gonoszsággal méltatlanokká nem tették.

Hasonló dicsérattal szól Nagymihályiról és tanítványairól Szentpéteri, a pataki eklézsiának lelkipásztora, kit a Csécsi-párt nem kevesebb, mint tíz vádponttal igyekezett lehetetlenné tenni. Szemére

¹ Ezt a levelet (költ 1718. május 21.) Vischer Jakob, Csécsinek régi barátja, Kelet-Indiából küldötte. Megjelent a Bibliotheca Bremensis-ben (Class. III. pag. 952.)

vetették, hogy abban az időben, mikor Nagymihályi professzorságáról még szó sem volt: őkegyelme már bejárt a deákok szobáiba, hogy Nagymihályinak közöttük pártot teremtsen, a miből Szentpéteri szerint csupán annyi volt igaz, hogy esetleg — beszélgetés közben — Nagymihályi neve is szóba került, a mikor is ő, mint a ki Nagymihályit gyermekkorra óta jámbor és kötelességtudó embernek ismerte, róla csupán jót és szépet mondhatott. Vádolták azzal is, hogy egyházi beszédei, melyeket Nagymihályi beiktatása óta a pataki templomban tartott, telve voltak Csécsi ellen irányuló pártossággal; noha Szentpéteri szerint a prédikációk általánosságban üldözték a gonosztságot s ajánlották a jó erkölcsöket. Nem ő tehet róla, hogy a mit általánosságban mondott, azt a csécsisták magokra magyarázták. Egyben tiltakozik az ellen is, mintha az ifjúság szakadásának ő lett volna okozója. Az igazi okot, úgymond, megmutatják a következő körülmények: 1. Mikor Nagymihályi beiktatása előtt mintegy két héttel Csécsi uram Pósházi előtt arról panaszkodott, hogy a rektori hivatal terhe alatt előbb-utóbb le kell roskadnia, és társat kért maga mellé, az inspector pedig megmondotta neki, hogy kívánságának teljesítését máris tervezik, Csécsi hirtelen elsápadt s rögtön ellenkező nótát kezdett fujni, jelesül mindenféle akadékokat kezdett előhordani, melyek — szerinte — nem engedik, hogy melléje új tanárt állítsanak; aztán legott múzeumába sietett és magához hivatva az esküdt deákokat, fejökbe akarta verni, hogy új professzorra semmi szüksége az iskolának. Ugyanis, mondá, a dolgot csupán egy-két pap kívánja merő ördögi irigységből; aztán: hogy az iskola egyetértése és nyugalma meg ne zavartassék; ismét: mivel nincs az új professzort miből fizetni, tehát a deákság kénytelen lenne esetleg az ünnepi jótétemény egyrészét az új tanár fizetésére fordítani; a professzori jövedelem két részre harácsoltnék; ő (Csécsi) pedig a theológiát (noha a kurátorok addig sem bízták rá) többé nem taníthatná. 2-szor. Midőn Nagymihályi a beiktatás előtt való nap Patakra érkezett, Szentpéteri, a kinél megszállott, hiába hívta Csécsit vacsorára, sem ott, sem másnap Nagymihályi beköszöntő beszédén meg nem jelent. Mikor pedig küldötteik által kérték, hogy legalább a beiktatás pillanatára menjen el, gúnyolódva, gyalázkodva és csaknem esküvéssel felelte, hogy soha semmiféle kollégát maga mellett se ismerni, se túrni nem fog.

Mind a harczolókat, mind a körülményeket élénken jellemzi a 3. számú vád, mely Szentpéterinek a kollégium ellen való gyűlöletéről szól s állítását azzal kívánja igazolni, hogy Szentpéteri a kollégiumtól mindenkit elidegenített, akire csak hathatott; részint pedig azzal, hogy »egykor Csáji Márton seniorral együtt utazván, az iskola lovait nagyon meghajtotta s rájuk gondot viselni nem engedett, úgy hogy az egyik ló az úton el is hullott.« — Szentpéteri erre a vádra is megfelel. Mindig szerette a kollégiumot, úgymond; de nem szerethette Csécsiek cselekedeteit.

A mit ez utóbbiak ellen tett, azt is javítás céljából, kötelessége értelmében cselekedte. A ló elhullásában — ha már ezt a nevetéses dolgot is felhozzák — szintén semmi része. Őt a senior Tolcsvára menet kocsijára fogadta; a hajtásba, a lovak gondozásába tehát beleszólása egyáltalán nem volt. Az sem áll, hogy a ló az útban hullott el; jól emlékszik rá, hogy az eset napokkal utóbb történt. Ne bántsák tehát efféle ostobaságokkal; emlékezzenek inkább a saját seniorukra, Tunyogi Jánosra, ki 1723-ban Mádon lerészegedvén, annyira zaklatta az iskola lovát, hogy a nagy futás közben hirtelen összerogyott és kiadta páráját; maga a senior pedig a jövő-menő utasoknak csudájára és a kollégium szégyenére jó darabig holtrészegen feküdt a hely színén.

A hátralevő vádak közül kettő ismét Szentpéteri prédikációi miatt panaszkodik. Azt mondják, hogy a pataki pap a kirekesztés előtt Nagymihályiékat biztatta; hogy egy alkalommal elbucsuzván híveitől, beszédében így szólt: »helyemre farkasok jönnek,« aztán pedig, visszatérvén, nem átalotta prédikálni, hogy távolléte alatt szószerűen Isten ígését hallani nem lehetett, holott ez időben az istentisztelet a kollégiumiak becsülettel végezték. Mindezt azzal, hogy a vádak a fölvetett szentírási textusok félremagyarázásán alapulnak, könnyű volt Szentpéterinek visszautasítania. Viszont a következő vádra, hogy a kathedrára csécsistát bocsátani nem akart, Szokolyaival egyetértőleg pásztori jogára és kötelességére hivatkozott.

A 7-ik vádpont szemére vetette, hogy egy alkalommal valami szegény neutralista deák elparentálását megtagadta; ám erre is megvolt a felelet: hogy nem hívták illendően.

A 8-ik pont arról beszélt, hogy a nyilvános vizsgálatot két év óta elhanyagolja; de, úgymond, 1723-ban nem volt otthon, tehát meg sem hívhatták; 1724-ben pedig, a helyett hogy a tételeket, mint szokás, idején megküldötték volna néki, nagy illetlenül néhány percczel a vizsga előtt értesítették, tehát ne reá, hanem saját magukra vessenek.

Aztán ott van még két dolog: az Azari-ügy és Nagymihályiék pártolása. Csécsiéknek fáj, hogy a kollégiumot Azari István temetéséről kirekesztették; de tudják meg, hogy ezt maga a megboldogult és családja kívánta s nem ő — Szentpéteri — cselekedte; a mi pedig az ő Nagymihályiékkel való egyetértését illeti, a miatt is kár panaszkodniok. Egyetértett velök, mivel jót akartak, és nem emlékezik rá, hogy valaha Nagymihályival egyetértve rosszban törték volna fejüket.

Háttra volt még a pör egyik legérdekesebb aktájának, Csécsiék replikájának felolvasása. Ezt a munkát a bizottság a következő napon (jan. 26.) reggel 8 órakor, Trautson kastélyában megnyílt ülésben végezte.

Csécsit közvetlenül Nagymihályi Gergely vádolta, de úgy, hogy a vádpontokból egyszersmind a saját ártatlansága is megtesse (Puncta in defensam et indemnitem meam deservientia)

s a panaszlevél mindössze hét pontból állott, melyekre Csécsi meg lehetős tüzetességgel felelt.

Az első vád szemére vetette a rector primariusnak, hogy Nagymihályi meghívásának, noha törvényesen történt, ünnepélyesen ellene mondott; a deákságot ígéretekkel, rágalmakkal az új professzortól elidegeníteni s önmagához csatolni törekedett és ekkép pártokra szakította. — Csécsi erre a vádra ismert érveivel felel; különösen hangsúlyozza, hogy a meghívás nem a benefactorok, hanem csak egy-két benefactor beleegyezésével történt; hivatkozik Pósházi nyilatkozatára, hogy Nagymihályit úgyszólván reátukmálták; hogy néhai Zemplényi Ferencz abaujvári senior Nagymihályit saját vallomása szerint nem is ismerte, tehát nem is ajánlotta; Szokolyai, a borsodi senior pedig, noha mellette volt, magában véve sem az ajánlásra, sem a beiktatásra nem volt feljogosítva; hogy a benefactorok közül csupán egy-két borsodi úr egyezett bele a dologba... Ám az sem áll, hogy ő (Csécsi) az ifjúságot Nagymihályi személye ellen lázította; ugyanis, hogy az új tanár alkalmazása törvénytelenül történt, az ifjúsággal szabad volt közölnie; hogy pedig Nagymihályi tudományáról és erkölcséről kedvezőtlen nyilatkozatok hangzottak el, annak nem ő az oka; nem is ő — Csécsi — terjesztette őket, hanem oly emberek, kik Nagymihályinak iskolatársai, miskolczi mestersége alatt tanítványai voltak, vagy vele a külföldön együtt végezték tanulmányaikat.

2. A második vád elmondja, hogy Csécsi Nagymihályi beiktató beszédén (*«ex innato eidem erga me odio»*) meg nem jelent s aztán is mindent elkövetett kisebbitésére. Így: 1. a nagymihályista legátusok ünnepi pátenseinek aláírását megtagadta; 2. az ünnepekre honn maradt deákok alumniumát Nagymihályi és az ősi szokás ellenére elvonta; 3. délutáni 2-ik óráját *«ex moero competentiae studio»* elvette; 4. kapuőröket nem rendelt, sem Nagymihályinak, hogy ez rendellen, nem engedte; saját tanítványainak tetszésök szerinti szobákat adott, a nagymihályistákat pedig kinullázta; 5. a dioecesis seniorai előtt adott reverzálisát megszegte, mondván: *«Ab amico reconciliato libera me Domine!»* 6. Mikor Nagymihályi a szokásos vizsgákat meg akarta tartani, útjába állott és így szólt: *«Az én tudományom se nem eladó, se borostyánra nem szorul. Az egész csak hiúskodásnak és hányavetiskedésnek jele.»* 7. Leveleit elfogta és felbontotta. 8. Ha nagymihályista vétett valamit, keményen büntette, ellenben saját legényeit csak szóval sem korholta.

Felelet: Hogy Csécsi a beiktató beszédre el nem ment, azért történt, mivel a beiktatást törvényesnek s érvényesnek el nem ismerte. Nem áll, hogy Nagymihályi ellen örökös gyűlölséget táplált; maga Nagymihályi is megvallja ezt *«Világos Tükör»* cz. hírhedt iratában, melyet 1719 vége felé közrebocsátott, írván, hogy Csécsi neki beiktatása idejéig *«őszinte és szeretett barátja volt»*. Amit ő (Csécsi) cselekedett, annak nem gyűlölet volt a

forrása; hanem az a törekvés, hogy a törvényes rend mindenben megóvassék. Ehhez képest: 1. ha a Nagymihályi beiktatására következő husvét alkalmából néhány deák pátensét alá nem írta, egyrészt onnan volt, hogy az illetők a többieknel korábban indultak el, másrészt, mivel az új professzor alkalmazása némileg zavarba ejtette és eleinte úgy gondolkozott, hogy a pátenseket elég lesz csupán a kollégium nevében erősíteni meg; s végre, mivel ő (Csécsi) abban az időben hivataláról le akart mondani. 2. Az sem áll, hogy az alumniumot ki nem adta; ellenkezőleg, hogy az akkor otthon maradt tizenkét legény elegendő húst kapjon, saját erszényét is megnyitotta. Bort is rendelt nekik az iskola kocszmájából 3 napra valót; csupán abban tett megszorítást, hogy azt az egy hordó bort, mely még a pinczében megvolt s az akkori árak szerint 36 forintot ért, lepecsételte, nehogy elhordják, mivelhogy árát az intézet szükségleteire akarta fordítani. De hát Nagymihályi nem törődött az iskola szorult helyzetével, se az ő (Csécsi) tekintélyével; a borra rászabadította az ifjakat, s ezen szavakkal: »A pecsétet ne bántsuk, hanem fúrjuk meg a hordót«, a hordót megfúratta és a bort elitatta. 3. Azon az órán ő (Csécsi) már évek óta tanított; nem is ő, hanem Nagymihályi követett el sértést, mikor az előadás megkezdésére való jel megadása után, a katedrára való készülődése közben, önhatalmúlag eléje vágott. 4. Efféle kapuőrökre semmi szükség; elég, hogy az oconomus folyton a bejáratnál őrködik, egy gyermek pedig az órára vigyáz. Viszont a szobák szétosztásáról Nagymihályinak szintén tudnia kellene, hogy a senior teendői közé tartozik. 5. Ő (Csécsi) soha, sem egy senior, sem három előtt senkinek reverzálist nem adott; mindössze — nagy unszolásra — egyszer írt alá valami iratot, melynek tartalmát csupán mások előadásából ismerte, az iskola békeségének ápolásáról. A békét pedig nem is szűnt meg szívén hordani sohasem. Ne vádolják tehát reverzálisok megszegésével; nem reverzálisok után indul ő, hanem lelkiismeretét követi. 6. Az sem áll, hogy az évi vizsgálatokat elhanyagolja; ellenkezőleg, a folyó 1724-ik évben is meghívta rá az érdeklődőket, mi több, a Füleki alatt feledésbe ment évváró vizsgákat már 1718-ban visszaállította, sőt még a togátus deákokat is nyilvános vizsgálatra szorította. 7. Soha senki levelét el nem fogta; nem tulajdonsága az alattomoság; ellenkezőleg, Nagymihályi elégszer feltört mindkettőjüknek szóló leveleket, amelyeket aztán Pécsi nevű deákja által küldött hozzá (Csécsihöz). 8. Igaz, hogy túlságos szigorúságot nem gyakorolt; jelesül, a kiknek megjavulását remélni lehetett, azokat nem semmisítette meg egyetlen csapással; azonban a bűnösöket mindig megbüntette; például reá Rátzkövi Imre, Csúzi János, Zsujtai András és ezenkívül Szöllősi János, Fóris Ferencz, Makra Mihály, Pócsai János és egyebek, kiket 1722-ben mint verekedőket a kollégium udvarán keményen megbotoztatott.

3. vád. Pártoskodott. Ugyanis: 1. A tanuló gyermekek mellé praeceptorokat saját párthívei közül rendelt, kik erre többnyire alkalmatlanok voltak, a nagymihályistákat pedig merőben mellőzte; 2. supplicálni a nyári szünetek alatt csupán csécsistákat küldött; 3. a mindkét professzornak szóló leveleket tisztársával közölni nem akarta; 4. a nemes deákokat nem fegyelmezte, sőt kihágásaikra egyszerűen szemet hunyt. 1722. szept. 29-én néhány nemes ifjú Nagymihályi szomszédjában lakomát rendezvén, a szeles időben iszonyú lövöldözést tettek. Nagymihályi csendre intvén őket, szavát, mivel Csécsiben bíztak, semmibe sem vették. Nagymihályi az oeconomust Csécsihez küldötte: parancsoljon nekik, nehogy éretlenségükben még tüzet csináljanak; ám Csécsi azt felelte néki: »Csudálatos; a jó ember alig áll a lábán, mért ágaskodik tehát és nem tiszteli a nemeseket? Füleki uram is e miatt rekedt ki a kollégiumból.« 5. Praeceptorokat, mind magán, mind nyilvános tanítókat csupán a saját nyájából és Nagymihályi tudta nélkül rendelt. 6. Az iskolának olasz szőlőjét Nagymihályi és több primárius tiltakozása daczára elfoglalta és csak két esztendei használat után, elhanyagolt és csaknem elpusztult állapotban adta vissza, a kollégiumnak súlyos kárára.

Felelet. 1. Nagymihályiról és nem róla (Csécsiről) tudja a világ, hogy éjnek idején, titkon a diákokhoz járogatott, promótiók ígéretével csalogatván őket a saját pártjára. 2. A supplicálást nem annyira kitüntetésnek, hanem inkább büntetésnek lehet mondani, úgyhogy sok deák saját pénzén fogad helyettest; mindazáltal a vád hamiságát eléggé megmutatja, hogy Vatai János Bécsig, Hétzei István és Pandák András Mármarosba, Kereszturi Tamás és Kovács János Kecskemét vidékére, Várallyai István és Pályi János Erdélybe, egyéb nagymihályisták pedig egyéb irányba többször ki voltak küldve. 3. A mindkettőjüknek szóló leveleket ő (Csécsi), hacsak feledékenységből egyik-másik nála nem maradt, mindig közölte tisztársával; ellenben Nagymihályi ugyanezt többször elmulasztotta, sőt rájuk az ő (Csécsi) mellőzésével s tudta nélkül feleletet is adott. 4. Ő a bölcsektől azt tanulta, hogy a nemeseket nem annyira bottal, mint szóval kell fegyelmezni. Nem is tagadja, hogy inkább arra törekszik, hogy szeressék, semmint arra, hogy tőle rettegjenek. Aztán ha a felhozott eset valóban bizonyulna is, Nagymihályi ne neki (Csécsinek), hanem magának köszönje, mint a ki a dolgot megelőzőleg több nemes ifjat, kik ma is nála (Nagymihályinál) kosztolnak s vele tartanak, mint Soós Ferenczet, Lónyay Ferenczet, Szathmári Györgyöt, Baji Lászlót, Keberitset és sok másokat, így Szepeszy Sándort, Szunyog Imrét, Fábri Mátyást tőle (Csécsitől) elidegenített, az ő (Csécsi) előadásainak járásától eltiltott, s a kiknek érzületét az ő (Csécsi) ablakainak általok lett beverése eléggé bizonyítja. Ha ezzel szemben a csécsista nemesek Nagymihályi intését számba nem vették, egészen természetes és érthető dolog. 5. Hogy praeceptorok nemcsak a csécsisták,

hanem a nagymihályisták közül is rendeltettek, azt Vatai János, Csáji Márton, Őri Pál, Rimaszombati András, Bogáti István, Hétzei István, Emődi Mihály, Szombati András, Faragó György, Literáti János példája bizonyítja, kik nagymihályista létökre publicus praeceptorai tisztségre emelkedtek. Viszont azonban Nagymihályi a magántanítók rendelkezésében akárhányszor sérelmesen intézkedett, nem egy nemes ifjú tanítását Csécsi tudta és beleegyezése nélkül a saját híveire bízta, Csécsit a nemes ifjak és szüleik előtt gyalázta; sőt néhai Szathmári Miklós fiát a jelenlegi seniortól mind az ő (Csécsi), mind az illető senior nagy szegényére elvette és saját emberei közül a jóval érdemetlenebb Csáti Jánoshoz adta.

6. Nevetséges vádaskodás. Azt a szőlőt Ujvári András senior erőszakolta rá 36 magyar forintért, mivel műveltetése a kollégiumnak nem állott módjában. Nem is termett benne egyetlen hordó bora sem. A vádat különben az a körülmény is teljességgel megokolatlanná avatja, hogy mivel a kollégiumnak pénze a munkáltatásra nincsen, ezután is, a többi szőlőket is legcélszerűbb lenne bérbe adni; maga a vádló fél is jobban tette, ha belőlök egyet-kettőt — csak hogy teljességgel művelés nélkül ne maradjanak — jó pénzért árendába vett és így a köznek hasznot hajtott volna.

4. vád. A csécsista esküdt deákok közül némelyek, jelesül Mándi István akkori senior, Tunyogi Péter és János, Zsujtai András, Téglási János, Német János a törvényekre tett hitők ellenére folyton szembeszálltak Nagymihályival; rágalmazták, sértegették, becstelénítették. Mándi, a senior, így szólott: »Megmondgyátok neki, innen el mennyen a beste fattyú kurafia, mert nekem ugyan el kell vesznem, de neki is el kell, az Isten büntesse meg mind testébe, mind lelkébe, soha se boldogítsa, felesége legyen özvegygyé, fiai árvákká.« Tunyogi Péter pedig, midőn egyszer Nagymihályi elmenvén ablaka alatt meghallotta, hogy magyarul beszél, s e miatt megintette, ekkép válaszolt: »Hunczfut a ki az ablak alatt hallgat, menjen el onnat, mert ha mi esik rajta, mást ne okozzon, non habeo rationem, ebrius sum.« Tunyogi János, midőn Nagymihályi tételeket ajánlott neki, megvetőleg visszautasította. Zsujtai András így fenyegetőzött: »Erőszakkal hozták, erőszakkal van itt, erőszakkal fog távozni. Egy professzort ismerek csupán (t. i. Csécsit); a másik ökör, számár, spanyor ökör, Tammuz.«¹ Téglási János valami fehér nyakú ebet látván a kollégiumban, ezt bőfögte: »Most már három professzor is van: Csécsi uram, Nagymihályi uram, meg ez a kutya. Éppen olyan a gallérja, mint Nagymihályi uramé.« Nagymihályinak ime ilyen dolgokat kellett zsebre vágnia tanítványaitól, föl egészen muzeumának és házának megrohanásáig stb.

Felelet. Mindezeket a kihágásokat Nagymihályi az ő törvény-

¹ Egy bálvány neve Ezechiél 8, 10—14.

telen beiktatásának és saját magának köszönheti. Hogy Mándi ellensége volt, mindenki megértheti abból, hogy Mándit Nagymihályi múzeumából kidobta, az esküdt deákságról levetette, a könyvtárságtól megfosztotta, az ülésteremből Vatai Jánossal kilökte, egyszer alamizsnaszedés alkalmával ugyancsak Vataival megverette, nyilvános ülésben lelkiismeretlenségnek mondotta, a seniorságtól, noha a sor is rajta volt, szavazatot is többet kapott, mint versenytársa, Csáji Márton, s aztán a rimaszombati mesterségtől is elütötte, és végre, mikor már senior volt, csak hogy meg nem botozta. Tunyogi Jánosról, a ki 1722-ben, Fáy Ferencz temetésén belesült beszédébe, azt mondotta, hogy olvasni sem tud; aztán ugyancsak Tunyogit a csátiak előtt, kik az ifjat rektorukká kívánták, leveleiben úgy befeketítette, hogy a rektorságtól elesett. Zsujtai Andrásról nyilvános ülésben úgy nyilatkozott, hogy nem Isten képét, hanem az ördög képét viseli; aztán Pósa házinál árulkodott rá, a kurátorral végképp meggyűlöltette s utóljára az intézetből is kizaklatta. Téglásit az előadóteremben nyilvánosan megfenyegette, hogy könyvét fejéhez vágja . . . szóval szigorúan, sértő módon bánt velök, holott övéinek, a Csécstől elpártolt deákoknak, mint az egyébként hirhede Pályi Jánosnak is, folyton nagy védelmezője volt és őket büntetni nem engedte.

6. vád. A csécsisták patrónusaikhoz írt leveleikben Nagymihályiékat restségről, naplopásról és mindenféle bűnökről vádolták s az uraktól tanácsot kértek, vajjon Nagymihályit és híveit a kollégiumban megtűrjék-e? vagy kirekeszszék? végül pedig titokban megegyezvén egymással, mindenképp rajta voltak, hogy ellenfeleiket az iskolából kizavarják. Hogy a czivódásra alkalmuk legyen, két ifjat koholt vádak alapján bíróság elé idéztek; a két ifjú a kurátorra és Nagymihályira appellált, de hiába, mivel Csécsi az appellátával nem gondolván, mindkettőt kizárásra íteltette. Gonosz tervök egyelőre meghiúsult, de egyszersmind — nyelvöknek nem parancsolhatván — ki is tudódott. Kiderült ugyanis, hogy titkos gyűlést tartottak, melyen azt a kérdést: vajjon itt van-e az ideje Nagymihályiékat kivetésének? — szavazásra bocsátották. Csaknem mindenki igennel szavazott, bár néhányan aggodalmaskodtak: »Miképp fogjuk kirekeszteni őket, ha egyszer ellenállanak? mivelhogy erősek, nem fognak engedni, s akkor mit csinálunk? még ők vetnek ki bennünket«. Azonban Csécsi közbeavatott: »Gyalázat lenne ránk, mivelhogy többet vagyunk.« Erre másnap, decz. 11-én, miután a harczra kellőképp fölfegyverkeztek, d. u. 2 órakor belekötöttek a nagymihályistákba. Először szóval folyt a harcz, utóbb ütlegre került a sor és Nagymihályi ártatlan deákjait minden oldalról előrohanva iszonyuan elverték, legyőzték, szobáikból is kizavarták . . .

Felelet. Téved a vádoló: afféle árulkodó leveleket nem a csécsisták, hanem Nagymihályiékat írkáltak, mint azt — többek között — 1722. április havában a mérai temetésén tiszt. Csernahaji János, rimaszombati pásztor ezt Nagymihályi uramnak a

parentáló papság és egyebek jelenlétében szemére is vetette. Ezt bizonyítja a mindenfelé szétküldözött »Világos Tükör« stb. Az sem igaz, hogy Csécsiék a patrónusoktól a mondott tárgyban kértek tanácsot; az igazság az, hogy Nagymihályiék amaz üzenete után, hogy Csécsit többé professzoruknak nem ismerik, se a kollégium jótéményeire számot nem tartanak: az ez ügyben teendő intézkedések körül kívántak tájékozódni. Az a gondolat, hogy az ellenpártot kihányják, meg sem fordult elméjükben; nem az ő eszméjük az, hanem Nagymihályié. Bizonyítják ezt 1720-ban, a fejértől temetés alkalmával egy lelkipásztor előtt s egyebütt mondott szavai, melyeknek aztán a tények meg is feleltek. Annyi bizonyos, hogy Nagymihályiék, ha győznek vala, nem hívták volna vissza a kollégiumba emberségesen, mint ők tették, legyőzött ellenfeleiket. Bizonyítékok vannak ugyanis reá, hogy Csécsiéket előadás közben meg akarták lepni; el voltak tökéelve, hogy Csécsit, a seniort megölik, a rector primarius házáat lerombolják, aminthogy mindehhez hozzá is láttak, akkora köveket hajítván be Csécsi muzeumának ablakán, hogy azok közül, ha eltalálják, akármelyik elég lett volna megölésére; s városbéli háza megrohanására szintén újabb meg újabb csapatok törvén elő, melyeket azonban mások megakadályoztak.

Mesebeszéd az is, hogy ő (Csécsi) decz. 12-én akár az ajtók bezárását, akár a kollégiumban levő nagymihályisták elfogását elrendelte volna; mindössze a botok összeszedését parancsolta meg; így aztán az ablakokon, a kerítésen át sem ugrándozott ki senki, a nagymihályisták csupán a következő napokban hagyták el a kollégiumot, még pedig Nagymihályi uram ama szándékának hírére, hogy a maga segítségére a kollégium ellen katonaságot hivat. — Végül azt se vessék a csécsisták szemére, hogy a nagymihályistákat csupán húsz ember kivételével akarták visszafogadni. Mindenkinek meg volt engedve a bemenetel; csakis a lázadás fő czinkosait tiltották ki, ezeket is csupán a patrónusoktól és jötevőktől megejtendő vizsgálatig, melynek mihamarabb leendő bekövetkezését bizton remélhették.

7. vád. Csécsi és hívei a jötevő és patrónus urakat szüntelen szólták-szapulták, sértegették. Midőn Csécsit egy alkalommal a város esküdt jegyzője intette, hogy az iskolából a tanuló gyermekeket el ne zavarják, mivel az ilyen dolgok a patrónusoknak nem tetszenek, aminthogy a borsodi urak közt máris kedvetlenséget támasztottak: Csécsi ekképp felelt: »Oh, oh stercus in ora dominorum Borsodiensium«; arra a kérdésre pedig: vajjon, ha az urak bejönnek, hogyan fog nékik számot adni? azt mondta: »Ha hét vagy nyolcz tanulóval maradok is, nem törődöm vele; ha szél fujja is a kollégium helyét, akkor is tanítok«. — Az elüljáróságról és főlebbvalókról pedig úgy nyilatkozott, hogy Nagymihályi Heródeshez, Pontius Pilátushoz futkos ügye érdekében; — mikor pedig a városbeliek, kiket a csécsisták nyilvánosan piszkoltak,

gyaláztak, kipellengéreztek; kiknek kertjeit, szőlőit lopták, fosztogatták, orvoslatért hozzáfordultak, az elégtételt kereken megtagadta.

Felelet. A néki tulajdonított szavakat soha sem mondotta; a mi pedig a kollégium elpusztulására való vonatkozást illeti, az ellen a saját és atyja működésére hivatkozik: arra a munkára, mely negyven éven át akárhányszor megmentette a kollégiumot pusztulástól, barbariestől. Ez a mult egész mást kiált, mint azt, hogy az ő (Cs.) fejében valaha ama »Si locum collegii ventus flabit« megfordulhatott; ellenben arra hiteles tanu van, hogy Nagymihályi nem állott ekképp nyilatkozni: »Nem törődöm vele, ha elpusztul is a kollégium, csak Csécsin és a kollégiumiakon bosszút állhassak!« Nem is volt soha kálvinista pásztor vagy tanár, ki ügyét úgy kívánta diadalra juttatni, mint Nagymihályi. Egy sem tett annyi rosszat, egy sem gyűlöltette meg annyira vallását, egy sem engedte, hogy így más nyakára erőszakolják. És ez az úr még azt állítja, hogy a Csécsisták pasquilizálnak, holott tudva van, hogy a pasquillusoknak szerzői éppen az ő (Nm.) deákjai, s a szerzőknek oltalmazója éppen ő maga.

Nagymihályinak végre szemet szúrta, hogy a deákok a polgársággal koczódnak és a szőlőkből gyümölcsöt lopkodnak. Ezt a dolgot tagadni nem lehet, azonban hogy a kik Csécsihez elégtételért fordulnak, vagy a bűnösöket név szerint vádolni tudják, hiába fáradsanak, merőben alaptalan állítás, példa rá a legközelebbi szüretnek alkalmából az ujhelyi urak esete. Ám tiszt. Nagymihályi uram deákjai a veszekedéseken és gyümölcslopáson kívül egyebet is cselekedtek: a szőlőpásztorokat csúnyául megverték, a szőlőkben rettenetesen duhajkodtak, házasságtöréseket és tolvajlásokat követtek el, a cigányok házait éjnek idején megrohanták, tanulótársaikat a hegyek között álruhában, bekormozott arcczal megtámadták, kifosztották és egyéb hasonló gaztettekre vetemedtek. . . .

A vádak és feleletek ezzel ki voltak merítve. A bizottság hozzáláthatott a szükséges deutrális pontok elkészítéséhez és a tanuk kihallgatásához.

Első sorban, mint az eljárásból kitetszik, Pósa-házi dolgát akarták tisztába hozni s e végből még január 27-én elkészítették a reá vonatkozó kérdéseket, a melyeket mind Csécsinek, mind magának a kurátornak megküldöttek. A bizottság tudni kívánta: 1. Igaz-e, hogy Pósa-házi 1723. január 16-án, a nagy zavarás után, némely benefactorok és Zsolnay intésére, tiszte szerint be akart menni a kollégiumba, hogy inquiráljon? Ha igen, Csécsi miért akadályozta meg szándékában? S vajon a primariusok (mivel Csécsi távol volt), a rector primarius tudtával és akaratával küldötték-e néki az ismert üzenetet? 2. Igaz-e, hogy Beregi András a kurátor elé terjesztette dolgát és tőle orvoslást kért? S ha igen, Pósa-házi mi okból hanyagolta el a panaszosnak való elégtételt?

Másfelől a Csécsi-, majd a Nagymihályi-féle gravamenékből készített kérdőpontok alapján is megkezdették a tanuk kihallgatását.

Az első tanu, Hétzei István rimaszombati mester 30 év körül járó ember volt, s a jan. 27., 28. és 29-iki ülésekben hit alatt a következőket vallotta: 1. Jóllehet ő Nagymihályi beiktatásakor a kollégiumban tanult, ama feltételekről, melyeket Csécsiék állítólag Nagymihályi elé terjesztettek, semmit sem hallott. Ugyanő 1720-ban a supplicatióból mintegy 100 magyar forintot hozott magával, melyet Nagymihályi rögtön elvett tőle, mint mondotta, lakóházának kijavítására. Hogy a pénzt Nagymihályi valósággal mire fordította, nem tudja; de az bizonyos, hogy a házat reparálták. Akkoriban mindenki előtt ismeretes volt, hogy a jövedelmeket Csécsi szokta kezéhez venni és nem a senior; Nagymihályi cselekedetét azonban a senior is tudta. 2. Hogy az ifjuság pártokra szakadt, igaz; de hogy Csécsi Nm. meghívása előtt ígéretekkel s más effélével korteskedett volna, fatens nem tapasztalta. Nagymihályi beiktatásába két-három ember kivételével a coetus házában levő deákok mind beléegyeztek. Azt azonban hallotta Csécsi szájából, hogy: »Non requiritur nobis alter Professor.« Arra is emlékszik, hogy a deákok ráérő óráikban kettenként-hármanként el-ellátogattak Csécsi házához s megesett, hogy egyik-másik nem azon a kapun ment vissza az iskolába, a melyen át távozott. 3. Megesett, hogy Csécsi egyedül való professzorkodása idején sem írt alá páteneket azon az okon, hogy »semmi haszna belőle«; 1721-ben pedig teljesítette az aláírást, és mikor a supplicans hazaérkezett az alalmaznával, azt (jelesül Gyulay Ferencz generálisnak és Barátay Andrásnak a kollégium restaurálására küldött adományát) elvette tőle s részint saját céljaira fordította (pro se distraxit), részint holmi épületanyagra, mely aztán részint szétharcsolódott, részben elromlott. — Arra is emlékszik, hogy Vatai levelének aláírását megtagadta, sőt magát Vatait bottal fenyegette; az övét (Hétzeiét) azonban aláírta. 4. Nagymihályi a délutáni 2-ik órát mint Füleki utódja, elődét követve foglalta le. Csécsi azonban elvette tőle, mondván, hogy az elsőség az óráválasztásban őt, a professor primariust illeti. 5. Bizony, a kollégium kapuja sokszor tárva-nyitva állott; de erre a seniornak kellett volna gondjának lennie. Az is bizonyos, hogy Csécsi a saját híveinek kényelmesebb szobákat adott. 6. A két professor reverzálisát, melyben a Barkóczy-commissio után kölcsönösen a béke ápolását ígérték, másolatban látta; de arra is emlékszik, hogy Csécsi a tractusok seniorainak távozása után legott így szólt deákjaihoz: Ab amico reconciliato libera me Domine! 7. Ő (Hétzei) a két professor alatt két évet töltött a kollégiumban. Az egyik évben volt examen, a másikban nem volt; de ki akadályozta meg, nem tudja. 8. Hogy a praeceptor-rendelés körül mik történtek, arra nézve három példáról emlékezik; először: hogy Csécsi nem engedte meg, hogy ő (a tanu) mint nagymihályista néhai Szathmári Miklós fiát taníthassa, s

helyette a saját embereiből mást, alkalmatlant rendelt; másodsor: hogy Rédey uram fiát szintén elvette tőle és másnak adta; végre: hogy Fáy Mihály fia mellé szintén csécsistát állított. A publicus praeceptorőség osztogatásában pedig Csécsi alatt az iskolai rendre és alkalmasságra egyáltalán nem volt figyelem. 9. Csécsi supplicálni rendszerint saját embereit küldötte, hogy a begyűlt pénz annál könnyebben kezébe kaphassa.

A 2-ik tanu, Nemzetes Literáti György rimaszombati lakos, 25 éves, hit alatt vallotta: 1. Hogy Nagymihályi házát a városban megtámadták, saját tapasztalatából nem tudja; de hogy Nagymihályi dolgozószobáját, mely a kollégiumban volt, és a melyben Nagymihályi akkor az éjet töltötte, éjfél után 2 óra tájban Csuzi János a nagyobbik Jenei-fiúval és még két más egyénnel megrohanta, azt látta, mikor a lármára felébredve odafutott. 2. Tudja, hogy a csengőt egy alkalommal, mikor Nm. órájára kellett volna jelet adni, ellopták; de kicsoda? és kinek a felbujtására? nem tudja. Mindazáltal a nagyobbik Zemplénitől hallotta: »Majd én feltétem a csengőt, de tudom, hogy levágom a kezét, a ki hozzá mer nyúlni.«

A 3-ik tanu, Jósavay Ferencz uram, 30 év körüli, hit alatt vallotta: 1. Emlékezik rá, hogy az egyházi kurátor benn volt a kollégiumban és az ifjuság előtt kijelentette, hogy második professzort kell beiktatni; de hogy ki lesz az új tanár, azt a kurátor nem mondotta. Erre a kurátor elment; Csécsi pedig összehívta a primariusokat, kik közé fatens is tartozott; előadta nekik a kollégium szorult helyzetét, s hogy ily körülmények között egy második professzort eltartaniok lehetetlen. Egyebet azonban tőle nem hallott. 2. Igaz, hogy Csécsi némelyek megbízó levelét nem írta alá; de hogy miért tette, nem tudja, mivel abban az időben az ifjuság még nem szakadt pártokra. 3. Az ő idejében volt examen is, disputáció is, senki se akadályozta; ő maga is disputált mind a két professzor alatt. 4. A mi végül a Csécsiéktől felhozott ama pontokat illeti, melyekben Nagymihályi elfogadását bizonyos feltételekhez kötötték, ő (a tanu), noha abban az időben a kollégium seniora volt, sem a feltételekről, sem arról, hogy azokat Nagymihályi elfogadta volna, teljességgel nem tud semmit.

A három tanu kihallgatása után január 30-án ismét Pósházi dalgát vették elő. Felolvasták Szokolyai, Pósházi és Szentpéteri tiltakozását, melyben el van mondva, hogy a csécsistáknak semmi joguk, hogy a tractusok fejei (»superintendensek«) ellen járjanak; majd Pósházinak a hozzá küldött kérdőpontokra adott feleletét, melyből kitűnt, hogy Beregi András őt (Pósházit) az akkori senior, Csáji ügyének megvizsgálására valóban meghívta; azonban a meghívás nem történt a professzorok akaratával és beleegyezésével; mi több, még a Barkóczy-féle vizsgálat előtt esett; tehát a dolog vád tárgyát nem képezheti. Végre tudomásul vették a nagybetegen fekvő Csécsi feleletét, hogy Pósházi a deczemberi nagy

zavargás után egy hónappal csakugyan Patakra érkezett s inquirálni akart; ám ő (Csécsi) a vizsgálatot a praefectus megbízásából, a város megbizottainak jelenlétében már előbb elvégezte és így Pósházinak, ki neki nagy illetlenül azt üzent: »legyen készen, mivel másnap vizsgálat lesz«, azt felelte, hogy az inquirálásra semmi szükség, mivel ő (Csécsi) a dolgot már megcselekedte. Tanu rá: Bánhorváti Márton, Beregi András, Téglási János, kik közül Bánhorváti és Téglási vallomásait a bizottság meg is hallgatta. Közben az ujhelyi pap, Pataki András szintén vallomást tett, még pedig Pósházi javára, jelesül 1. hogy Pósházi az ő tudtával soha senkit arról, hogy a kollégiumnak alamizsnát adjon, le nem beszélt, s hogy 2. neki (Patakinak) Pósházi levélben ajánlotta, hogy Nagymihályi tételeit impugnálná s neki opponálna; de attól sem tiltotta, hogy Csécsivel hasonlóképp ne cselekedjék.

A bizottság ezek után — január 31-én — jól meghányva vetve a különféle okokat és körülményeket, a kurátorra nézve megállapodásra jutott. Konstatálták, hogy Pósházi a nagy zavargás után teljesíteni akarta kötelességét; a Csuzi-ügyet megelőzőleg revideálta; később pedig a professorok nem hívták, — következőképp mulasztással nem vádolható.

A február 1-én tartott ülés határozatilag kimondotta, hogy Pósházit a kurátorságba visszahelyezik. A bizottság egy része Nagymihályi Gergelyt is restituálni akarta, úgy gondolkodván, hogy Csécsi nagybeteg, a kollégium teljességgel professor nélkül van, tehát gondoskodni kell valami kormányzásról; de mások azzal érveltek, hogy a tanárok visszahelyezése vagy kitétele kérdésében a bizottság csupán tanácsadásra van jogosítva, és ekképp a dolog újra függőben maradt.

Végre február 2-án megtörtént Pósházi visszaiktatása, melyet az ifjúság jelenlétében Patay Sámuel és Keresztes Ferencz bizottsági tagok végeztek. Majd az ünnepi actus elvégződván, a bizottság szótöbbséggel kimondotta, hogy Nagymihályi Gergelyt ideiglenesen, míg ügye végképp eldől, restitúcióját függőben hagyván, a kollégiumba bebocsátják és a beteg Csécsi helyére állítják. Nagymihályi viszont kijelentette, hogy az állandó visszahelyezésről már eleve lemond, mivelhogy egyházi pályára szándékozik. A bizottság, jelesül Patay ezt is kihirdette az ifjúság előtt: szívökre kötötte, hogy nem nézván a professorok személyét, egyedül a törvényeket kövessék s minden kétség esetén a kurátorhoz forduljanak. A ki pedig szót nem fogad, tudja meg, hogy főbenjáró vétségbe esik, mivel a király megbizottai iránt tanusít engedetlenséget, — mire Pósházi is, Nagymihályi is távoztak; Szentiványi pedig a tárgyalások folytatását 1725. február 22-re tűzvé ki, az ülés bevégeződött.

IV.

A február 22-re hirdetett ülést a ref. bizottsági tagok betegsége miatt csupán néhány nappal utóbb, febr. 26-án lehetett megtartani, s a bizottság akkor sem volt teljes. Szentpéteri Imre és Bártzay László betegségekkel mentették ki távolmaradásukat. Az egybegyűltek mindazáltal nem akarták az időt halasztani; elhatározták, hogy tesznek, a mit tehetnek: a szükségesebb tanukat kihallgatják, aztán a jegyzőkönyvet rendbe szedik s végre a távollevő tagok megérkezése után együttes erővel a véleményes jelentés megszerkesztéséhez látnak.

A következő napi sessio nagyrészt a követendő eljárás elveinek megállapításával foglalkozott. A Csécsi- Nagymihályi-féle panaszok és replikák dolgában határozatba ment, hogy 1. mivel Nagymihályi beiktatását a megyei deputatio, a benefactorok 1722-iki tálljai intézkedései legitimálták, e részben további vizsgálatnak helye nincsen; 2. a megyei deputatio előtt esett dolgok a további vizsgálat keretéből kizárandók stb.

Végre február 28-án, a várban, reggel 9 órakor megkezdették a tanuk kihallgatását.

Őri Pál deák, ki éppen Rimaszombatba mesterségre volt indulandó, hit alatt vallotta: 1. hogy egyszer Nagymihályi a nemeseket a puskaviselés és lövöldözések miatt Csécsi jelenlétében megfeddvén, Csécsi azt mondta, minek a fegyverviselést tiltani? — a nemes fiataloknak az ő (Cs.) atyja idejében is meg volt engedve, hogy fegyvert hordjanak és vadászkutyákkal járjanak. Ezzel és effélékkel adott szarvat a nemeseknek, kik Csécsit épp ezért kedvelték, Nagymihályit pedig megvetették. 2. A borsodi patrónusok kicsufolásáról nem tud semmit; de azt Csécsi szájából hallotta, hogy »Nagymihályi János csak névleg patrónus«; a miskolcziakról pedig ekképp nyilatkozott: »Oh, oh, illi Miskolczienses sunt omnes sutores.«

Inczédi Péter 24 éves deák elmondotta, hogy tőle a Jenei-fiú egy alkalommal megkérdezte, miért pártolja ezt a Tamuz-t? »Mert hát el van végezve, hogy Vatait Órivel, Szombathit Baloggal, Emődöt Sárkánynyal, a Tamuzt pedig könyveivel együtt kivetjük.« Ez 1722-ben, márcziusban volt mondva, 1722. decz. 11-én pedig, mikor Csécsiék a Pályi és Várallyai ügyét revideálták s mindkettőt elítélték, Nagy János primarius deák így szólott: »Hogy vessük ki ezeket a gazokat, mikor a nagymihályisták nem engedik? mivel azok kevesebben vannak ugyan, de bátrabbak és erősebbek nálunknál?« Kijnek így felelt Csécsi uram: »Ha ők erősebbek, mi meg többen vagyunk! Nem kell félni, mienk a győzelem. Akarom, az elítélteket ki kell vetni!« Ezt a fatens Szikszai Jánossal, Kovács Jánossal és Molnár Imrével együtt hallotta. 3. Várallyai és Pályi elítélése után a két deáknak megküldötték az ítéletet, a melynek

mind a ketten ellentmondottak. Mikor pedig Nagymihályi előadására csöngettek, Várallyai is be akart menni a tanításra. Ám a hogy Szöllősi István ajtaja előtt elment, Szöllősi megkapta tógájának ujját és visszafelé rángatta. Várallyai kérdezte: »Hogy mered szaggatni a tógámat?« Amaz pedig felelt: »Canis centies sit tua mater, magadat is száz darabra szaggatlak!« — Mikor pedig az előadásnak vége volt és kijöttek, Fekete Zsigmond nagymihályista odament Szöllősihez és így szólt: »Szöllősi uram, mit veszekedik kend? jobb lenne tanulna kend, mikor úgyis számár.« Felelt Szöllősi: »Számár vagy ám magad.« Mire Fekete: »Bizonyítsad be, hogy az vagyok; én a magam részéről könnyen rád vonom, hogy számár vagy,« és legott syllogismust formált és kihozta, hogy Szöllősi számár. Szöllősi pedig berohant szobájába, botot keresett és kiabált: »Rögtön agyonütöm az ebannyát!« De fátens nem látta, hogy Szöllősi a bottal visszatért volna. Hanem a lármára sok kíváncsi futott össze, köztük Németh János primarius is, a ki kérdezte: »Mi bajod, Fekete uram?« Amaz felelt: »Szöllősit arguálok.« Mondotta Németh: »Hadd lássuk!« Fekete pedig válaszolt: ő elmondja a syllogismust, de akkor Németh feleljen rá, különben Németh is számár marad, mire Németh fölkiáltott: »Ebanyád, inasom voltál és most így beszélsz velem? nemhogy neked, de még a professzorodnak is megfelelek.« Tunyogi János és a senior az ablakból hallgatták a dolgot és azt mondták: Hogy nem tudják már megcsépelni! A körülállók mind kiabáltak, Fekete pedig be akart menni; de Csoma György, a ki a seniorral és Tunyogival a senior szobájában együtt volt, lejött és Fekete után indult. Hanem Vatai János eléje állott: »Merre, merre Csoma uram? Ha részeg, menjen és fektüdjék le!« Erre sokan Csoma után indultak, köztük Erdélyi Mihály, a ki a lépcsőről egy karfa-rudat leszakítván, azzal lökdöste. Most azonban Szöllősi is odaért botjával és »ad armá«-t kiáltott. Erre a csécsisták professzorostul kiszaladtak tantermükből. A fatens el akart futni, de Téglási István mellen ragadta, fölpofozta és rákiabált: »Hova mégy, ebanyád?« Hanem ő, kiszabadulva kezéből, ismét menekült és látta, hogy deákjai után Csécsi is kijött az előadóteremből. Nem tudja, hogy Csécsi a zavargókat lázította volna. Csupán arra emlékszik, hogy Kósa Gáspár Fekete Zsigmondot, a ki a földön feküdt, bottal ütötte, s aztán, hogy a csécsisták közül Tunyogit véresen fölemelték s czellájába vitték. Erre ő végképp elfutott és nem látott többé semmit.

Márczius 6., 7. és 8-án a bizottság nem tartott ülést, mivel egyes tagok, jelesül Keresztes Ferencz a két professzor panaszaiknak kérdőpontokba foglalásával, Patay Sámuel és Bártay László pedig az iskolai törvények módosításával voltak elfoglalva.

Márczius 10-én viszont Várallyai István dolga került szőnyegre, kit Csécsi és felesége megrágalmazásával vádoltak. A vádlottat kihallgatták és fogságra vetették. Aztán 11-ikétől 14-ig újra szünet állott be a tárgyalásokban, mely alatt részint az aktákat rendezték,

részint a törvények módosításában forgódtak. 14-ikén, 15-én újra tanu-kihallgatás volt, még pedig Várallyai dalgában. Összesen két tanut hallgattak ki. Az egyik, nemzetes Sugó Mihály uram azt vallotta, hogy Várallyai 1724-ben, november elején nemzetes Bernád István uram ama kérdésére: miért nem férnek össze professzoraikkal? azt felelte, hogy »Prof. Csécsi valeret in diversorio hospitem, consors vero ejus meretricem agere.« Mikor pedig Bernád megkérdezte tőle, vajon állítását kellő helyen tudná-e igazolni? azt mondotta: meretricem esse Csecsianam facile per oppidanos Patakienses probare possum; et qui sic meretricem habet, ac simul quatali cohabitavit, ille quoque latro dicendus est.¹ A másik tanu, Vég András szomotori pap szintén effélét vallott. Jelesül, hogy V. két éve Toronyán ő előtte is meretrixnek állította Csécsinét. Ő (a tanu) intette is miatta, de a deák azzal replikázott, hogy Csécsinét a pataki biróné is le-meretrixezte és Csécsiék még se kereskedtek becsületökért.

A jellemző részletekhez azonban érdekes kitérések is járultak. A bizottságnak az iskola anyagi ügyei körül szintén akadt tudakolni valója. A beidézett tanuk (Szalontay Karándi János uram, méltóságos Jósza István bényei földbirtokos, nemzetes Mezösy János uram, Molnár András, Patak városának bírása, Özv. Dajka Mária, néhai Klobusitzki János felesége) vallomásaiból ki lehet hüvelyezni, hogy a kollégium patrónusai és jötevői az iskola javára bizonyos summát adtak össze, a melyet aztán 1672 körül Bocskay István, Kende Gábor, Klobusitzki András, Szemere László és mások — valószínűleg az iskola akkori zivataros viszonyai miatt — sub specie restitutionis magok között szétosztottak. Később, 1684 körül nemzetes Klobusitzki Pál uram, zempléni alispán és a kollégiumnak kurátora több, a kollégium javára szóló kötelezvényt adott át Szalontay Karándi uramnak, mint a kiről azt hitte, hogy »a hazában biztosabban meg fog maradni,« úgy azonban, hogy 8 db. kötelezvény mégis kezében maradt. Kitől származott az a 8 db. irat, Klobusitzki nem mondotta meg Szalontaynak; sőt Szalontay a neki átadott kötelezvények adataiból sem emlékezik többre, mint hogy egyikök Kazinczy Pétertől származott, 1200 frtról szól és ennek évi 10%-os kamatairól. Elég az hozzá, Szalontay a nála lévő kötelezvényeket nyugtatóvány mellett Debreczeni Ember András kollégiumi seniornak adta át, s a bizottság tagjainak be is mutatta Ember András nyugtatóványát, mely összesen 29 átvett és 10 db., Klobusitzkinél maradt kötelezvényről szólott, azonban Debreczeni Ember András pecsétjével nem volt ellátva. Úgy látszik, a kötelezvények utóbb Simándi István professzor kezébe kerültek, legalább Simándi Abaray Mihály seniorral, Nemesnépi Mártonnal (kik azonban 1725-ben már nem voltak életben) és Molnár Andrással, ki

¹ Vágó Mihály vallomását utóbb Megyaszi István abarai prédikátor is megerősítette.

utóbb Patak város bírása lett, több régi kötelezvényt lemásoltatott. Ezek közül Molnár, a tanu, a Kazinczy-családét másolta; a többiek más családoktól származtak és valamennyien nagyobb, 5—6000 forinton felül levő summákról voltak kiállítva; kamatról is volt bennök szó, de hogy mennyiről, megállapítani nem lehetett.

A bizottságnak meg kellett elégednie ezzel a sovány eredménnyel. A dolgot nem is firtatták tovább, hanem márczius 19-én újra hozzáláttak a tanuk kihallgatásához, még pedig ezuttal a Csécsiék panaszából összeállított neutrális pontok alapján.

Az 1. tanu, Molnár János, Patak főbírája (circa 40 éves) meghiteltetvén, a következőket vallotta: 1. Másoktól értesült, hogy Nagymihályi ama szavakat mondotta volna: »Qua theologus non possum remittere«; 2. midőn fatens a város esküdt jegyzőjével együtt fölkereste Nagymihályi uramat, hogy Emődi és a pékszolgáló ügyét revideálják, Nagymihályi azt felelte nekik: ha tudta volna, mi járatban vannak, be sem bocsátotta volna őket. Ő (Nm.) Emődöt vére ontásával is védeni fogja; mert ha Emődöt Csécsiék egyszer kicsaphatják, hasonló eljárással Balogot, aztán a többi nagymihályistát, sőt végre őt magát (Nagymihályit) is kirekesztik.

A 2-ik tanu, Bánhorváti Márton, a kollégiumi senior; mintegy 27 éves, hit alatt vallja: 1. hogy Nagymihályi ötöle néhai Szathmári Károly fiát, kit fatens Csécsitől kapott volt, Csécsinek tudta nélkül elvette és Hétzei Istvánra bízta. 2. Hogy Nagymihályi nem tanított sikeresen, ez onnan is látható, hogy a theológiából másfél év alatt 4, a következő másfél év alatt mintegy 14 fejezetet végzett és ekkép a két évre szóló anyagot 3 esztendőre terjesztette. Hogy ezen felül saját elégtelenségéről panaszkodott, arra tanu nem emlékezik; de memoriájának gyöngeségét tudja, hogy említette hallgatói előtt. 3. Tisztán emlékezik rá, hogy midőn Téglási János Nagymihályit egyszer valami tétel megfejtésére kérte, Nagymihályi a kérdést gyerekesnek mondotta; mikor pedig Téglási mégis sürgette, hogy feleljen reá, Nagymihályi kiáltozni kezdett, hogy senki efféle kérdésekkel hozzá ne jöjjön, mivel a könyvet fejéhez vágja. 4. Egy alkalommal fatenset Tokai Márton Nagymihályi füle hallatára ördögi ábrázatúnak nevezte. Mikor fatens ezt a dolgot Nagymihályinak figyelmébe ajánlotta, Nm. Tokainak nem szólt semmit, sőt fatenset a helyszínéről (saját szobájából) elparancsolta. 5. Mikor a Barkóczy-féle deputatio után Szokolyai István, a borsodi senior, az ügyek állását az ifjúságnak értékre adta, magyarul beszélt. Csécsi figyelmeztette, hogy »ob respectum universitatis« deákul szóljon. Erre Szokolyai megjegyezte: »Gyerekes kívánság.« Mikor pedig a professzorságról esett szó és Csécsi azt mondotta, hogy ő már gyermekkorában professzor akart lenni, Szokolyai ezt a dolgot bolondságnak nyilvánította. Ugyanakkor a primariusok számát Szokolyai és Pósaázi több nagymihályista hozzáadásával fölemelték. 6. A nagymihályisták közül néhány novitius a Barkóczy-deputatio után eljárogatott Csécsi óráira, de az

öregebbje soha; a csécsisták közül is voltak, kik Nagymihályi óráit járták, de szintén nem mindnyájan. Hogy azonban kizavarták volna őket, arról fatens nem tud. 7. Nemes Fáy Mihály születésnapjakor (1722. szept. 29.) Őri Pál botosan, mások pedig bot nélkül az ünneplőkre mentek, lármát és verekedést kezdettek, melyet aztán az utcán folytattak. A senior (Mándi István) és Tunyogi János ezt látván, intették őket s kérték, hogy ügyöket annak rendjelmódja szerint a kollégiumban intézzék el; de a nagymihályisták velők is perbe elegyedtek. 8. Emődi ügyét azért vették tárgyalás alá, mivel a dolognak híre már az egész városban elterjedt. A revízióra többször hívták Nagymihályit is, de nem ment, sőt a primaria sedest atheusnak, igazságtalannak nevezte. 10. Várallyait két okból állították bíróság elé: először, mivel november 9-én részeg fejfel Galgóczit megrohanván, nagy zenebonát indított; másodsor: mivel az általa gyűjtött alamizsnát, mint az írásokból rábizonyult, törvénytelenül elfecsérelte. 11. 1722. decz. 11-én, a nagy zavargás napján Csécsi éppen tanított, mikor a zajongás kezdődött. A csécsisták ki akartak rohanni a tereméből, de Csécsi kétszer is visszaparancsolta őket. Azonban a zaj folyton erősödött, s az ifjak végre nem törődtek a tilalommal: először az ajtó mellett ülők szöktek ki, utánuk a többi. Fatens Csécsivel együtt legutólsónak ment ki, egyenesen szobájába sietett, s akkor látta, hogy a deákok mindenfelé futkosnak és zajongnak egymás ellen. 12. Szobája ablakából szemlélte, hogy Nagymihályi deákjai egyes csécsistákat leterítettek, köztük Pócsait; de hogy először ki ütötte őket, nem tudja. Miután azonban a nagymihályistákat kiverték, észrevette, hogy Szesztai nagymihályistát megkötözve börtönbe hurczolták. Végre a zavar lecsillapultával a Pócsai mellett heverő véres botot Szesztaihoz vitte és megkérdezte tőle, vajon övé-e a bot? s ő (Szesztai) verte-e meg Pócsait? s ezen kérdéseire Szesztai igenőleg felelt.

A 3-ik tanu: Téglási János primarius, 25 éves, hit alatt vallja: 1. Jól tudja, hogy a zavaroknak előidézője első sorban Nagymihályi alkalmazása volt. 2. Igenis, Nagymihályit ama kikötéssel iktatták hivatalába, hogy fizetéséről nem a kollégium, hanem a beiktatók fognak gondoskodni stb. Fatens jól emlékszik reá, hogy ama conditiók az ő jelenlétében terjesztettek elő s az ifjúságot Pósházi és Szombati mint beiktatók biztosították az egyes pontok megtartásáról. 3. Tudja, hogy Csécsi nemsokára Nm. beiktatása után levelet írt Pósházinak; ezt a levelet ő (fatens) vitte el a kurátorhoz. Pósházi viszont levelet küldött Nagymihályinak, s ezt is ő, Téglási, adta át a címzettnek. A levelet fatens nem olvasta, de barátja, Papp Sámuel, ki azt Nagymihályi házában olvasta, elbeszélte néki, hogy az volt benne, hogy Nagymihályi »primatum non captet, in omnibus cedat Dno Primario Professori.« 4. Tény, hogy az ifjúság elkésve érkezett Csécsi gyermekének temetésére s a gyülekezetet megvárakoztatta. Fatens az akkori

seniortól, Ujvári Andrástól értesült, hogy a deákságot Nagymihályi késleltette. 5. Emlékszik rá, hogy egyszer őt (Téglásit) a primaria sedes Kereszturi Tamással együtt kiküldötte, hogy Nagymihályitól kérjék meg azt az összeget, melyet ez (Nm.) a kollégium alamizsnájából fölvett volt. Ám Nagymihályi így felelt: »Tudom jól, hogy nekem a kollégium a kikötés szerint semmivel se tartozik«, de a pénzt mégsem adta vissza, mint mondá, azért, mert a senioroktól (superintendensektől) fölhatalmazása van, hogy a miből tudja, abból elégítse ki magát (ut unde quaque poterit, sallarum suum excipiat). Hasonlóképp Hétzei Istvántól is elvette Nagymihályi az alamizsnát s nem fizette vissza, noha a törvények és a régi gyakorlat szerint annak fölvétele a senior hatáskörébe tartozik. 6. Nagymihályi egy alkalommal Tunyogi Jánost defendensnek rendelve, Tunyogi kérte, hogy mivel vendégei vannak és így eléggé elkészülni nem bír, más jelöltessék helyette. Azonban Nagymihályi nem vette számba a kérelmet, s mikor Tunyogi nem jelent meg a vitatkozáson, az egybegyűlt ifjúság előtt legyalázta. Más alkalommal a fatens egy dispután, melyet Nagymihályi rendezett, engedelmet kért, hogy ő is opponálhasson, s mikor az engedelmet megkapván, Nagymihályinak distinctiója ellen argumentumot formált, mely a distinctióból abszurd consequentiát hozott ki, Nagymihályi az egész argumentumot gyerekesnek mondotta. Fatens mindazáltal kérte, hogy feleljen az ellenvetésére; mire Nm. így szólt: »Nem vagyok Isten, hogy mindenkinek eleget tehetnék.« Előbb azonban könyvét a fatens fejéhez akarta vágni és ott, a nyilvánosság előtt, minden rossznak elmondotta. 7. Midőn Faragó György ügyében, a ki káromlással volt vádolva, mindnyájoknak — Nagymihályiéknak is — közös megegyezésével azt deliberálták, hogy Faragó a coetus megkövetése után degradáltassék s az iskolából menjen ki: Nagymihályi az elítéltet védelmébe vette s maradásra bírta, úgyhogy Faragó aztán is az iskolában maradt. 8. Fatens szemtanuja volt, mikor Grinváld Mihály és Vajsz Mihály uramék s a város esküdt nótáriusa előtt felkérték Nagymihályit, hogy a surlódásokat egyenlítsék ki barátságosan, éljenek békében s Nagymihályi bocsásson meg és engedelmeskedjék a rector primariusnak. Ez a kollégiumban, Csécsi és a primariusok előtt történt. Vajsz uram is kérte Nagymihályit; de ez azt felelte: történjék bármi, ő azt nem teheti s nem is akarja cselekedni. Erre Tunyogi János megjegyezte, hogy értesülése szerint Nagymihályi uram Mérán úgy nyilatkozott, hogy mint theologus nem bocsáthat meg Csécsi uramnak; mire Nagymihályi monda: Most is mint theologus nem bocsáthatok meg s nem is akarok megbocsátani. 9. Nagymihályi a káromlással vádolt Csúzi János bűnét mindaddig elnézte, míg Csúzi nagymihályista volt, mikor pedig elpártolt tőlük, rögtön följelentette a megyei deputationál. Ellenkezőleg, Pályi Jánost, míg ez csécsista volt, szüntelen gyűlölte, korholta; mikor pedig Pályi a Csécsi-pártot faképnél hagyta, rögtön becsülte és magasz-

talta. Nagymihályistává lett pedig ez a Pályi, mikor alamiznaelsikkasztás miatt bíróság elé állították. A bűn rábizonyult, de Pályi az idézésre meg nem jelent, mivel — mint mondá — már nem csécsista többé, hanem nagymihályista. Nagymihályi és emberei védelmökbe is fogadták, és mikor Szokolyai János oeconomus az ítéletet elvitte néki, a vele levő nagymihályista deákok az oeconomust, mint ez fatensnek később elpanaszolta, kilökték. 10. A temetési bucsúztató készítését Tunyogi Pétertől, de fatenstől is, poëseos praeceptor létökre, elvette Nagymihályi uram, és a saját emberei közül való Öreg Pálra s ennek valamelyik társára ruházta. 11. A nemesek szept. 29-iki zajos és a nagymihályistáktól megzavart mulatása napján fatens mint poëseos praeceptor a classisba indulván, Sárkány István oeconomust intette, hogy rövidebben csengessen, mire Sárkány a tanut rögtön szamarazni kezdte és botjával is fenyegette. Ugyanaz nap Zemplényi Pál arra figyelmeztette fatenset, hogy több deák künn a folyosón ellene tanakodik s őt (a tanut) szobájából kivonni s a folyosóról lehajítani készülnek. Ezzel Zemplényi elindult a tanakodók szándékát meggátolni, fatens pedig nem mervén otthon maradni, a szomszéd szobába sietett és bezárkózott. Útközben pedig, a folyosó szögletében észrevette Őri Pált, Vatai Jánost több nagymihályistával, aztán pedig Zemplényi Pált, a ki a lépcső torkánál lábait szétvetve iparkodott őket visszatartóztatni. Vatai és Őri pedig azt kiáltozták: Lökjük le és hányjuk ki ebannya lurkóját! 12. Az 1722. okt. 7-iki verekedés okáról hallotta, hogy Vatai János és Őri Pál Zemplényi Pált és Tokai Györgyöt megtámadták. Azt azonban már látta és tudja, hogy Vatai és Őri Zemplényit és Tokait megvérezték s nekivetközve egyéb tanulókat hajoknál fogva rángattak. Azt is tudja, hogy a verekedés csupán akkor szűnt meg, mikor Csécsi a verekedők közé rohant s botjával csécsistát, nagymihályistát válogatás nélkül ütven, vágván szétválasztotta őket. Nagymihályi szintén ott volt, de Csécsit a »józan észre« figyelmeztetvén, a zenebonából kivinni igyekezett stb.

A 4-ik tanu: Tunyogi János, circa 29 éves, volt kollégiumi deák. Vallomásainak érdekesebb pontjai: 1. Saját és mások példájából tudja, hogy Nagymihályi mind az ő, mind mások promótióját megakadályozta. A csátiakat, kik fatenst mesterségre voltak hivandók, mint ezt fatens később a csáti nótáriustól hallotta, levélben térítette el szándékuktól és saját embereinek egyikét ajánlotta nékik. Csécsi a dologról nem tudott semmit, mivel Nagymihályi a csátiak levelét, noha mind a két professzornak szólt, elsikkasztotta és árra egyedül válaszolt. Ezt fatens a csáti jegyzőtől és az igríci predikátortól, saját testvérétől tudja. 2. Jól emlékezik rá, hogy Nagymihályi néhai Fáy Ferencz temetésekor Mérán, Fáy Mihály házánál, Fáy Gábor, Kandó Zsigmond és egyéb számos urak jelenlétében Csernahaji János, rimaszombati papnak, ki a béke ápolására intette, azzal felelt, hogy mint theologus nem bocsát-

hat meg Csécsinek; noha Csécsi ugyanakkor a békülésre hajlandónak nyilatkozott. 3. Emlékszik reá, hogy Csáji Márton káromlási ügyét Beregi András vádja alapján vették tárgyalás alá és úgy határoztak, hogy Beregi, mivel a vádat kellőképp igazolni nem tudta, »poena talionis« lakoljon. Fatens azt hiszi, hogy ez az ítélet nem alapult a törvényeken, s Csáji pártfogói úgy csikarták ki a primariusoktól. Beregi a »fantomfánt«-ot nem is tartotta jogosnak; újabb, meggyőzőbb bizonyítékokat szerzett és mind a professzoroknál, mind Pósa házinál az ügy újabb megvizsgálását sürgette. Am Nagymihályi útjába állott, Csájinak fogta pártját s így Bereginak fáradsága teljességgel kárba veszett. Az is igaz, hogy Csáji mint senior bizonyos mennyiségű zsindelet, léczet és gerendát, mely a classisok építésére volt szánva, Csécsi tudta nélkül Nagymihályi házának építésére fordított. Nagymihályi az így okozott kárért a primaria sedes előtt kezességet vállalt, de szavát soha be nem váltotta. 4. Közvetlen a Barkóczy-féle deputatio után Szokolyai és Pósa házi az auditoriumban Csécsivel fölötte illetlenül bántak. Egész nyilvánosan, az ifjúság hallatára mondták neki, hogy a professzorságra méltatlan. Mikor pedig Csécsi érdemeire hivatkozott: munkásságára és eredményes szolgálataira: mint bolondot kinevették. Az is igaz, hogy a két senior a primariusok számát törvénytelenül fölemelte. Mi több, egyéb nagymihályisták mellett Emődi Istvánt is primariussá tették, noha ennek botrányos élete nem volt előtök ismeretlen. 5. Jól emlékszik rá, hogy 1722. okt. 8-án, midőn Rimaszombati András és Csáti János mint Nagymihályiéék követei Csécsinél bekopogtattak, ő Mándi urammal, a seniorral éppen Csécsi házában tartózkodott. A két követ azt mondomta a rector primariusnak, hogy a nagymihályistákkal többé ne törődjék, czipót se osztasson nekik. Ám hogy a Csécsi professzorságáról is esett volna szó, arra fatens nem emlékezik. 6. 1722. decz. 11-én, a nagy verekedés napján Pályi János belekötött Szöllősi Jánosba; mikor mégis szétváltak, Szöllősi szemére vetette Pályinak, hogy keze (t. i. Pályié) tisztátalan; mire Pályi azzal felelt, hogy »még ma, decz. 11-én, vérbe fogja megmosni«. Ezt Zemplényi István is igazolhatja, mivel ő is jól hallotta. Továbbá: ugyanakkor Rajtzi nagymihályista ebéd alatt másodmagával a senior szobájába rontott, hol fatens is ebédelt, s minden illendőséget félretéve követelőztek, hogy a senior a kicsapott Pályi és Várallyai részére is adjon czipót, mit is a senior megtagadván, nagy mocskolódást vittek rajta végbe. A senior figyelmeztette őket: gondolják meg, hol vannak, és efféle dologgal hozzá ne menjenek. Mire Rajtzi mérgesen felelt: Ez a ház a coetusé, nem a senioré, tehát igenis el fognak jönni stb. Végre elrohantak, a senior pedig, attól tartva, hogy újra visszatérnek, az ajtót bezárta s fatenssel együtt nagy csendben maradt d. u. 2 óráig. Akkor Csécsi — szokása szerint — elkezdte a tanítást, fatens pedig gyertyaosztással foglalkozott, mikor künn valaki egyszerre Csécsi nevét hangoztatta.

Ő (a fatens) kinyitotta az ablakot, hogy körülnézzon, s látta, hogy lenn többen kövekkel, botokkal fegyverkezve állanak. Erre, mint hasonló esetekben szokta, fegyvertelenül a zavargók lecsendesítésére, az udvarba ment s per vulnera Jesu Christi kérte Vatait mint a többiek vezérét, hogy álljon el szándékától. De amaz nagy kiáltozásba kezdett: »Üssétek az hunczfutot!« Veszprémi István pedig fatenst egy kővel jobb szemén vágta. Egy másik, a kit azonban szemsebe miatt már nem láthatott, bottal fejére sujtott, a többiek pedig feje fölé tartott kezét ütötték, míg csak tartani bírta. Pócsai János látván a veszedelmet, védelmére sietett. Most Vatai és társai valamennyien Pócsaira rohantak, s fátens időt nyerve a kerítésből karót akart kihúzni, hogy magát azzal védelmezze. Azonban terve nem sikerült, mivel újra megrohanták s ütötték, vágták a hol érték, míg valaki végre úgy fejbe találta, hogy félholtan elesett. Még aztán is ütlegelték, de hogy kicsodák, azt már csupán másoktól hallotta. Sebhelyei elárulják, hogy életveszélyes csapásokat kapott. Különösen a fején érte két rettenetes ütés: az elsőt Vatai, a másodikat Molnár István ónodi fi mérte rá. A mi Molnár ütése után történt, azt már nem tudta, mivel összeroskadt és a vértócsából, melyben feküdt, mások vitték szobájába.

Németh János, mintegy 30 éves primarius deák, az 5-ik tanu 1. tanítványának, Lónyay Zsigmondnak szájából tudja, hogy Nagymihályi Lónyaytól egyszer azt kérdezte, kinek a tanítványa volna? Lónyay felelt: »Sum humanissimi domini Németh«, mire Nagymihályi így szólt: »Hogy mered őt (fatenst) humanissimusként nevezni, holott útszéli ficzko és számár.« Hasonlóképpen Téglási Istvánt is legyalázta Tonka Ferencz szülei előtt, kinek tanítója Téglási volt, úgy nyilatkozván róla, hogy inkább hóhérnak, mint tanítónak való. Ezt pedig fatens Tonka Ferencztől tudja, ki jelenleg az ő tanítványa. 2. Mikor Tokai György és Zemplényi Pál hajba kaptak és ebből nagy verekedés keletkezett, Nagymihályi szintén ott volt az ütközet helyén; nem lázította legényeit, de nem is csendesítette őket és nem kísérelte meg, hogy a verekedőket szétválassza. Ellenben Csécsi kirohant múzeumából és botjával ütve, a kit előtalált, a dulakodókat szétválasztotta. 3. Midőn Szokolyai és Pósházi a Barkóczy-deputatio végzéseit az ifjúság elé terjesztették, Szokolyai lelépven a pódiumról, nekitámadt Csécsinnek: »Hogyan tudna az iskolában rendet tartani, holott togátus soha nem volt? Nem érdemli, hogy professzornak nevezzék« stb.

Végre Tokai György, 26 éves deák, a 6-ik tanu, egyebek közt látta, hogy ugyanazon nap, melyen a nagy zenebona megesezt, Molnár István, Szesztai és Baktai a kollégium udvarán a csécsistákba mindeképp belekötni igyekeztek. Hallotta, a mint Pályi még a zürzavar előtt dicsekedett: »Majd meglátjátok ma, hogy ki vagyok én.« Veszprémi nagymihályista deák pedig ugyanaz nap délelőtt visszakérte fatenstől azt az egy-két könyvet, melyet neki kölcsönzött volt, mint mondá, azért, hogy ne legyenek fatens-

nél, mivel akkor Isten tudja, kinek a kezére jutnának. Ezekből s effélekből világos, hogy Nagymihályiék a zendülést előre kieszelték. A fatens a hallottakat megfontolván, a mint a zenebona megkezdődött, azonnal a kollégiumon kívül levő »locus inhumanitatis«-ra menekült és ott elrejtőzött; de hallván, hogy a harangot félreverik, ott se mert megmaradni, hanem a külvárosba, a vár alá, egy elhagyott pinczébe futott és csak késő este tért vissza a kollégiumba.

Tokai vallomásával — márcz. 23-án esti 9 órakor — a Csécsi javára szóló fassiók befejeződtek. A bizottság megállapította, hogy a kihallgatott hat tanu mind az érintett, mind a többi — kevésbbé jellemző — pontokra nézve különös egyértelműséggel vallott s elégséges anyagot szolgáltatott a Nagymihályiék ellen benyújtott panaszok körül való tájékozódásra. Így állván a dolog, a következő nap reggelén újra elővették a Nagymihályi-párttól benyújtott gravameneket s Nagymihályiék már kihallgatott tanuinak vallomását kiegészítendőik Siklósi György 26 éves deáknak kihallgatásához láttak.

Siklósi meghiteltetvén a következőket beszélte: 1. Hogy Csécsi a nagymihályisták ünnepi pátenseit nem írta alá, némelyek beszéltek; tudja azonban, hogy a csécsisták nem akarták kérni Nagymihályi aláírását, mivelhogy az új professzort tanáruknak elismerni vonakodtak. Mindazáltal fatens levelét, noha csécsista volt, mind a két professzor aláírta. 2. A csécsisták szerették volna s többször beszélgettek is róla, hogy a nagymihályisták a cipóból, gyertyából s egyéb jótéteményekből kizárassanak; de ez a dolog nem sikerült. Hogy maga Csécsi ez irányban kísérletet tett volna, arról fatensnek nincsen tudomása. A szobák szétosztása a törvények szerint a seniornak dolga volt, e részt tehát a mulasztások a seniorokat terhelik. A »Tammuzista« csúfnevet pedig fatens Csécsi szájából soha sem hallotta, bár a csécsisták, s köztük a fatens is, ingerkedésből eleget használták. 3. Jól emlékszik, hogy Csécsi a nagymihályistákat minden aprólék dologért törvénybe idéztette, csakhogy kicsapassanak és a kollégium tőlük megszabaduljon, mely intentióját Csécsinek fatens magától Csécsitől gyakran értette; ellenben a csécsistákat nem engedte bántani. Ekkép aztán egyik párt vétkeseit se lehetett büntetni, mivel Nagymihályi hallván, hogy Csécsi a csécsistákat nem engedi feleletre vonni, ő se engedte, hogy a saját embereit lakoltassák. Arra is emlékezik, hogy Csécsi a nagymihályistákat praeceptorságra még akkor sem alkalmazta, ha az övéinél megfelelőbbek voltak; és ezt azért cselekedte, hogy ellenfelei promotióra szert ne tehessenek. 4. Magától Csécsitől hallotta, hogy a nagymihályistákat a kollégiumon kívül, ha lehetséges, meg kell jól tanítani (»bene excipiantur«). Három nemesnek, u. m. Böszörményinek, Rédeynek és Darvasnak pedig meghagyta, hogy a nagymihályista Görgeit bántalmazzák. Azok egy éjjel a kollégium mellett el is csipték a szerencsétlent és befogva szemeit csaknem agyonverték. 5. Sokszor tapasztalta, hogy Csécsi emberei Nagymihályiról megvetőleg nyilatkoztak. Mondották, hogy nem

méltó a professzorságra; olyan a kollégiumban, mint a kocsiban az ötödik kerék; hogy nem kell elismerni professzornak. Németh János és Jenei kinyilatkoztatták: »Egy papot se eresztünk be; ha az inspector (Pósa-házi) beteszi a lábát, őt is kihányjuk. De Barkóczyt és a többieket bebocsátjuk.« 6. Hogy valaki Nagymihályinak városi házáat megtámadta volna, nincs róla tudomása. Tudja azonban, hogy múzeumát Jenei, Megyaszai, Csúzi és Pócsai Péter éjnek idején, azzal a szándékkal, hogy könyveit kidobálják, megtámadták, s hogy senki se háborgassa őket, a közelben levő szobák ajtaját kívülről betámasztották. Azt hitték, hogy Nagymihályi szintén a múzeumban van; de hogy a dologra Csécsi hírével és beleegyezésével vállalkoztak-e, fatens ki nem tudhatta. Elég az hozzá, hogy a támadás nem sikerült; a nagymihályistáknak egyrésze, kiknek ajtaja nem volt betámasztva, a lármára kirohant és a merénylők elfutottak. 7. A csengetyű használatát Csúzi és egyebek akadályozták; azt vitatták ugyanis, hogy csengetni csupán professzornak szokás, ők pedig Nagymihályit professzornak nem ismerik. Ebből megint roppant zavargás keletkezett; de Csécsi, a ki múzeumában volt, csak mosolygott és semmit sem tett a baj orvoslására. 8. A Barkóczy-deputatio intézkedése folytán mind a két párt deákjai jární kezdték egymás professzorának óráit, mintegy két hétig. De Csécsi azt mondta fatensnek és általa a többieknek, hogy Nagymihályi tanítását csak »propter videre« látogassák, a mit fatens és társai meg is fogadtak, úgyhogy Nagymihályi óráin jegyzés helyett csupán olvasgattak. Ezt látván a nagymihályisták, ők is hasonlóképp cselekedtek Csécsi óráin, mire a kölcsönös látogatásnak csakhamar vége szakadt. 9. Nagymihályi többször jelelt ki tételeket egyesek, így Téglási István, Beregi András, Tunyogi János részére, azonban ezek a tételeket visszautasították, mivel Nagymihályit professzoruknak el nem ismerték. 10. Csécsi a törvények értelmében tiltotta a gyümölcslopást, azonban hiába. Sőt sokan álruhát öltöttek és álneveket használva mentek lopni, hogy a pásztorok rájuk ne ismerjenek. 11. Pályit és Várallyait az alamizsna elsikkasztásáért s egyéb gonosztettek miatt állították törvény elé. Fatens tudja, hogy Pályi, noha nagy csécsista volt, mikor Erdélybe küldötték, társul a nagymihályista Várallyait vette maga mellé. Utközben azonban összevesztek és nem is együtt tértek vissza. Pályi jóformán semmit sem hozott és azt mondotta, hogy valami lófélét szerzett és arra kellett a pénz, — de a ló árát hol kevesebbre, hol többre tette. A primaria sedes a dolgot e miatt gyanusnak találta és Pályit feleletre vonta; Pályi pedig azzal felelt, hogy Nagymihályi pártjára tért, mi által az ítéletet kijátszotta. Később, Várallyai hazaérkezése után, mind a két ifjat bíróság elé állították; de Nagymihályiéik mind a revisiót, mind az ítélet executióját megakarták akadályozni, és a fatens szerint ez volt a zavargások kitörésének oka. Hozzá kell azonban adnia, hogy ő Csécsitől

magától hallotta, hogy Pályit, ha nem pártol Nagymihályihoz, nem bántották volna. 12. Jól emlékszik reá: egy nappal 1722. decz. 11. előtt Téglási János lakásán a csécsistáknak összejövetelök volt, melyen mint Csécsi-párti ember a fatens is megjelent. Ezen a gyűlésen elosztották a szerepeket. Ugyanis abból a czélból, hogy a kitörő villongásokat könnyebben végezhessek, minden egyes nagymihályista ellen egy vagy több csécsistát rendeltek. Így Vatai János ellen tíz csécsista jelöltetett ki; a fatensnek magának Rajtzi Andrással kellett megbirkóznia, és így tovább. Hogy azonban névszerint ki ellen kik jelöltettek ki, arra már nem emlékszik. 13. Mind a csécsisták, mind a nagymihályisták, míg a kollégiumban együtt laktak, egyaránt loptak szőlőt és egyéb gyümölcsöt, bár a professzorok a lopást igen szigorúan tiltották stb.

Siklósi kihallgatása után, márczius 25-én a bizottság kimondotta, hogy a begyűlt anyag a királyi parancsban kitűzött kérdések megoldására teljesen elégséges. Hosszas és tüzetes latolgatás után egyhangúlag megállapították, hogy nincs szükségük további nyomozásra; s határozatba ment, hogy a legközelebbi ülés tárgya annak a meghányása lesz, hogy az iskola jövődöbeli békéje érdekében minő intézkedések ajánlhatók.

Márczius 26-tól április 21-éig nem volt ülés. Április 21-én elhatározták, hogy a munkát két irányban folytatják: egyfelől a királynak teendő jelentést kell kidolgozni — s ezt Szentiványi és Keresztes Ferencz vállalták magokra; másfelől a jó rend helyreállítására vonatkozó javaslatot kell megalkotni, — a mi ismét Patay Sámuelre és Bártzay Lászlóra bízott.

Ápril 22-től május 1-ig folyton folyt a fogalmazás, a kész részletek felülvizsgálása és módosítása; míg végre a legnehezebb és legvitásabb kérdést, jelesül a professzorok és deákok közt támadt villongások eredetének, okának megállapítását szintén szőnyegre hozhatták. »Meghányván-vetvén tehát a tanuk vallomásait s egyéb körülményeket pro et contra, az urak véleménye a tanácskozás alatt hol erre, hol amarra hajlott és a professzorokról egyetemes megállapodásra jutni egyáltalában nem tudtak. Mindazáltal szótöbbséggel határozatba ment, hogy az ő felsége elé terjesztendő véleményes jelentésbe a következő pont iktattassék:¹ Mivel a tanuk vallomásaiból s egyéb, félre nem érthető dolgokból kiderült, hogy a két tanár czivódása, egyenetlensége és a történt kihágások a professzoroknak saját pártfeleik irányában tanusított vétkes kedvezéséből s következésésképp abból támadtak, hogy a saját vétkes tanítványaikat kellő és illő módon fegyelmezni teljességgel elmulasztották; mivel minden bajnak ez volt dús forrása: azért is a bizottság abban a véleményben van, hogy a két professzor a

¹ Eddig Patay Sámuel naplója. Spat. levéltár, A. IV. 811. 12. A spat levéltárban azonban A. IV. 812. 13. sz. a. beiktatott fragmentum — tulajdonképp nem egyéb, mint Patay naplójának hiányzó része — a beiktatott »sentimentum« teljes szövegét tartalmazza.

kollégiumból kirekesztendő s a jótévők által mérsékeltebb lelküekkel pótolandó.»

Vége — elkészülvén a munkálatok — május 5-én 11 óra tájban a bizottság a kollégiumba vonult. Behívták Póсахázit, Nagymihályit, a seniort és a primariusokat, kikkel az elnök beszédben közölte, hogy a commissio, mivel tiszte csupán véleményadásra jogosítja, ítéletet nem hozhat: a végzést tehát várják el békeségben. Mivel azonban a nyugalom megóvása céljából az iskola kormányzók nélkül addig sem maradhat: Póсахázi István zempléni seniort a kir. bizottság továbbra is egyházi kurátorrá, Patay Sámuel uramat pedig világi kurátorrá rendeli s őket a bíraskodás jogával felruházza.¹

Póсахázi köszönetet mondott; Patay vonakodott; Nagymihályi pedig le akarta tenni tanári hivatalát, mivel, mint mondotta, Csátról papságra való elhívást kapott; de a bizottság rábeszélésének végre is mind a kettő engedett.

Most aztán behívták az ifjúságot is, tudatták velök a dolgok állását, s ezzel a commissio pataki szereplése szerencsésen véget ért. Jelentését, melyet a királyhoz fölterjesztett, sajnos, nem ismerjük, mivel titokban tartották; csupán a református rendek fölterjesztését, mely a vizsgálat adataiból van leszűrve s abban csúcsondók ki, hogy ő felsége az iskolai törvények átdolgozott alakját megerősíteni kegyeskedjék. Kiemelik, hogy a czivódásoknak elejét veendő, különösen a következőket tartják szükségeseknek: 1. hogy a kollégiumnak mindig legyen egy papi és egy világi gondnoka. Ha valamelyik meghal, a jótévők haladéktalanul összegyűlvén, magok közül azonnal másikat választanak és választassanak. A két kurátor pedig a tiszteben való eljárásra köteleztessék. 2. Minden fontosabb ügyben a főkurátor, de ő is a benefactorokkal ítéljen. 3. A szőlők műveltetése, a borkezelés, szüret, a bor eladása, a bérbeadás ezentúl az egyházi kurátort illesse, ki azonban intézkedéseihez a főkurátor beleegyezését kikérni tartozzék. 4. A senior a kollégium részére érkező minden pénzt ellennyugta mellett a papi kurátor kezébe szolgáltasson; a kurátor pedig szintén ellennyugta mellett vegyen át mindent, hogy az elszámolás könnyítessék. 5. A papi kurátor a szükségletek fedezése végett a főgondnok utalványozása mellett a seniornak nyugtatványra időnkint bizonyos meghatározott összeget adjon; a senior pedig a két kurátor, a tanárok és primariusok s legalább hat jótévő jelenlétében évenként számoljon.

Viszont a módosított törvényekben kimondatik: hogy a tanárok meghívása a két gondnoknak, a zempléni, abauji és borsodi senioroknak és a helybeli papoknak közös joga; az 5-ik lex a tanárokat *kegyes* magaviseletre inti és súlyos fenytékkal óvja őket minden pártoskodástól. A 6-ik lex meghagyja, hogy egymásra ne

¹ Szathmári Király i. m., pag. 759.

árulkodjanak, s hogy — másrészt — magát előbbrevalónak egyik se tarthassa, elrendeli, hogy a rektorságot a jövő évtől fogva — az idősebb kezdvén — fölváltva viseljék. Az igazgató társának tudta és beleegyezése nélkül fontosabb dologban nem intézkedhetik; csakis sorrendre nézve előbbre való; az ügyes-bajosok első sorban hozzá fordulnak; a tanulókat kollégája tudtával ő veszi fel; ha társával megegyezni nem tud, a dologban a kurátorok döntenek. Az iskolai hivatalokat a rektor osztja szét; jelesül: az egyes tantárgyakban alkalmas praesesekeket állít; a praebitorságra kandidál; a publicus praeceptorokat kollégája és a papi kurátor beleegyezésével kirendeli. Privatus praeceptorokat egyedül ő adhat; ha valakit valamely hivatalra névleg kérnek, az illetőt akadályoznia, kivéve, ha méltó ok kívánná, nem szabad; — egyéb esetekben a katalógus rendjét kövesse. A supplicansokat szintén a rektor jelöli ki, ezek viszont a hozott javakat nyugtatvány mellett a seniornak adják át stb. — A tanárok ellenőrzése részben a visitatio canonica alkalmával, a senior, praebitor és az egyes collatiók (osztályok) praeseseinek esküvel erősített vallomása alapján történik. A hanyag és vétkes rektorok a kurátoroktól, a három tractus (Zemplén, Abaúj, Borsod) senioraitól és az egyházlátogatóktól két ízben megintetnek, harmadízben megdorgáltatnak, s végre, ha ez sem használt, hivataluktól megfosztatnak stb.

Mindez annak rendje-módja szerint fölment a királyhoz. Az optimisták reménykedtek, hogy az állapot immár jobbra fordul s a felség hamarosan állandó békét teremt a kollégium külsőleg is szomorú, rozoga, omladozó falai között.

Csakhogy, sajnos, a várva-várt királyi resolutio késett, egyre késett, sőt elmaradt — örökre.

VITÉZ KÁDÁR ISTVÁN ÉNEKE.

(Rákóczy György 1657-iki lengyel hadjáratából.)

I.

Népköltészetünk gyűjteményei a népköltészet egy fajtát: az üdvözlő, köszöntő és búcsúztató énekeket, mintha csak mellőznék, szórványosan ismertetik. Az itt-ott megjelent ilyen nemű versek nem is kelthettek több fegyelmet, mint a tréfás szójátékok, gyermekversek, táncszók, szólásmódok s közmondások. Ami megjelent is, inkább a lakodalmi, köszöntő, búcsúztató versek. (L. Erdélyi J. Népdalok I—II. Arany-Gyulai II. s az Ethnographiában.

De a lakodalmi köszöntőknél is igen gyakran elhagyják a búcsúztató részt s így búcsúztató énekeink, különösen a régebbi korból valók, ismeretlenek. Pedig mondhatjuk, hogy ezek az énekek fontos, részint népköltészeti, részint irodalomtörténeti adatokat őriznek. Hogy csak egyet említsek, ősi verselésünk formáira is találunk ez énekekben példákat. Utalva Arany-Gyulai Népk. Gyűjt. I. 544. 1. Arany prózai dolgozatai 7., 8. 1., állításom bizonyítására a következő versformákat hozom föl:

I. Az én galambomnak
Dombon van a háza,
A fenyvesre nyílik
Üveges ablaka.
Üveges ablakának
Mázás kemenczéje,
Tűkörös tűzhelye.
Tűkörös tűzhelynek,
Gyémántos padlója.
Gyémántos padlónak
Gyontáros asztala.
Bíbor takarója,

Bíbor takarónak
Üveges ablaka.
Nézz ki babám, nézz ki . . .
s így tovább.

Arany-Gyulai Népk. Gyűjt. I. 273.
(Kalotaszeg).

II. Mikor visznek Olmütz felé,
Nyíljon az ég ezer felé,
Nyíljon az ég ezer felé,
Boruljon be minden felé,
Boruljon be minden felé.

III. *Három* csillag van az égen
[egy sorba,
Három szeretőm van nekem
[egyforma,
Három között azt az árvát
[szeretem ;
Édes anyja árván hagyta énne-
[kem.

Három dinye van egy száron,
[mind sárga,
Három szeretőm van mostan,
[mind árva,
Három közül a legszebbik halo-
[vány;
Arra illik az én csókóm igazán.
Tápió-Szele.

Arany-Gyulai Népk. I. 261.

Arany János ismerteti a gondolatrythmust, ellentétes és összerakó versformákat, Gyulai pedig főleg a balladák ismétlődő sorrythmusát fejtegeti, Szabó S. (Koszoru 1863) összehasonlításokat közöl a balladák ismétlődő rímeiről s kiterjeszkedik a finn költészetre is. Népballadáink bőven tartottak fenn ilyen ismétléseket.

I. Anyám, édes anyám!
Bizony csak meghalok
Görög Ilonáér'.
Bizony csak meghalok
Karcsú derekáér',
Karcsú derekáér',
Piros orczájáér',
Piros orczájáér',
Dombos ajakáér',
Dombos ajakáér',
Gömbölyű faráér'.
A lenvirág szemű
Görög Ilonáér'.

Görög Ilona.

Készülj édes fecském!
Vidd el levelecském:
Se nem olyan közel,
Se nem olyan messze,
Csak túl a tengeren
Harmincz mérföldnyire.
Ahol nevededik
Egy kerek dombocska,
Egy kerek dombocska,
Egy kicsi falucska,
Tudom megismered
Az én rózsám házat.

A Rab legény.

Arany-Gyulai Népk. III. k. 32., 33. l.

II. *Neked adom, neked, irott palo-*
[támot,
Neked adom, neked, gyontáros
[hintómat,
Neked adom, neked, hat szép
[paripámat.

Kisgergő Istvánné.

Kelj fel fiam, kelj fel Pálbeli
[szép Antal!
Kiért te megholtál, kapud előtt
[sétál.
Kelj fel fiam, kelj fel Pálbeli
[szép Antal!
Kiért te megholtál, udvarodon
[sétál.
Kelj fel fiam, kelj fel Pálbeli
[szép Antal!
Kiért te megholtál, most a
[lábadnál áll.

Pálbeli szép Antal.

Mind menyen, mind menyen
Három tolvaj legény,
Mind menyen, mind menyen
Rengeteg erdőkön,
Rengeteg erdőkön
Görögöt érének

Görögöt megölék;
Szekekrét fölverék.

Három tolvaj legény.

L. Remekírók 55. k. Népballadaink.

Mikor anyám szültél, szültél volna
[követ,

Mikor *feresztettél gyenge* meleg
[vízbe;

Feresztettél volna *forró* buzgó
[vízbe,

Mikor *takargattál gyenge* gyolcs
[ruhába,

Takargattál volna *forró* pará-
[zsába.

Szabó S. (Koszorú 1863.)

Nemcsak a magyar népköltészetben, de más népköltészetben is gyakori a refrain, sorismétlés, minthogy ez a népromantika elbeszélő formája legtöbb népköltészetben. Példákat idézhetnénk a szomszéd román és bolgár költészetből. S az eredeti ősköltészeti vonást e versformákból a búcsúztató énekeink is föntartották. Erre példák a Példák könyvéből vett himnus, s az 1739-ből való »Halott búcsúztató« ének. Ezek szerint leggyakoribb a bevezető sor ismétlése, ami úgy hangzik, mint az alliteratio az ütemeknél, a kezdő sor refrainje a versszakokban. A kezdő verssor visszatérése a vers menetét nem monotonná, hanem változatossá teszi. A kezdő sorok ismétlődése nemcsak a versszakok elején, hanem a végén is gyakori lehetett. Amit tehát népdalaink és népballadaink megőriztek, azok a rythmikai adatok a kezdő sorok rythmusából s záró sorok refrainjéből maradtak fenn. Ami az alábbi példából látható:

Himnus. Példák könyvéből 1510.

Elmegyek meghalni,
Mert az halál bizonyos,
De az halálnak órájánál
Semmi bizonytalanabb.
Jóllehet bizonytalan (legyen).
Azért elmegyek meghalni!

Elmegyek meghalni
Én ki mostan
Az elmúltakhoz
Hasonlatos leszek,
Ha el nem mentem is.
Azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni,
Egyebeket követvén
Még utánam (es) többen jönnek,
Mert sem első, sem utolsó
Én nem vagyok.
Azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni
Király vagyok
De micsoda az tisztesség
(Micsoda) Ez világi dicseködés,
Mert az embernek
Király ura az halál.
Azért elmegyek meghalni stb.¹

»Halott-búcsúztató« ének.

(Kézirat 1739).

1. Bizony szép az ember, de igen Porból sárból, egy darab agyag-
[romlandó, [ból,
Oltván (?) adójához mindenben Első atyánk vétetett a porból.
[hasonló,

¹ A latin eredetit lásd: X évf. 112. köv. lapjain.

2. *Bizony szép az ember*, de igen
[mulandó,
Mint az gyenge kristály élete
[oly romló,
Szépen fénylik s valaminek lát-
[szik,
De hirtelen izzé porrá válik.
3. *Bizony szép az ember*, de igen
[halandó,
Szépsége mint virág, oly hirte-
[len muló,
Kedves reggel tündöklő szép
[fénynyel,
Meg sem tudhadd estig hova
[lesz el.
4. *Bizony szép az ember*, de rövid
[élete,
Egy szempillantásni minden esz-
[tendeje,
Mint kora nyíló Pünkösdi rózsa,
Szeder között elfonnyad bim-
[bója.
5. *Bizony szép az ember*, de igen
[nyomorú,
Siralmas élete sok buhtól sava-
[nyú,
Kevés mézet, mérget s epét
[többet,
Oszt e világ bővebben keservet.
6. *Bizony szép az ember*, de mely
[böldogtalan,
Félelemben buban vajuszik, un-
[talan
Phoenix módra föl s alá buk-
[dosva,
Jut véletlen az halál horgára.
7. *Bizony szép az ember*, de igen
[nyavalás,
Edgyik fájdalmára legott érkezik
[más,
Nincs épsége, betegségek fészke,
Sok szenvedés az embernek élte.
8. *Bizony szép az ember*, de vál-
[tozó sorsa,
Mint szegfű virágnak olyan
[állapottya,
Hogy megrágja mérges állat
[szája,
Szinét szagját lassan mind
[elhordja.
9. *Bizony szép az ember*, de dolga
[félelmes,
Életének uttya igen veszedelmes,
Utász, horgász, amaz nagy
[madarász,
Kelepczéje, kinek ezer meg s
[száz.
10. *Bizony szép az ember*, de oly
[hamar múlik,
Mint a gyenge pára, mely
[kevessé látszik,
Ha ma fennáll, szólította az
[Halál,
Koporsóba holnap véletlen száll.
11. *Bizony szép az ember*, de jaj
[mely erőtlén,
Élte oltalmára épen elégtelen,
Nem nyújthatta szempillan-
[tásnyira,
Ez világtól csak meg kell
[válnia.
12. *Bizony szép az ember*, de Halál
[prédája,
Sok fáradságinak koporsó
[jutalma.
Iffjak, Vének, eöregék, gyer-
[mekek,
Erre jutnak mendenféle rendek.
13. Im hol szemünk előtt a szo-
[morú példa,
Kisdéd Manser Mihály, gyá-
[szos koporsója,
Édes anyja egyetlen egy raja,
Mint két szemét,kit úgy őriz vala.

14. Megvált az világtól, elment	Nincs félelme, örvend, szíve,
[nyugalmára,	[lelke,
Menyekbe érkezett édes hazá-	Kedveseihez ez végső beszéde.
[jára,	

Ilyen rythmikai adatokat őriznek ez énekek, s mondanom sem kell, hogy ép így ki lehetne mutatni, hogy régebbi korok irodalmának, nyelvének ismertetői, divatos költői iskolák műveihez szolgáltatnak jellemző adatokat; történelmi emlékeket tartanak fenn. De különösen hangsúlyozom, hogy a különböző korok irodalmának jellemző vonásait sehol sem találjuk meg jobban, mint ezekben az énekekben. S minthogy népköltési adat van bennök, a régi idők népköltési maradványait ezek segítségével fölmutathatjuk, s a gyűjtemények népköltési termékeinek idejére útmutatóul szolgálnak. Ezek alapján a népköltési gyűjtemények igen sok adatáról megállapíthatjuk, hogy mely időkbeli valók. Egy ilyen a kort feltűntető népköltési gyűjtemény az irodalomtörténetre igen fontos volna.

Ezek után a búcsúztató énekekről emlékezem meg: t. i. ezek ismerete alapján állítottam helyre »Kádár István« énekének szövegét.

Népszokás, hogy ünnepnap-, névnap-, születésnapon, temetésnél, a ki vezérszerepet játszik (násznagy, gazda, kikérő, búcsúztató stb.) legalább egy bibliai mondással, köszöntő verssel áll elő. Ez a népszokás az ilyen versek egész sorozatát teremtette meg s hozta forgalomba. Gyakran pezsdül föl ezekben a néphumor kifogyhatatlan forrása tréfás, enyvelgő, naiv hangja, de igen sokszor megható jeleneteket, drámai fordulatokat jellemeznek. Sokszor összehalmoznak tudásuk feltűntetésére össze nem tartozó dolgokat ilyenkor tudákosak; jól-rosszul hallott nevekkel ékeskednek azért, hogy fölülemelkedjenek a tömegben, de a tisztán népies verseket a népdal minden sajátossága jellemzi, egyszerű, komoly s ünnepies.

Azok a költői alkotások, melyek egy nevezetes történetet örökítenek meg, kiváló személyt dicsőítenek, vagy siratnak, faluról falura vándorolnak, mint a szerelmi népdalok. — Vannak köszöntő-versek és búcsúztató énekek, melyek századokon át nemzedékről nemzedékre öröklődtek s igen sok változáson mentek át. Csak kevés van, mely vándorlása közben eredetiségét megőrizte.

Díszesebb névnap, lakodalom vagy haláleset alkalmával énekmondás régi szokás. Az ilyen köszöntők és búcsúztatók helyi költő, litteratus ember tollából kerülnek elő, s a nép eltanúlja s átszővi saját költészeti vonásaival. Ezek a félig irodalmi, félig népies költemények.

Igen sok búcsúztató ének, minthogy leggyakrabban ők is használják, a pap vagy a kántor műve. Saját maguk készítik, a legkomolyabb actusnál sokszor vidám hangulatra keltenek. Ime

Legelsőbben is te szép erős ház Déva
Siránkozz kiáltsd fel nagy keservvel éjha!
Mért hogy megevéd az almát anyánk Éva!

Irod. tört. közl. I. 135.

Gyakran jelesebb írók munkáiból idéznek, költőkből vesznek ki részleteket.

Ünnepélyesebb helyek és alkalmak pedig költői alkotásokat várnak. Ilyenkor valamely jelesebb költeményt mondanak el bevezetésül, vagy több helyről válogatják össze a szép költői dictiót. Ez eljárásuk az irodalomtörténetre értékes, mert némely búcsúztató a kor kiválóbb költői alkotásait ismerteti meg.

A búcsúénekek úgy a népköltészetben, mint az irodalomban nagy számmal vannak, melyek tárgyukat és hangjukat tekintve rokon fajaik a búcsúztató énekeknek, de ezek a dalköltészet körébe tartoznak.

Ritkán terjed tartalmuk bővebb körre az ünnepnap magasztalásánál, a nap hősenek dicsőítésénél, érdemei emlegetésénél. Céljuk sem más, mint az ünneplő közönség előtt felkelteni a nap fontosságát, elősorolni az események személyének rövid élettörténetét, a szereplésének jelesebb mozzanatait. Hasonlatokkal, költői frázisokkal ékesítik mondókájukat. Majd a bibliából, görög-római irodalomból idézetekkel igyekeznek emelni beszédeik színvonalát. Emelkedettebb köszöntők és búcsúztatók költői munkák. Az ilyeneket nagy becsben tartják, örömmel másolgatják s fogékony-ságukról tesz tanúságot, hogy egészen vagy részletekben meg is tanulják és előadják a szerző említése nélkül.

Műszerkezetről csak a búcsúztató énekeknél beszélhetünk.

- I. Bevezetés. Hangulatkeltés.
- II. Elbeszélés. Események, életrajzi mozzanatok ismertetése.
- III. Búcsúztató.

A búcsúztató részei:

- I. Segélyül hívás.
- II. A búcsú ilyen sorrendben: 1. szülők, 2. testvérek, 3. rokonok, 4. ismerősök, barátai, társai, 5. előjárók, jötevők, 6. nevezetes személyek, 7. ünneplő közönség.

Ettől a sorrendtől nem térnek el.

- III. Hymnus és áldás. —

A halott-búcsúztatók bevezetésében leginkább a halálról elmélkednek, a lakodalmi búcsúztatóban pedig a házasság történetével, nászünnepély egyéb eseményeivel foglalkoznak. Mindkettőnek célja: az érzelem- és figyelemkeltés.

A halott-búcsúztató bevezetését a fennebbi példában fölmutattuk.

A palóc lakodalmi búcsúztató a szt. házasság történetét így adja elő:

Hallyunk szaót Uraim! szaóllok igazságot
Nem beszélek tréfát, hanem valóságot,
Agygyonak hát nékem e'kkis szabadságot,
Mig eleő beszéllem a szén' házasságot,

II.

Az előttem lévő, különböző vidékekről közlött »Kádár István éneke«-kből, továbbá Majláth Béla és Kanyaró Ferencz kijelentéseiből ítélve, kik mintegy tíz változatát látták a ponyván, s ehhez véve azt, hogy Thaly is több ilyenek közül írta le a Nemzeti Múz. könyvtárban, mondhatjuk, hogy ez a bucsúztató ének a XVII. és XVIII. évszázadban több vidéken széles rétegekben elterjedt ének volt.¹ Miért volt ennyire népszerű? Mintha csak népköltészetből való ének volna? Pedig nem népköltés. A népköltészet hatása inkább stílusának könnyedségében van, mint hasonlataiban, szólásmódjaiban vagy kifejezésében. Van benne a népieshez hasonló, mi a költemény fő ékessége is, hogy természetes és a bucsúztató énekek főbb kellékeit szerencsésen egyesíti magában; hangja, előadása népéneknek egyszerűségével hat. Ezek a népköltéssel rokon vonások tették kedvelté. A mit a népköltészetből vett át költeményébe, mintha sajátja volna, egészen beilleszti s az ilyenek észrevétlenül hatnak a hallgatóra:

S a tatár a nyilat mint pelyvát, úgy szórja,
Mégis úgyan villog, forgolódik két karja,
Hétszer a táboron magát általvágja,
Még az ellenség is dolgait csodálja.²

Épp oly szerencsésen olvadnak össze benne korának költészeti sajátosságai és a megelőző évszázak bucsúztató énekeihez illő siralmas nóták, énekek, hogy úgy fejezzem ki magam, akkordjai. Sok históriás éneket hallott vagy olvasott, Tinódi és Zrínyi hatása mutatható ki, de a régebbi költői iskola s költők hagyományait oly nagy közvetlenséggel adja elő, hogy kifejezése ezekben is új. Az első versszak szép költői hasonlata Magyarország romlására utal. Ezt a hasonlatot Farkas A. XVI. évszázadból való éneke óta Vörösmarty: »Zalán futása«-nak kezdő soráig, a költők hagyományképen kapják s adják tovább. Ezen sorok Szegedi Kis István »Magyarok siralmas éneke-t«; Tinódi Prini P., Majláth és Terek B. fogságáról szóló éneke³ kezdő versszakát juttatják eszünkbe és korának panaszos dalaira emlékeztetnek:

»Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia,
Könyje, mint tengernek megáradott habja.
Az bának, bánatnak környül vett nagy árja,
Mert a vitézeknek esett most egy híja.«⁴

¹ Philologiai Közlöny 1893. Irod. Tört. Közl. 1893. Thaly: Vitézi É. I.

² V. ö. Szilágyi és Hajmási. Arany-Gyulai. Népk. I. Remekírók 55. k.

³ Régi magyar költők tára. Szilágyi Á. III. k. 277. I. V. k. 12. I.

⁴ Sirva vesziköl most szegén Magyarország,
Mert tőle távozik hangosság, vigasság,
Belőle kikele sok fénös gazdagság
És fogságba esék egynéhány uraság.

Az első versszak után a görög költészetből vett hasonlatát említjük meg. Gyöngyösi költeményeiben vannak a görög hitélet, mythologia és történetből átvett hasonlatok, példák. Sokszor egész részleteket mond el a görög mondavilágból, s ezekben gyakran hasonlítja hőst Achilleshez, Hectorhoz, de a mi énekünk hét évvel előzte meg »Murányi Vénust«. Inkább Zrinyi, Hector hasonlataiból kölcsönözte, mert az egybevetésekből kitűnik, hogy a Zrinyiást ismerte az ének szerzője.

»Hector is valamig Trojában lakhaték,¹
Addig a város is épen megtartaték,
De mihelyest Hectornak nyaka elmetszeték,
Mindgyárt a város is pogány kézre esék!

A magyar nemzetnek a zsidó nemzettel való hasonlata különösen a XVI. században volt divatos. Farkas A. egész költeményét szentel ez összehasonlításra. Szegedi Kis István: »Magyaroknak siralmas éneke-ben«. Szegedi: Jeruzsálem pusztulásáról szóló énekében, Tinódi vallásos historiáiban ² megtaláljuk az ének bevezető hasonlatát.

Elsőbben szent írást kell ezekre hoznom
Azután az romlott magyar népre szabnom.

Olvassuk az régi ó-testamentumban,³
Kevés nép maradott sokszor zsidóságban,
Mert fogva vitettek Babyloniában,
Sok zsidó vitézek estek el a harcban.⁴

S az Isten ládáját egyszer el is nyerték,
Hofnit és Fineast mikoron megölték,

¹ Zrinyi Szigetvár hőst többször Hectorhoz hasonlítja

V. ö. X. ének 94. v. XV. ének 16. v.

Kikkel az alföldön sokat sanyargottam

Sok deret, hideget meleget kóstoltam

V. ö. Zrinyiász.

Hogy Zrini ezekkel már sokat szenvedett

Gonoszt, veszedelmet, hideget s meleget

VI. ének 43 v.

Leomlott előtte sok tatár sereggel

Zrinyi: Ellenség előtte mint fővény leomlott.

² Régi Magyar költők tára. II. 4 l. 13 l. III. köt. 226. l. v. 12, 85, 153, 179 l.

³ Farkas A. O törvényben stb.

⁴ Szegedi. O törvényben nagyon sok dolgok voltak,
Melyek tanuságunkra irattanak, stb.

⁴ Farkas A. Nabugodonozor kerál fogságában
Hatszáz és négyezer sidon esének,
Édes hazájukból mind fogva vitetének,
Ők is szolgálnak Babyloniában.

R. M. Költők t. II. 4. l.

Mikor Éli papnak a dolgot megvítették,
Rut halállal megholt: székibül kiesék.¹

Nem így van-e dolga Kis Magyarországnak,
Ebben nevekedett vitézlő Kádárnak,
Mássa volt hidjétek Hectornak, Ioábnak;²

Ezután Kádár hősi halálának elbeszélése következik. Ebben a sorrendet nemcsak az ének szerkezete, de a történet hű előadása is annyira megállapítja, hogy nehézség nélkül követhetjük a versszakok sorrendjét. Először Kádár megérkezését említi; majd az események történeti rendben jönnek. Sokall védelmére küldik; Ujfalunál találkozik a tatárokkal. A mind sűrűbben érkező tatárokat várja le a síkmezőre, hogy velök megütközzék. A seregét biztatja: Boros csapata s Ujfalu hadnagya is segítségükre jön. Ez alatt a vizen is tatárok jönnek, mire nem is gondoltak. Ezek körülveszik Kádár maroknyi csapatát. Kádár fölismeri a veszedelmes helyzetet. Gyorsan halálra szánja el magát, hogy ne vesszen el egész csapata. A zászlótartóval élükön csapatát egy közeli úton maguk megmentésére szólítja föl. S ő maga, míg ezek túl esnek a veszedelmen, az előre nyomuló tatárokkal szembe áll.

»Kiontom véretem szegény hazámért,
E helyen meghalok édes nemzetemért,
Nem szánok ontani bizony érte vért,
Mert én a Krisztustól veszek jutalombért«.

A tatárok nyílzápora, Kádár hősiei harcza, az elszánt öldöklés rajzával végződik az események előadása és az ének bevezető része. E szerint részei: 1. Bevezető versszak. 2. Magyar zsidó nép összehasonlítása. A történeti rész pedig: 3. Kádár megérkezése. 4. Kiküldetése Sokall védelmére. 5. Ujfalunál találkozik a tatárokkal. 6. Segítségben bízva, ütközetre készül. 7. Körülveszik. 8. Csapatait menekülésre segíti. 9. Harcza és elesése. Így egybevetve az előttünk lévő énekek szövegét, mondhatjuk, hogy épen megőrizték a bevezető részt. Egy-egy versszak itt-ott hiányzik, de a meglevők megtartják a sorrendet, rend tekintetében nem romlott, mint az ének eddigi ismertetői hitték.

¹ Tinódi: Söt Úr barkáját előttök viselék,
Viadalban jászok tőlük elnyerék,
Dagonnak feje barkáért véteték
Ott megöleték.

² V. ö. Biai és Tinódi Dávid király énekét.

III.

A mennyire ép a bevezető rész, épannyira összevissza van forgatva a búcsúztató rész. A mi érthető, mert a közlött énekeknek adatai szerint is négy vidéken s ki tudja, hányszor használták. Sőt a Princeps szerint elítélt fölött is elmondhatták:

»Örködik az tatár előtte zsineggel,
Azért bucsuzását bízta rám ily renddel«.

Gyakori használat folytán a versszakok helyeikről elmozdultak, részleteket előre vagy hátra toltak, szakaszokat elhagytak vagy újakat toldottak be a szerint, a hogy a szükség, a körülmény, a helyzet kívánta. Bármennyire kényők-kedvők szerint összekuszálták az énekek ezt a részét, kevés helyen változtatták meg a versszakokat. Egészen hagyták el vagy vitték más helyre, úgy hogy a szövegekben talált versszakok, melyek egyik-másikba nincsenek benne, megbízhatók, mondhatjuk, hogy a négy énekben egyetlenegy fölösleges versszakot sem találtunk. A rend helyreállításának csak a búcsúztató énekek (lakodalmi, halotti) részleteikben való ismerete szolgálhat alapul. A búcsúztató versek részeit a palócz és székely, már említett búcsúztatóból ismertetjük. Ezekben az egyes részeknek, melyekben szülőitől, rokonaitól, testvéreitől stb. búcsúzik, legfontosabb elemei: *megszólítás, bocsánatkérés és az áldás*. Sokszor egy vagy két versszakban vannak előadva, más helyen három vagy több versszak fordul elő, a szerint, a milyen személyekhez és a mennyi mondanivalójuk van. A búcsúztató ének három részből áll: 1. segélyülhívás (exclamatio); 2. búcsúzás; 3. a megáldás. Ime a példák:

A palócz lakodalmi segélyülhívása.

Hatalmas Ur Isten, világ teremője,
Tekints le méltatlan bűnös gyermekedre!
Tekints le ezen jó és kedves szülőkre
S harmatkép áldásod szállítsd le fejőkre!
Kik által világra engem helyeztettél,
És eddig általuk szépen felneveltél,
Most pedig számomra más utat jelöltél,
A haza s életre engem segítettél.
Azért buzgó szívvel hálát adok neked,
És áldom örökké szent gondviselésed,
S buzgó szívvel kérem Isteni felséged,
Hogy lelkem üdvére add e páros életet.

Dr. Nyáry A. br. Elhn. melléklet 1906.

1678. Halotti búcsúztató segélyhívása:

Oh szabados, egy úr, mindenek Ura
Kinek szent kezében élet halál sora
Általad származunk, mindnyájan világra,
Általad is megyünk halál kapujára.

Engemet is midőn nem volnék formáltál,
Ingyen jóvoltodból ez világra hoztál
Szent ismerettedre kegyesen juttattál
Világi jókkal is bőven megáldottál.

Hatalmas Istenem, megvallom, vétettem,
Szent szemeid előtt gonoszt cselekedtem,
Melyért haragod méltán érdemeltem
Kinek tüze miatt ime el is estem.

Bárha példa lettem test szerint mindennek,
Mivel akarátja így volt felségednek,
Szerelmes fiadért kegyelmez lelkemnek
Hadd legyenek részese az örök életnek.

Kéziratgyűjteményemből. (1735.)

Búcsúztatás.

A segélyhívás nem mindenik búcsúztatóban van benne. Gyakran egyenesen a búcsúztatáson kezdik. Előlép a búcsúztató és csendet kér. S a mint elnémul a lakodalmi zaj vagy a halott fölött egyéb szertartást elvégeztek, mindjárt az anyához és atyához intéz búcsúztató szavakat. A mint említettük, illő megszólítás után a hibákért bocsánatot kér és Istentől áldást s egyéb jókat kíván. Némelykor az anyához érzésteljesebb s hosszabb búcsúztatást intéznek. Így ez a rész gyakran hosszabb, de megtartja a búcsúzásnak három főkellékét: *a)* megszólítást, *b)* bocsánatkérést, *c)* áldást.

A palócz lakodalmi búcsúztató így adja elő:

Atyjától.

Most hozzád fordulok, kedves édes atyám,
Nézzed könyveimtü' hogy borúl el orcám
S mielőtt atyai házadtól kilépek
Tőled térden hulva bocsánatot kérek.

Bocsánatot kérek, mer' meg bántottalak,
Jóságodér' sokszor szomorítottalak,

Kedves édes apám feledd el ezeket,
 Az Isten is álgyon meg ezér' tégedet.
 Sok bőv áldásaiban részesítse élted,
 Holtod után pedig vigye fel lelkedet
 Az örök életbe s adgyon menyben helyet.

Anyjától.

Kedves, édes anyám, tudom mint szerettél,
 Mint gyenge virágot, ápoltál, neveltél.
 Mos' pedig szárnyomra engem erisztettél,
 Azért édes anyám mielőtt indulok,
 Könyező szemekkel kebledre borulok,
 Bocsánatért esdek, drága édes anyám,
 Ha megbántottalak életemnek folytán.
 Az Istenre kérek, bocsásd meg vétkeimet,
 Hogy el ne veszítsem én szegény lelkemet.
 Isten is ezeké' álgyon meg tégedet,
 S fényes országába juttasa lelkedet.

Dr. Nyáry A. Elhn. (melléklet). 1906.

A búcsúztató ismertetését a székelyföldi búcsúztatóból folytatjuk, részint hogy több adatból láthassuk a részleteket, másrészt a szebb s néhol emelkedett székely b. éneket bemutassuk. Tudnunk kell, hogy a búcsúztatóknak némely része sok idő alatt lévén használatban változásokkal van tele. Más része a sok változásban nyeri meg a szebb formáját és értékesebb kifejezéseit.

Testvérétől.

Kedves atyámnak bimbózott, szép ága,
 Elterjedt házoknak kedves, szép virága,
 Pálmafa módjára jövő sarjadása,
 Már e szavak tőled nyelvem búcsúzása.

Amely esztendőben én teveled nőttem,
 Sok hevet, hideget teveled szenvedtem,
 Ez időben neked, a miket vétettem,
 Arról engedelmet adj, tőled szépen kérem,

Terjedjen szép hired s neved messze földre,
 Hogy élhess sokaknak gyönyörűségére,
 Találjon lelked is kívánt, víg kedvére,
 Jövendőben pedig boldog örömére.

Megragadó képek, szép hasonlatok vezetik be a leánykoszorútól való búcsúzást. Ilyenkor a virág, a drágakő s a népköltészet-

egyéb, virulást, ifjúságot kifejező symbolumai önként jönnek a búcsúztató ajkára. Ezért van, hogy a búcsúztatónak ez a része sokszor költőibb, ünnepélyesebb és szebb mint a többi.

Leánytársaitól.

Pegasus kertének ragyogó virági,
Jáirus leányának, jó leány baráti,
Rubint módra fénylő szűzeknek seregi,
Parnassus hegyének kinyílt szép rózsái.

Ha társatok mostan párjára akada,
Kivánt örömének napja felvirrada,
Hibái ne legyen nálatok számlálva,
Szűzek seregétől vagy on elvállása.

Szálljon áldás mennyből éltetek rendjére,
Mint égnek harmatja Hermonnak hegyére,
Zendítse fületek a jó hírnek szele,
A fársáng forduljon szívetek kedvére.

Mily megható az anya búcsúja a gyermekeitől. Azt hiszem, ezt a megrázó jelenetet nincs ének, mely ki tudná fejezni. Ilyenkor az egyszerű szavakkal előadott búcsúszavak is megindítanak. Mondhatjuk, hogy minden beszédnél itt élénkebben hat a hallgatókra az árvák sorsa, s az anya utolsó szava.

Leányaihoz.

Két szép piros rózsám, szerelmes leányim,
Ilonám s Borbárám, édes két angyalim,
Jaj hogy hagylak el, két síró galambim,
Értem siránczó két kedves magzatim.

Felettébb engemet bár ne sirassátok,
Könyvel orczátokat el ne áraszsátok,
Mert még előttetek szerelmes atyátok,
A ki Isten után gondot visel reátok.

1678. *Halott-búcsúztatóból.*

Némelykor a rokonság vagy ismerősök olyan széles körben élnek s annyira elterjedtek, hogy csak előszámlálni is sok időt kíván. Ilyenkor röviden búcsúztatják s egy versszakban vagy egy-két sorban mondanak Istenhozzádot az egyeseknek. Így énekünk hőse Kádár István az egész seregtől búcsúzik, katonatársaitól, egyrangban lévő barátaitól egészen a fejedelméig. Ilyenkori előszámláláshoz példát találunk: »Bizony szép az ember« című halotti búcsúztatóban.

Rokonaitól.

Nemes törzsünknek szép zöld ciprusai,
Néhai atyánknak olajfa vesszői,
Pálmaágak, noha terhek nyomnak
Tereh alatt felmagasztaltatnak.

Mauser Ferencz úr, kiseded atyámfia,
Kedves bátyám tőlem megváltál ma,
Hogy megtartsen Isten s haza hozzon;
Szent atyámot kéri szívem azon.

Mauser Gábor úr, igaz atyámfia,
Kinek hideg testét szemem nem láthatja,
Jóvoltodért, sok szolgálatodért,
Végy irgalmat mennyben hűségédért.

Mauser István úr megváltam tőled is,
Isten kedvére bíz kis öcséd téged is,
Élted jóval, mint merő virággal,
Bővölködjék minden áldásokkal.

Mauser József úr téged is elhagylak,
Ez órától fogva Istennek ajánlak,
Megmaradást az életben áldást,
Adjon Isten mennyben boldogulást.

Nézzen kegyes szemmel Isten reátok,
Szerelmes bátyáim fejenkint, kik vagytok,
Az égh fejeteket koszorúzza,
Élteteket Isten soká nyújtsa.

A szomszédoktól, ismerősöktől, gyülekezettől, lakodalmas néptől is ilyen módon csak egy-egy sorban vagy versszakban búcsúzik. Székely lakodalmi búcsúztató szerint.

Szomszédaitól.

Közel s távol lévő szomszédim, rokonim,
Jelenléteikkel én megtisztelőim,
Mind megbocsássátok énnekem hibáim,
Áldjon meg az Isten kedves tisztelőim!

Az egész gyülekezettől.

E helyben egybegyűlt lakodalmi pompa,
Fénylő életetek, mint napnak sugara,

Békesség, szeretet lakjék házatokban,
Kívánja tünektek, jó atyátok fia.

A befejező rész hálaadás, ima vagy áldás szokott lenni,
Kádár István éneke így végződik, a mely példa lehet :

Dicséret, dicsőség legyen az Istennek,
Fogja pártját immár szegény nemzetünknek,
Adjon vitézeket jó fejedelmünknek,
Miért dicséretet mondjunk szent nevének.

IV.

Az ének helyreállítását verssorok vizsgálatával kell kezdenünk. Összehasonlításokat tett Erdélyi Pál Phil. Közl. 1893. s kimutatta az Erdélyi, Thaly K. és a princeps editio között előforduló eltéréseket. Lényegtelen szócseréket, bővüléseket, másolási hibákat lát bennük s a költeményt torzultnak tartja, mert a versfők nem adják a szerzőt, holott az utolsóelőtti versszak jelzi, hogy a szerző nevét a versekben kell keresni. Azt állítja, hogy vagy a szerzőre vonatkozó versszak betoldás, vagy az ének szövege romlott.

Thaly kiadásában kijelenti, hogy az ő éneke az Erdélyi Jánosétól mindenben eltér. Az 1678-iki székely másolatot, melyet Erdélyi Pál közöl és ismertet, a legrégebb éneknek mondja s észreveszi, hogy ez a szöveg se lehet az eredetinek a hű másolata; sejti, hogy több eredeti adatot őrzött meg mint a későbbi variánsok. Az 1735-ből való másolat, kiegészíti a princeps hiányos töredékeit. A mint említettük, az 1678. és 1735-iki versek egy forrásból valók. Mindkettő ugyanis székelyföldi másolat. Az 1735-iki ének mellett van egy másik búcsúztató ének, amely 1678-ból való. A két ének összehasonlításánál az 1735-iki a mindkettőben meglevő versszakokat tekintve a princepshez hasonló, de bővebb és az amannál hiányzó búcsúztató részt egészen közli s több versszakot ment meg, a mi a princepsben nincs benne.

Épp ennyire hasonlók a Thaly és az Erdélyi szövege is. Egész versszakok ugyanazok; mindkettő egy egész énekét őriz, legfelnebb a verssorokban, befejezésekben, történeti és irodalmi nevek használatában, az ének sorrendjének némely kérdésében térnek el egymástól.

Ha most a négy énekét összehasonlítjuk s ez összehasonlítás alapján az eredeti ének szövegét helyreállítjuk, meggyőződünk, hogy valamennyi kiadásban van értékes adat. Erdélyi egybevetéseit, Kanyaró fejtegetéseit itt nem ismételtem, hanem kiegészítve az újabb ének adataival az eredeti ének sorait ilyenformán állapítom meg :

- Thaly:* Husszor a táboron magát általvágja,
Néz az ellenség is, dolgait csudálja.
- Erdélyi I.:* Hétszer a táboron magát általvágja,
Néz az ellenség is, dolgait csudálja.
- Deák:* Hétszer a táboron magát általvágja,
Még az ellenség is dolgait csudálja.
- Princeps:* Kétszer [tollhiba: hétszer] a táboron magát általvágja,
Még a pogányság is dolgait csudálja.
- Így lesz:* 1. Hétszer a táboron magát általvágja,
2. Még az ellenség is dolgait csodálja.
1. E. D. 2. D. Pr.

Az egész összehasonlítást, bármennyire érdekes, nem közlöm. Egy pár példával megvilágítom a helyreállítás körül követett módot. S beigazolom, hogy vizsgálódásomban szigorúan az énekek adataihoz ragaszkodtam.

- Thaly:* Messze volt, higyjétek, hire e Hectornak,
Oltalmazója volt Kádár az országnak.
- Erdélyi I.:* Mássa volt, higyjétek Hectornak, Joábnak,
Oltalmazója volt Kádár ez országnak.
- Deák:* Mássa volt higyjétek Hectornak, Joábnak,
Oltalma [v]olt Kádár nyilván ez országnak.
- Princeps:* Mássa volt higyjétek Hectornak Achábnak
Oltalma volt Kádár, higyjed, országunknak.
- Így lesz:* 1. Mássa volt higyjétek Hectornak Joábnak
2. Oltalmazója volt Kádár ez országnak.
1. E. D. 2. Th. E.

Némely sornál, sőt versszaknál is mind a négy egyezik, máskor csak egyetlen egy szövegben kapjuk meg a történethez, verseléshez és az ének szerkezetéhez kellő adatot:

- Thaly:* Az isten ládáját egyszer el is nyerték
Hofviszt és Fiveászt mikoron megölték.
- Erdélyi I.:* S az isten ládáját egyszer el is nyerték
Hofnist és Eineászt mikoron megölték.
- Deák:* Az isten ládáját mikoron elnyerék
Abelt és Phineast mikoron megölték.
- Princeps:* [hiányzik].
- Így lesz:* 1. S az isten ládáját egykor el is nyerték,
2. Hofnit és Fineást mikoron megölték.
1. E. Th. 2. E. Th. D.

Így az éneken végig menve s minden sort összehasonlítva megtaláljuk az eredeti ének sorait. A mint említettem, a bevezető

rész sorrendjét is megőrizték az énekek s így a búcsúztató rész helyreállításánál követett eljárásunkat kell még egynéhány példában bemutatnunk. A sorrendet az énekek ilyen módon tartották fenn: 1. rokonai, szülőföldi kortársai, 3. katona barátai, kikkel együtt szolgált, hozzáértve a kapitányokat is, 4. várkapitánya, 5. kapitány barátai, 6. a mezei hadak főelőljárói és II. Rákóczy mellett lévő főurak és ezek hadai, 7. a fejedelem, 8. az egész sereg. Meg kell említenünk, hogy a búcsúztató után barátját, Szabó Pált, felkéri, hogy temesse el és elbúcsúzik tőle. S így 9. barátjától. A végén pedig a búcsúztató énekekben szokásos hivatkozás: Kr. országra, szent gyűrűkre, utolsó ítéletre s más ilyen szentírási tételek foglalnak helyet. A befejezése a már említett hálaadás.

Így 1—3:

Elsőbben végbeli szives akaróim,
Füleki, putnoki, szerencsi rokonim,
Nógrádi, palánki, gyarmati társaim,
Diósgyőri, ónodi, szendrői barátaim.

Továbbá Kikkel az alföldön sokat sanyargottam [katona társai]

— — — — —
Végeken lakozó fő-főkapitányok stb.

Ha addig a midőn köztötök lakhattam,
Számptalan csatákban veletek forgottam,
Hogyha személyteket miben megbántottam,
Megbocsássatok, mert én is gyarló voltam.

4. Várkapitányától Széky Pétertől így búcsúzik:

Széki Péter, a ki buzgó szeretettel,
Ugy voltál én hozzám, mint test a lélekkel,
Megbocsáss az egész szendrői sereggel,
Ha voltam hozzátok valami vétséggel.

Mint atya magzatit, engem úgy szerettél,
Hibás dolgaimról gyakran megfeddettél,
Sok jó akarattal voltál, mint fizettél,
Isten boldogítson, engem megbecsültél.

5. Kapitány társaitól Pap János, továbbá Diós-Győr és Ónod kapitányát említi, de valószínű itt Ónodi kapitányról van szó és ezen rész szerint Kádár I. mint kapitány esett el:

Pap János Diósgyőr s Ónod kapitánya,
Kik én életemnek voltatok hasznára,
Látjátok halálnak akadtam horgára,
Titeket is hívlak lelkeim oldására.

Vitéz jó barátim, ha néktek vétettem,
Nem akaratból is, ha kit megsértettem.
Ellenségnek földén veletek, hogy túrtam,
Megengedjete, ha tinektek kárt tettem.

6. A mezei hadak vezéreitől és a főuraktól:

Mezei hadaknak fő előjárói,
Urunk mellett holtig forgódó urai,
Hajdú városok kapitány s hadnagyi
Mind megbocsássatok urunk sok hadai.

7. A fejedelemtől:

Nagyságos, nemzetes, édes fejedelmem,
Kinek hó pénzével keveset élhettem,
Megvált Nagyságod is bizonytalán éntőlem,
Immár nagyságod is megbocsásson nekem.

8. Az egész seregtől:

Ha én az országért nem vitézkedhettem,
Arról mind az egész sereget követem,
A hatalmas istent lelkem szerint kérem,
Vitézeket adjon jobbakat helyettem.

Ezután még egyszer istenhozzádot mond a katonáknak,
kéri, hogy tartsák meg az ő reguláját; ne legyen a magyar soha
ellenségük. Dicsekedve említi, hogy az ő regulája; soha senkitől
semmit el nem vett, özvegyeket, árvákat, szegényeket nem rontotta,
végül felkéri barátját, a kit hadnagyságra emelt, hogy a testét
sírba tegye s az említett elmélkedéssel végzi így:

Nem lehet teveled tovább maradásom,
Mert Krisztussal leszen menyben én lakásom.

Ezzel is én bizony méltán kérkedhetem,
Hogy az Krisztustól drága hópénzt vettem,
Melynél soha többet nem várhat én lelkem,
Minden óról-óra nem vesz el én tőlem.

Im a szent gyűrűket ujjaimra vonták,
És a szent koronát a fejembe nyomták,
Lelkemet a Krisztus székihez állíták,
Szent! szent! kiáltással nevemet beírták.

Ez a rész a legkülömbözőbb helyekre került. Majd a köze-
pén, majd a búcsúztató bevégezése után adták elő. Most pedig a
végére tettük, minthogy Krisztus országa s a szent gyűrűk stb.
búcsúztatók végén szoktak állani; minthogy összefügg a Szabó
Pálhoz intézett »búcsúszavakkal, a hol azok végződnek, értemileg
is odafűződnek ezen elmélkedések. A végén levő többi versszakok-

kat az énekek szövegei épen föntartották, sorrendjüket tekintve egyeznek.

A versszakok helyreállításánál a verssorok és versszakokban semmi önkényes változtatást nem tettem. Az így összeállított énekekben egyetlen egy kezdőbetű veszett el. Egy S betű. Valószínű, hogy »Az tatár a nyilat mint pelyvát úgy szórja« verssornak az elejéről. Egy más helyen »lhol a szent gyűrűket újaimra vonták« kezdőszavának I betűje elkopott. Egy V betű, mely Erdélyi I. énekében meg van Vigh János bekezdésben a helyreállításnál elmaradt, habár a versfő olvasásánál szükséges.

Nagyobb zavar a bibliai neveknél van. Hoffnit és Fineást¹ valamennyi hibásan közli. Joáb helyén Achábot említi egyik szöveg. A bibliai helyekkel összehasonlítva kitűnik, hogy itt Hoffni és Fineasról van szó, Jóábról és nem Achábról.²

Ügyszintén a végváarak fölsorolásánál is változatok vannak, ezek azért vannak, mert II. Rákóczi Ferencz idejében is előadták a búcsúztató részt, a mint Erdélyi János szövege mutatja. Mily végváarakat említhetett meg, biztosan nem is állapíthatjuk meg, mert a Rákócziak korában ezek a végváarak átöröklés útján mindenik R. idejében szerepelnek. Biztos adatot csak Diósgyőr Önod és Szendrő végvárakról szolgáltat. Az ének szerint Diósgyőrnek Pap János Szendrőnek Széki György volt a várkapitánya. Az egyik énekekben Önod helyén Önodi van s ilyen nevű emberről II. Rákóczy Gy. is megemlékezik levelezéseiben.

A firtosváraljai másoló a kezdő betűket kedvvel rajzolgatja. Így a zászlótartónak így írja: A Zászlótartónak. Ebből első tekintetre a betűk még nem értett sorrendje miatt Fazaks-t, majd Fazekast olvastunk, de csakhamar feltűnt, hogy a betűk nincsenek természetes sorrendben. Tüzetesebb vizsgálat után a versfő titkát megtaláltam. E szerint a szavak kezdő betűje közbül van s ettől jobbra és balra vannak elhelyezve a betűk pl. FAR így AFR, FARKAS így SKAFRA most megfordította ARFAKS, és ezt írta be a versfőbe.

Ha most ennek a megtalálása után a kezdőbetűket elrendezzük nyitjára jövünk, hogy milyen nevet rejt a versfő. Az első szó így alakul NOS=ONS megfordítva SNO. A hosszabb szavaknál a jobbra és balra való elhelyezés után hármas betűcsoportokat csinált a NOS mintájára szintén megfordítva rejtette el a versfőben. Johannesből lesz: EAOJHNS, az HNS-ből lesz: NHS; az JOA-ból lesz: OJA, az EOJ-ből OEJ; e hármas betűcsoportokat helyükre téve lesz: OEJANHS, megfordítva SHNAJEO. Így kapjuk KHEUDUS-ból SUHKED megfordítva DEKHUS. HIMNUS-ból SNIHMU hármas betűcsoport átté-

¹ I. Sám. IV. r. 7 v. És elnyerék az isten ládáját is és az Éli papnak fia is meghala; Hofni és Fineas:

U. o. IV. r. 17 v. A te két fiad is megholt, Hofni és Fineas, az isten ládáját is elnyerték.

² I. Kir. 16 r. És cselekedék Achab, Ombrinak fia gonoszabbul az úrnak szemei előtt mindazoknál, kik előtte voltak.

teleivel lesz: SINMHU megfordítva UHMNIS továbbá (M)NENIAE vagy MNAENIE-ből lesz: EINNMAE betűáttétellel ENIAENM, megfordítva lesz, (M)NEAINE. ha most valamennyi szónak a betűrendjét összeállítjuk a következő sorrendet kapjuk:

SNO SHNAJEO ARFAKS DEKHUS UHMNIS MNEAINE, ezt kibontva így olvassuk a versfőt:

Nos Johanes Farkas Kheudus Himnus (M)neniae.

[Mi] Kődi Farkas János gyász- (v. emlék-)himnus.

V.

Az ének szerzője Kődi Farkas János. Életéről Nagy Iván több adatot közöl.¹ A Középszolnoki és Dobokai Farkas család Zemplén megyéből származott és Erdélyben Bethlen idejében telepedett le. Elődjük, mint szolga szerepel a fejedelem környezetében. A Középszolnoki ág részint a Rákóczy-háborúk miatt, részint birtokfelosztás következtében elszegényedett. II. Rákóczy György politikai küldetésekkel bizza meg őket. Így említhetjük Farkas Ferencz 1644 és 1657-ben küldöttségét a török hódoltságba.² Az okmányok nem írják a Farkasok előnevét így a II. Rákóczy György korában szereplő Farkasok, István, György stb. nem írhatjuk biztosan, hogy Farkas János vérrokonai, minthogy a fejedelmi birtokon Zemplénben, Erdélyben és Székelyföldön elterjedt Farkas családok voltak. De elég, ha a Kődi Farkas családról Nagy Iván után és Rákóczyak levelezéseiből tudjuk, hogy az erdélyi fejedelem körében szolgálatokat, megbízásokat teljesítenek.

Így valószínű Kődi az a Farkas János is, ki II. Rákóczy György alatt Moldvában, Havaselnén tatár-kozák csapatoknál titkos politikai missiót végzett. Két levelét ismerjük, melyben küldetéséről számol be. Egyik 1654 aug. 4 Jassiból. Pekri Istvánt értesíti, hogy a tatárok forrongnak s a kozákok közt Moldvában és az Oláh vajdáknál II. Rákóczy Györgynek jó híre-neve van,³ a másik 1656 márcz. 15-iki, melyben azt írja, hogy a tatárok nem jó szemmel nézik II. Rákóczy vajdáit.⁴ Mindkettő titkos megbízásáról ad bizonyosságot s úgy látszik, hogy II. Rákóczy Györgynek híveket szerzett. Egyike így II. Rákóczy György politikai ágenseinek, kik nagyra-törő vágyaiban, a lengyel királyság elnyerésében segédkeztek.

A lengyel háború kitörésekor 1657 január havában, a mint II. Rákóczy György lengyel földre lépett, 20,000 kozák csatlakozott hozzá. A mennyiben éppen ezen küldetése a fenti levelekből kitűnik, a II. Rákóczy Györgyhez csatlakozó idegen csapatok közt van Farkas János is. A táborban már ismerős. Itthon sokat forgott II.

¹ Nagy Iván. Magyarország családai IV. 122.

² Szilágyi, Két Rákóczy Gy. levelezése, 125, 527, 580 l.

³ Szilágyi, Erdély és az Éjszakkéleti háború. I. 333 l.

⁴ Szilágyi, S. II. Rákóczy Gy. és az európai diplomácia. 329 l.

Rákóczy György birtokain küldetésekkel, megbízatásokkal, maga is szolgálhatott a végvárak katonasága között. A hadjárat után hazakerült. Nincsenek adataink 1679-ig, mikor Apaffy Mihály alatt nemesi levelet kap, melyet 1681 Sámsondon tartott gyűlésen hirdettek ki. Miből láthatjuk, hogy Thököly s valószínűleg II. Rákóczy Ferencz alatt is szerepel.¹

Így Farkas János élete a kuruczköltészet korára esik. A mint Kádár István énekéből kimutattuk, műveltsége korának színvonalán állott. Nyelvismerete kétségkívül az akkori viszonyokhoz mérten többoldalú volt, német, latin s szláv nyelvekben lehetett járatos, mert mindez politikai szerepléséhez megkívánt eszköz volt. Ismerte Tinódit, Zrinyit, Gyöngyösit, kora vallásos költészetét s a XVI. évszázad elbeszélőit stb. Verselése, stílusa könnyed, választékos. Egy nagy hasonlata, költői képe a napfényre került versében hivatott írónak s érzékű verselőnek tünteti föl. Sőt vannak részletek, melyek a kuruczkori költők természetesség, költői csin és előadásmód tekintetében nem versenyezhetnek. Közvetlen és egyszerű éneke arra jogosít, hogy a kuruczkori költészetben más versei után is kutassunk.

Kádár Istvánról biztos adataink nincsenek. Születési helyét az énekből nem tudjuk megállapítani. »Füleki, putnoki és szerencsi rokonaim« tételéből csak sejtjük Zemplén vagy Gömör megyei származását. Szintén az énekből tudjuk meg, hogy a szendrői várkatonasághoz tartozott, s hogy azon zászlóaljknál szolgált, melyek az alföldön a hajdúvárosokban több ideig tartózkodtak.

Erről az alföldi portyázó Kádárról, ki a törökkel sokszor harczolt és a törököktől zsákmányt és foglyokat hajtott, kiről az ének így emlékezik meg:

Kikkel az alföldön sokat sanyargottam,
Sok deret, hideget s meleget kóstoltam,
Sokszor a pogányon szerencsét próbáltam. 19. v.

— — — — —
A kincsért éntőlem törököt vártatok. (20. v.);

okleveleink is megemlékeznek. II. Rákóczy Gy. említi egy Kádár Péter nevű katonáját, a kit a törökök elfogtak. Megparancsolja, hogy mindenáron váltsák ki és hozzák haza.² De ez *Kádár Péter. Istvánról* 1657 jun, 5-én ír Haller Gábor Borosjenőről (II. Rákóczy Gy.-höz). »A Strázsahegynél a gyulai és csanádi törökök egy felesleges ménest elhajtottak, kárpótlásul azokért az aradi lovakért, a melyeket *Kádár Istók* emberei a törököktől elhajtottak.«³ Ez megerősíti az ének megbízhatóságát s hogy Kádár I. az alföldön hosszú időn át katonáskodott.

¹ Nagy Iván. Magyarország családai. 122 l.

² II. Rákóczy György levelezése Székelyhid. 1651.

³ Szilágyi Sándor Erdély és az Északkeleti háború II. k. 410 l.

Valószínű hogy itt is érte az 1657 január havi toborzás s a csapatokkal együtt részt vett II. Rákóczy György lengyel hadjáratában. Kanyaró értekezésében életére nem ad több adatot a versekben kapható célzásoknál. Inkább Mihály Farkas másolatát bírálja s a princeps ferdítéseit, hiányait mutatja ki, s a hely és az idő történeti kérdéseivel foglalkozik.¹ Egy kissé élesen felel Thálnak Szalárdi Siralmas krónikájára támaszkodva s halálának évét, melyet Thaly 1660-ra tett, Szalárdi alapján 1658 szept. 13-ra teszi. Mindannyian Berettyó-Újfalut említik Kádár hősie halála helyétül.

Kanyaró a Siralmas krónikából a tatárok előrenyomulását 1658 szept. hóban ismerteti. E szerint tatár szárnycsapatok (mert a főcsapat Erdélyben van) szept. 2-án Jenőt ostromolják, egy része Belényest dulja föl. Szept. 10-én Meszes hágóit lelik el a tatárok s Váradnak tartanak. »*Oly vakmerően dulkanak, pusztítanak, hogy hét lovasból álló előcsapat sorba veszi a Berettyó-melléki falvakat s a jó hajdúvárosokat s tüzet vetve beléjük, porrá teszi.*«²

Most mielőtt Berettyó-Újfalu mellett csak egy tatár csapatot is fölmutatna, Szalárdit idézi a krónika alapján, mintha látta volna, állítja, hogy Berettyó-Újfalunál, hol a mai vasút hídja van, esett el Kádár 1658 szept. 13-án. Szalárdiból vett idézete így szól: »A csaták a Tóczó mellől járton járnak vala; de valamely felé fordulnának, mindenütt hol hiában járnak, hol megveretnek vala. Mint Berettyó-Újfalunál is *Kádár István* híres-neves, az alföldre csatázással járó, abban híves-neves legény is a török ellen; ki is a fejedelemtől vagy két-század magával csatára bocsájtatván, hogy az Berettyónak az újfalvi malomgátnál általjárója volna, az *Kádár* jó alkalmatossággal, de boldogtalan kimenettel megállotta vala. Mert azon gátra feles tatárság jönni találkozáván, noha a vele levők nagyon javallának; több népet által bocsátani annál, csak a kivel birhatának, nem kellene és ellene támadni is, magukat (a lesből) kimutatván, míg a szoros gáton ő felőlők derekasan meg nem felesedének, hogy addig kellene. De ő által takarodásokat addig várá, hogy mikor magokat kimutatnák és noha magokat nagy emberkedéssel viselnék, benne sokat el is hullatának; de nekiek felesedvén a sok pogányság, hogy a sűrű nyilokat nem állhatnák s lövések miatt elhullani sokan is kezdenének, hátat adni kényszerítették vala. De az sűrű nyilas pogányság úgy rajtok lett vala, hogy életben benne nem sok szabadulhatott vala. *Kádár Istvánt* magát is főben lőtték vala, úgy hogy a csata után el-takaríttatásakor az agya koponyájából a nyilvasat ki sem vonhatták volna.«³

Bármennyire megbízható a Siralmas magyar krónika, itt nem számol be azzal a tatár csapattal, mely Kádár csapatát körül-

¹ Régi magyar Kádár István éneke. Irod. tört. Közl. 1893.

² U. ott. 287 l.

³ Szalárdi, Siralmas magyar krónika 397. l.

vette és későbbi értesülés alapján saját magának mond ellen, mikor azt mondja, hogy Berettyó-mellékén nem volt több hét lovasnál. Ez ugyan Kádárt körül nem vehette. Ellentmondásba keveredése szembetűnő, mikor elbeszéli, hogy »ha az Uristennek kegyelme a fejedelem tanácsát arra igazgatja vala... hadait arra fordítja vala... megverhette és eloszthatta volna.« E szerint, mint Szalárdi elbeszéli, a fejedelem sem a tatár szárnycsapatok betöréseivel nem állott szembe, sem a hét lovasból álló előcsapat pusztításainál nem volt jelen.¹

De hogy ebben az időben a fejedelem nem járt Berettyó-Újfalunál, azt nemcsak Szalárdiból, de a fejedelem irataiból is biztosan megállapíthatjuk. 1658 szept. 3-án Ugrán van, szept. 6-án Váradon, szept. 12-én reggel átszáll a Berettyón Váradtól éjszaki irányba. Szept. 15-én Keserői táborból ir, szept. 29 Kalló, szept. 23. Dorogh, okt. 7. Varad. A térképen, ha összekötjük, a fejedelem útját, Berettyó-Újfalut nem érinti.²

De nemcsak a fejedelem, de tatár csapatok sem voltak Berettyó-Újfalunál. Szept. 12. levelében írja II. Rákóczy György, hogy »ugyanaz órában hozza 120 lovasból álló csapatunk 9 főtörököt, kiket Jenőtől nem meszsze fogtak«.³ Jenőnél így török harcz folyt, lehet tatár előcsapatok segítségével. Ugyanazok pusztítják el Belényest. A tatár khán Gyula-Fehérváron van. A tatár előhadakról tudjuk, hogy szept. hóban Várad környékén csak Szent-Mártont támadták, de legfennebb a falu védekezett, II. Rákóczy György csapata még szórványosan sem ütközött meg velük.⁴

Ha nem volt a fejedelem Berettyó-Újfalunál, nem is adhatott engedélyt Kádárnak a csatára. Ha nem volt tatár csapat, kik vették körül Kádárt s csapatát? Méltán kérdezhetjük most, hol van Berettyó-Újfalunál a tábor, a fejedelem, a tatár csapat, hol vannak Kádár társai, kapitányok és az egész sereg, kiktől búcsuzik?

Ha az éneket helyreállítása után átolvassuk, megtudjuk, hogy a táborban mondták el, a hol jelen vannak »Urunk sok hadai, bajtársai kapitány barátai«. Megtudjuk, hogy Kádár az ellenség földén esett el:

»Ellenségnek földén veletek hogy türtem« (25. v.)

Berettyó-Újfalut nem nevezheti az ellenség földének, mert a hajdúvárosokkal együtt Rákóczyé volt. Nem is török birtokon folyt az a háború, mit az ének szerzője oly szépen leírt, mert abban minden szöveg egyezik, hogy Kádár tatár csapatokkal ütközött meg. Az énekekben az is meg van mondva, hogy ha-

¹ Szalárdi, Siralmas m. krónika. 398 l.

² Szilágyi Két Rákóczy Gy. levelezése 558—567. l.

³ U. ott. 561. l.

⁴ Szalárdi. u. ott.

zájától távol halt meg. Midőn Szabó Pált arra kéri, temesse el, így szól:

Nem kérlek, engemet hogy vigy messze földre,
Ama czifra pompás temető helyekre. (32. v.)

Kádár ezek szerint távol hazájától az ellenség földén esett el. Ha most tovább vizsgáljuk, az Erdélyi szövege egy folyóról emlékezik meg: Rába. Ez a folyó nem lehet a dunántúli Rába, mert egyrészt a királyi birtokon nem volt ez időben harcz a tatárokkal, másrészt semmi vonatkozásba nem tudjuk hozni sem az ének szerzőjével. sem II. Rákóczy György birtokaival, küzdelmével és hadjárataival. Itt belátjuk csakhamar, hogy nem a Rába folyóról van szó, hanem Raba vizéről, mely Lengyelországban volt és ma is a Visztula jobboldali mellékfolyója. Krakkó alatt nem messze ömlik bele a Visztulába.

Raba vizén mindjárt több tatár érkezik,
Kádár vitézmódra velük megütközik,
Hátul a seregek eszekbe sem vevék,
Hogy a sok tatárok hátul körül vennék. (12. v.)

Az éneknek ez a félreérthetetlen adata a történeti szintért Lengyelországba teszi át. Csak az a kérdés, hogy Raba környékén vagy a közeleső lengyel kerületekben van-e Újfalu? Több ilyen helység van, melyet a II. Rákóczy katonái Újfalunak nevezhettek. Itt csak egyet említünk Nie-polowice, a Raba és Visztula összetorkolásának környékén, Krakkótól nem messze.

Az oroszban a Nie ebben a szóban Нѣю-Фунд-Ленъ = Neu-fund-land, újat jelent. A pole = mező. Mező és falu jelentésben fölváltva fordul elő a szlávban, mint a tótban is: Velko-pole nem Nagymező, amit jelentene, hanem Nagyfalu. Így Nie-polowice = Új-hely, Újmező, Újfalu.

Az 1657-iki lengyel hadjáratok levelezések több Újfaluról emlékeznek meg. Így a havasalföldi csapatok vezére 1657. július 4. (vagy 14.) tudósítást küld [Stephan vajdához]. Értesíti a magyar, svéd és kozák csapatok hollétéről; svéd és magyar seregek egyesüléséről; Visztulán való átkelésükről, Varsó feladásáról. Innen Rákóczy visszavonulásáról, a *Krakkói útvonalról*, mert erről német csapatok fenyegetik, a tatárokról s elég bőven ír a magyar sereg csatározásairól a Bug és Dnyeszter vidékén. Említi II. Rákóczy egyezkedéseit is, így folytatja:

»A török kapitányt, a kit a vajdához küldtek, úgy instruálták, hogy mihelyt a Dnyeszteren által megyen (t. i. a küldött),

Újfalu felé küldjön egy embert elő s tudósítson Nagyságod felől bennünket, tudhassuk, mint vagyon Nagyságod :«¹

A tudósítás azért sürgős, mert Kemény János előre jelezte (!), hogy Moldván mennek haza Hosszúmező felé s arról a hírről akarnak valót tudni, hogy a törökök, a kik segélycsapatok küldése miatt fenyegették a vajdát, nem rontottak-e be Havasföldre? A mi a visszavonulásuknak útját vághatná.

Hozhatunk fel más bizonyítékot is, hogy *Újfalu* nem magyar területen, hanem Lengyelországban szerepel az 1657. lengyel hadjáratban. A moldvai hetman levele 1657. július 11-éről, melyet a kir. kamarai levéltárban őriznek, így szól: »Kegyelmed levelét vevén, írását megértettem. A híreknek mivoltáról így tudósíthatom. Az táborról, II. Rákóczy György fejedelemtől két kapitány ember jött, kik azt mondják, hogy Önagysága *Újfalunál* volna, az khán Önagysága is eleibe indúlt volna, három napi járóföld volna csak egymáshoz az hol vannak és egymáshoz közelgetnek, ezen két és három napok alatt megválnak. A kozákok nagyobb tábora Umanban van, de Zeliczky az umanaiaknak feje mindenütt a tatárok nyomán jár és mindenütt ütközik velük, az strázsákat az tatároknak mindenkor megveri, végre mi leszen belőle, csak az egy élő Isten tudhatja.«²

Isten áldása kegyelmeden. Datum Ilonahid die 11 julii 1657.

Jóakaró atyafia szolgál

Vaszília Hatmann s. k.

Ha több helység is van a lengyel kerületekben, melyet *Újfalunak*, vagy *Újvárosnak* mondhatnak magyarul, de az ének adatai Raba vize mellé vezetnek, bizonyosnak vesszük, hogy a Hetmanok levelében említett *Újfaluk* nem a szóban levő *Újfalu*, akkor is csak helykérdések merülhetnek föl, de bizonyos, hogy Kádár hősies halála az 1657-iki lengyel hadjáratban történt, még pedig június 15. és július 4-ike között.

Ennek bebizonyítása után az időre nézve sem tájékoztat kellően a moldvai Hatman levele. Amennyiben említi ugyan, hogy július 11-én még egy napi járóföldre van s a tatárok beérik II. Rákóczy táborát.

De mikor ez a csata történik, akkor ostromolják Sokallt, ennek a felmentésére küldik Kádárt (az énekek ferdítései Sokak = Sokall helyett), ami július 11-ike előtt történhetett.

Oh de mely hirtelen esék változása

Midőn küldék őtet Sokall oltalmára.

Itt két lengyel városról lehet szó: Sokall és Sokolov. Inkább Sokolov védelmére gondolunk, bár az adatok mind Sokallt emlí-

¹ Szilágyi S. Erdély és az Éjszakkeleti háboru. II. köt. 422—425.

² Szilágyi II. Rákóczy Gy. és az európai diplomácia. 548 l.

tik. De mindkettő előbb Rákóczynak meghódol s akkor a tatárok ostromolják. De semmi esetre sem a Thaly által olvasott szabolcs-megyei magyar község, Szakoly, mert lehetetlen, hogy Kádár a hajdúvárosokból, a hol II. Rákóczy katonái voltak, majdnem éjszakeleti irányban Szakoly védelmére menjen s e városoktól délre Berettyó-Újfalunál elessék.

Akkor történt az esemény, mikor szorosabb körbe zárták Rákóczy csapatait, a mi végre Rákóczy csapatainak végső veszedelmét, elfogatását, megsemmisítését vonta maga után. Azért mondja az ének, hogy mind el »ne vesszen Urunk kevés hada«.

Akkor történt az esemény, mikor II. Rákóczy csapataival együtt a romlás és a végső veszedelem szélén állott, ide czéloz az ének, mikor azt mondja:

Elhagyá érettünk a felföldnek partját,
Hogy hallá ide-le magyarok romlását. (9. v.)

Kádár egy csapat élén a határszélrt védte s onnan vonult a táborhoz. Az ide le a folyók völgyeit jelenti. A romlás II. Rákóczy veszedelmére vonatkozik; így a Kádár elesése II. Rákóczy György és a magyar sereg valóban siralmas, romlásban szörnyű visszavonulásakor történt, a mi június végén és július elején történt.

Ha II. Rákóczy lengyel hadjáratí útját: az előrenyomulást, a svédekkel való egyesülést, majd a svédek visszavonulása után a visszatérést átnézzük, nemcsak hely, de az időre nézve is, tájékozást kaphatnak.

II. Rákóczy György 1657. január 29-én átlépi a határt, márc. 28-án Krakóban van, máj. 25. a svéd csapatokkal egyesül, ápr. 11. találkozik a két uralkodó, ápr. 21. átkel a Visztulán, máj. 19. Brzestig vonúl, máj. 24. Varsó alatt van. Jún. 22. a svédek hazamennek Varsó mellől. Jún. 15. körül a tatárok előnyomulnak a lengyel földön és Magyarországba ütnek be. Júl. 2. visszafelé átkel a magyar sereg a Visztulán, júl. 10-én kozák csapatok ütköznek a tatár lengyel csapatokkal, júl. 12—15. napokban pedig a fejedelem seregének két ízben kellett a továbbvonulhatást fegyverrel kivívni, júl. 26-án a fejedelem hazatér, júl. 31-én a tatárok elfogják Kemény Jánost és II. Rákóczy György seregének maradványait.¹

Ha most nemcsak a fejedelem útját, de a csatározásokat is átvizsgáljuk, úgy biztosan megállapíthatjuk Kádár elesésének helyét és idejét, mert a lengyel hadjáratí csatározásokban esett el. Még pedig a meglevő adatok szerint azokban a csatározásokban, melyek a fejedelem visszavonulása idején történtek 1657. jún. 15-től júl. 26-ig. Összeesik a tatár csapatok előrenyomulásával, a kik jún. 15-ike körül árasztják el a lengyel földet és Magyarországot.

¹ Szilágyi Sándor: A Magyar Nemz. Története. VII. k. 40—45 l.

Ugyancsak jún. 13-án II. Rákóczy csapatainak vereségéről hírek jártak: »jún. 13.¹ két új hírt kaptunk, egyik, hogy a litvániai sereg a svéd és erdélyi sereg nagy részét legyőzte, s hogy 2000 ellenség maradt a csatatéren, a föld 2 mértföldnyi távolságra azzal volt borítva«. (Noyers levele jún. 13.)² Erre a hírre indul Kádár csapataival a krakói őrségtől a fejedelemhez, illetve Sokall fölmentésére küldik, melyet a tatárság ostromol. Ekkor ütközik meg az akkor már a határszáron és a krakkói erdőségekben elrejtőzött előrenyomuló tatár csapatokkal, amelyek Raba vize mentén Krakkót közelítik meg 1657. jún. 15. körül s itt esik el Kádár István Krakkótól nem messze a Raba vize mellett.

Ami a Szalárdi: »Siralmas Magyar Krónikája« Kádár Istvánról szóló tudósítását illeti, nem egyéb, mint egy epizód beleszőve az 1658-iki tatár pusztításokról szóló történeti eseményekbe. Értesülése az ének adataival egyezik, csak a történet helyére és a fejedelem engedélyadására nézve tér el. Így Szalárdi az esemény előadásában annyira hű és megbízható, a mennyire értesülései hűek és megbízhatók.

Amint látjuk, nemcsak a búcsúztatóban elferdített neveket, versszakokat, sorokat, kifejezéseket, változatokat kellett átvizsgálni, nemcsak a bővítéseket, rövidítéseket, másolási hibákat kellett helyreigazítani, de az annyira biztosnak vett történeti esemény helyét és idejét is más alapon kellett föl kutatni. Értekezésünk adatait így foglaljuk össze: A Kádár Istvánról a XVII. évszázadból való ének elterjedt búcsúztató vers volt több vidéken és széles körökben. Ez onnan van, mert szerencsésen egyesíti magában kora és a megelőző korok írói hagyományait s Kádár hősi halála miatt s mert a tatár pusztítást írja le, országszerte közfigyelem tárgya volt. Kádár István énekét a lengyelországi hadjáratban a katonaság körében mondták el mint búcsúztatót s így az esemény, Kádár hősi halála, nem Magyarországon Berettyó-Újfalunál történt 1660-ban, mint Thaly megállapítja, sem pedig ugyanott 1658. szept. 13. körül, mint Kanyaró Szalárdi alapján helyreigazítja, hanem 1657. június 15. körül Krakkótól nem messze Raba vize mellett történt.

Szerzője a versfő szerint *Ködi Farkas János*, a ki a Rákóczy udvarában szolgálatokat teljesített, korának műveltségével bírt, mint költő is ez ének alapján ismeretes lett.

¹ Szilágyi S. II. Rákóczy Gy. lengyel hadjárata 1657. Tanulmányok II. k. 47—100 l.

² Szilágyi S. U. ott. Egykoru levelek II. Rákóczy Gy. lengyel hadjárataiból, 39 l.

VITÉZ KÁDÁR ISTVÁN ÉNEKE . . .

Pr.=Princeps editio, E.=Erdélyi, Th.=Thaly, D.=Deák, M.=Mindenik. Négy régi énekből 1907-ben készült új szöveg.

1. Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia,
Könyje, mint tengernek megáradott habja,
Az búnak, bánatnak környűl vett nagy árja,
Mert az vitézeknek esett most egy híjja.

1. E. Th. D., 2. Pr., 3. D., 4. Pr. D.

2. Nem illik ez vitézt nekem elhallgatnom,
Sőt méltó Kádárról bölcs verseket irnom,
Elsőbbben szent Írást kell ezekre hoznom,
Azután az romlott magyar népre szabnom.

1. M., 2. Pr., 3. M., 4. Th. E.

3. Olvassuk az régi ó-testamentumban,
Kevés nép maradott sokszor zsidóságban,
Mert fogva vitettek Babyloniában,
Sok zsidó vitézek estek el a harciban.

1. Pr. D., 2. M., 3. Th. D., 4. M.

4. S az Isten ládáját egyszer el is nyerték,
Hofni-t és Fineast mikoron megölték,
Mikor Éli papnak a dolgot megvitték,
Rút halállal megholt: székiből kiesék.

1. D. Th. E., 2. Th. E., 3. Th. E., 4. D.

5. Hector is valamig Trojában lakhaték,
Addig a város is épen megtartaték,
De mihelyest Hectornak nyaka elmetszeték,
Mindgyárt a város is pogány kézbe esék.

1. Pr. D., 2. Th. D. 3. D., 4. D.

6. Nem úgy van-e dolga Kis-Magyarországnak
S ebben nevekedett vitézlő Kádárnak,
Mássa volt hidjétek, Hectornak, Joábnak,
Oltalmazója volt Kádár ez országnak.

1. E. Pr., 2. E. Th., 3. D., 4. Th. E.

7. Azt reményli vala felőle már szívünk,
Isten után hogy ő lesz edgyik védelmünk,
Bástyánk, erős tornyunk ő leszen minékünk,
De, jaj, mint családánk szerelmes Istenünk!

1. E. D., 2. E. Th. D., 3. E. Th., 4. Th. D.

8. Jeles életének kíséretes volta,
Mert a szegényeket sohasem rontotta,
Ha más rontotta is, Kádár oltalmazta,
Te lehetsz, oh Felség, ennek bizonyysága.
1. Pr., 2. Th. E. 3. Th. Pr. 4. D.
9. Elhagyá érettünk felföldnek partját,
Hogy hallá ide le magyarok romlását,
Felköté érettünk Kádár István kardját,
De, jaj, mely kevésbé forgatá szándékát!
1. Th. D., 2. D., 3. M., 4. E.
10. Oh de mely hirtelen esék változása,
Midőn küldik őtet Sokall oltalmára,
Új-faluhoz juta tatárok tábora,
Ott leve Kádárnak utolsó csatája.
1. D., 2. Pr. D., 3. D., 4. Th.
11. A seregét pedig fenszóval biztatja,
Mondván: várjuk alá az tatárt a sikra,
Ezennel Borosnak elérkezik hada,
Újfalunak is majd megsegít hadnagya.
1. Pr., 2. Pr., 3. Pr., E., 4. Th.
12. Raba vizén mindjárt több tatár érkezék,
Kádár vitéz módra velök megütközék,
Hátul a seregek eszékbe sem vevék
Hogy a vizen másutt sok tatár érkezék.
1. E., 2. M., 3. D., 4. Pr.
13. Fölemelé Kádár szemeit az égre,
Mondván: Uram Jézus, jőjj segítségemre!
Nosza vitézkedjünk katonák két kézre,
Mert nem látunk embert jönni segísége.
1. M., 2. E. Th., 3. D. Pr., 4. M.
14. A zászlótartónak fenszóval kiáltja,
Mondván: vidd el, fiam, a zászlót más utra,
Hogy mind ne vesszen itt urunk kevés hada,
Mert Magyarorszáért meghalok én még ma.
1. E. Pr. D., 2. Pr., 3. D., 4. Th. D. E.
15. Kiontom véremet én szegény hazámért,
E helyen meghalok édes nemzetemért,
Nem szánok ontani bizony érette vért,
Mert én az Krisztustól veszek jutalombért.
1. M., 2. Pr. D., 3. D. Th., 4. Pr.

16. S a tatár a nyilat, mint pelyvát, úgy szórja,
Mégis ugyan villog, forgódik két karja,
Hétszer a táboron magát általvágja,
Még az ellenség is dolgait csodálja.

1. Pr. D., 2. Pr. D. Th., 3. E. D., 4. D. Th.

17. De hogy fárasztatott nyilak erejével,
Mégis mindhalálig öklel hegyes törrel,
Leomlik sok tatár előtte sereggel,
Azért búcsuzását bizta rám ily renddel:

1. E., 2. D., 3. E. D., 4. Th. Pr.

18. Elsőbben végbeli szives akaróim,
Füleki, putnoki, szerencsi rokonim,
Nógrádi, palánki, gyarmati társaim,
Diósgyőri, ónódi, szendrői barátim!

1. Pr. D., 2. D. Th. E., 3. Th. Pr., 4. E. Th. Pr.

19. Kikkel az Alföldön sokat sanyargottam,
Sok deret, hideget s meleget kóstoltam,
Sokszor az pogányon szerencsét próbáltam,
Már Isten hozzátok, tőletek megváltam.

1. E. Th. Pr., 2. Pr., 3. Pr., 4. Th.

20. Végekben lakozó fő-fő-kapitányok,
Kik engemet kincscsel gyakran ruháztatok,
A kincsért éntőlem törököt vártatok,
Már elmúlt, éntőlem többet nem várhattok.

1. Pr. D., 2. E. Pr., 3. D. Th., E., 4. Th.

21. Ha addig a midőn köztötök lakhattam,
Számptalan csatákban veletek forgottam,
Hogyha személyteket miben megbántottam,
Megbocsássatok, mert én is gyarló voltam.

1. Th., 2. Th., 3. Th., 4. Th.

22. Széki Péter, a ki buzgó szeretettel,
Úgy voltál énhozzám, mint test a lélekkel,
Megbocsáss az egész szendrői sereggel,
Ha voltam hozzátok valami vétséggel.

1. D. Th., 2. E. Th. D., 3. Th. D., 4. Th. E.

23. Mint atya magzatit, engem úgy szeretttél,
Hibás dolgaimról gyakran megfeddettél,
Sok jó akarattal voltál, mind fizettél,
Isten boldogítson, engem megbecsültél.

1. E. Th., 2. E. Th., 3. E. Th., 4. E. Th.

24. Pap János Diósgyőr s Ónod kapitánya,
Kik én életemnek voltatok hasznára,
Látjátok, halálnak akadtam horgára,
Titeket is hivlak lelkem oldására.

1. Th. D., 2. E. Th., 3. Th. E., 4. Th.

25. Jó vitéz barátim, ha néktek vétettem,
Nem akarattól is, ha kit megsértettem,
Ellenségnek földén veletek hogy türtem,
Megengedjete, ha tinectek kárt tettem.

1. E. Th., 2. E. Th., 3. Th. E., 4. Th. E.

26. Mezei hadaknak főelőljárói,
Urunk mellett holtig forgodó Urai,
Hajdu városoknak kapitány s hadnagyi,
Mind megbocsássatok Urunk sok hadai.

1. D. Th., 2. E. Th., 3. D. Th., 4. D. Pr.

27. Nagyságos, nemzetes, édes fejedelmem,
Kinek hópénzével keveset élhettem,
Megvált Nagyságod is bizonynyal éntőlem,
Immár Nagyságod is megbocsásson nekem.

1. M., 2. Pr. Th., 3. Pr., 4. Pr.

28. Ha én az országért nem vitézkedhetem,
Arról mind az egész sereget követem.
A hatalmas Istent lelkem szerint kérem:
Vitézeket adjon jobbakat helyettem!

1. Pr., 2. D. Pr., 3. D., 4. Th.

29. Immár jó vitézek az istenre kérlek,
A miként én éltem, ti is úgy éljete,
A szegény árvákon megessék szívetek,
Ne legyen a magyar soha ellenségtek!

1. E. D., 2. D. E., 3. D., 4. M.

30. Mert ám, jó katonák, dicskedik lelkem,
Valakitől hogyha valamit elvettem,
Vagy a szegényeken erőszakot töttem,
Bátor holtom után legyen átok nevem!

1. D., 2. D. Th., 3. Th. E., 4. Th. E.

31. Szabó Pál, szerelmes, édes kenyeresem;
Kit a hadnagyságra jó szívvvel emeltem,
Tedd a sirba kérlek meghidegült testem,
Honnan előkéri Krisztus, én elhiszem.

1. Th. D., 2. D. Th., 3. Th. D. E., 4. Th. D. E

32. Nem kérek, engemet hogy vigy messze földre,
Ama czipra, pompás temető helyre,
Hanem hol kicsurgott testem piros vére,
Ott legyen csak közel eltemető helye.

1. D. Th., 2. Th., 3. D., 4. Th. D.

33. Mely nehezen esik tőled megválásom,
Azt meg nem mondhatom, mert nincsen szólásom,
Nem lehet teveled tovább maradásom,
Mert Krisztussal leszen menyben én lakásom.

1. Th. E., 2. Th. E., 3. Th. E., 4. E.

34. Ezzel is én bizony méltán kérkedhettem,
Hogy az Krisztustól drága hópénzt vettem,
Melynél soha többet nem várhat én lelkem,
Minden óról-óra nem vesz el éntőlem.

1. Th. D., 2. Th. D., 3. Th. D., 4. D.

35. Ámbár a vadak is testemet megrágják,
Hollók és farkasok véretem kiszívják,
Ítélet napjára még előállítják,
Ama rettenetes székre feltámasztják.

1. Th., 2. D. Th., 3. D., 4. D.

36. Ihol a szent gyűrűket ujjaimra vonták,
És a szent koronát a fejembe nyomták,
Lelkemet a Krisztus székihez állíták,
Szent! szent! kialtással nevemet beírták.

1. Th. D., 2. D., 3. Th. D., 4. D.

37. Nem nyújtom már tovább én bucsuzásomat,
Vitézek, tartsátok meg az én regulámat!
Kövessétek kérlek az én nyomdokomat,
Ha akartok venni menyekben jutalmat.

1. D. E., 2. D., 3. Th. D., 4. D.

38. Ez éneket a ki rendelé versekben,
Vitéz Kádár Istvánt kesergé szívében,
Csak alacsony sorsú gyenge értelemben,
A nevet keressed néhol a versekben.

1. D. E., 2. Th. D., 3. Th. D., 4. D.

39. Dicséret, dicsőség legyen az Istennek,
Fogja pártját immár szegény nemzetünknek,
Adjon vitézeket jó fejedelmünknek,
Miert dicséretet mondjunk szent nevének.

1. D. Th. E., 2. D., 3. D., 4. D.

DEÁK FERENCZ.

ADATTÁR.

ADALÉKOK A DEBRECZENI FÜVÉSZKÖNYV TÖRTÉNETÉHEZ.

1807 márczius 21-dikéről van keltezve az az Előljáró beszéd, melylyel Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály bejelentik a nagyközönségnek, hogy oly könyvet adnak kezébe, »mellynek egyenes és egyedül való tzélja az, hogy a' fáknak, fűveknek és virágoknak esmerésére vezessen«.

Éppen száz éve tehát, hogy az első magyar nyelven írt *tudományos* fűvészkönyv megjelent. A Természettudományi Társulat a debreczeni Csokonai-körrel egyetemben e könyvnek a magyar tudományos irodalomban elfoglalt jelentős helyéhez méltó megemlékezéssel ünnepelte meg a megjelenés százéves fordulóját.

Mert jelentősége elvitathatatlan. Úgy szorosan természettudományi, mint még inkább nyelvújítási szempontból. A magyar természettudományi műnyelv megalkotásának főelveit a tudományos és főleg nyelvi szempontok oly helyes alkalmazásával állapította meg, hogy méltán rászolgált Arany János elismerésére, mely szerint »óhajtani lehet, hogy a ki még valaha nyelvünkben újít, azt a népanyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével, s oly romlatlan nyelvérzékkal tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi«. (Arany J. Hátrahagyott iratai. 382. l.)

Kevésbbé ismeretes, minő irodalomtörténeti érdekessége van e könyvnek.

Azok közül, a kik valaminő szempontból foglalkoztak vele, csak az egy Balkányi Kálmán (Fazekas Mihály mint természetvizsgáló. Term. Tud. Közl. 1905. évf.) emlékezik meg röviden arról, mily hosszasan húzódó, a debreczeni egyházi és iskolai köröket mily sokáig foglalkoztató ügy magva lett a Fűvészkönyv s mily erős összeütközésbe hozta egyik szerzőjét, Fazekas Mihályt a főiskolával.

A Fűvészkönyv, mint vállalkozás, nem járt sikerrel. Példányai ott penészedtek a Diószegi papi lakásának kamarájában, nagyon gyéren kelt el belőle egy-egy példány.

Tíz évvel Diószegi halála után 1823-ban Kerekes Ferencz, a főiskola újonnan választott professora, a botanikát is fölvette előadandó tárgyai sorába. Ezt a jó alkalmat nem akarta elmúlasztani Fazekas s fölajánlotta a meglevő 1500 példányt az ev. ref. egyház Consistoriumának, vegye meg iskolai könyvvül az Orvosi Fűvészkönyv megmaradt 500 példányával egyetemben a főiskola számára. A Consistorium ily értelemben határozott s utasította a főiskola pénztárosát, hogy a könyvekért 4000 forintot, akkoriban a főiskola vagyoni állapotaihoz képest nagyon is jelentékeny summát, Fazekasnak fizessen ki. A pénztáros a készletből csak 3000 forintot tudott egyszerre kifizetni, ezt Fazekas fel is vette. Szerencsétlenségre a pénztár egyensúlya e miatt megbillent és még a tanárok fizetésének kiutalásában is zavar állott be, holott a professoratus így is méltán zokon vehette, hogy a Consistorium ily fontos, a főiskolát érdeklő dologban, véleményét előre ki nem kérte. Megakadályozta tehát a fizetés további teljesítését. Az ügy végül a Superintendenciához került.

Így sodródott bele Fazekas ebbe a kellemetlen ügybe, mely magát Fazekast is túlélte. Csak halála után tisztázódott a dolog, örököseivel intézte el végleg a Superintendencia békés megegyezés alapján.

Ennek az ügynek aktáit közlöm az alábbiakban. Részben a debreczeni ev. ref. egyház levéltárában (I., II., III., V., VII., VIII., X.), részben a tiszántúli egyházkerület (IX., XII., XIII., XIV.), részben a főiskola levéltárában (IV., VI., XI.) talált aktákból és jegyzőkönyvekből állítottam egybe oly módon, hogy belőlük az egész ügy lefolyása minden részletével időrendi sorban pontosan áttekinthető legyen.

Tulajdonképen mindkét félnek igazsága volt a maga szempontjából. A professoratusnak, mely a főiskola anyagi érdekeit látta veszélyeztetve, de Fazekasnak is, ki a Fűvészkönyv összes példányainak megvételében a főiskola szolgálatában töltött munkás esztendeinek s egyéb érdemeinek méltó jutalmazását látta.

Irodalomtörténeti szempontból különösebb figyelmet érdemel Fazekasnak II. alatt közlött jelentése, mely a Fűvészkönyv megjelenése és egyéb körülményeiről számol be, kiváltképen pedig ugyancsak Fazekasnak előterjesztése a főiskolai pénztár rendezésére kiküldött bizottsághoz (VIII. a.), mely Fazekas életének, életrajzaiban eddigelé teljesen homályban maradt részére, főiskolai perceptorsága idejére vet élénk világosságot.

Az utolsó (XIV. alatti) közlemény külön áll az üggyől, melyre a többi összes közlések vonatkoznak. Némileg mégis összefügg vele. Kibékítő befejezése az egésznek, vele a főiskola mintegy elégtételt szolgáltat Fazekas emlékének; elismerve a munka nagy tudományos jelentőségét, bizottságot küld ki az egyházkerület a Fűvészkönyvnek a tudomány mai állásának megfelelő átdolgozására és újból való kiadására.

Sajnos, a dolog többé nem került a Superintendentia elé, az új kiadás ügye elaludt. 1875 óta tartó álmából talán új életre fogja ébreszteni a mostani százéves forduló, mely ismét rátereli a figyelmet a jobb sorsot érdemlett munkára.

I.

A Debreczeni Reformata Ekklezsia Consistoriuma Protocollumának kiírózott Cikkelye.¹

Die 7-a Decembris 1823. Consistorium tartódott. Jelen voltak Senator Tekintetes Rakovszky Dániel, Senior Nagy Tiszteletű Földvári József, Senator Vetsey Sámuel, Tikos István, Esküdt Nemzetes Nagy Sámuel, Kenesei Mihály, Fazekas Mihály, Halasi Sámuel Urak.

Említődött, hogy a Botanices Professor már itthon lévén, majd el kezdi a több Tudományok között a Botanica tanítását is. Meg lévén a Magyar Fűvész Könyv Exemplárjainak nagy része, jó lenne ezeket által venni a Collegium részére.

Kérődjön meg Esküdt Nemzetes Fazekas Mihály Ur, hogy adjá bé, hany Exemplár van az említett könyvből.

II.

Fazekas Mihály jelentése a Fűvész Könyvről.²

Nagy Tiszteletű Consistorium!

Milyen fáradságos munkával készült legyen a Magyar Fűvész Könyv, azt említenem szükségtelen, *mivel azért, mint Anyai nyelvünk pallérozására tzeelőző hasznos munkáért* a N. Mélt. Kir. Helytartó Tanács 1810 Julius 20-ik napján költ Ditsérő levele által eléggé megjutalmaztattunk és a közönséges megtiszteltetésnek tsak azzal a hijjával vóltunk még, hogy munkánk a mostoha környül állások miatt, a Természet Országa legkedveltetőbb részének taníttatására iskolai kézi könyvnek fel nem vétetődhetett.

A Természet bölts Teremtője és Fenntartója, kinek Szent Nevét, tsudálatos Munkáinak közelebből való vizsgáltatásával, és esmértetésé-

¹ Egyházi levéltár. 679. aktaszám.

² A debreczeni ev. ref. egyház levéltárában 597. aktaszám alatt, fél ív papírra írva. Fazekas kezeirása. U. ennek másolata 679. sz. alatt.

vel igyekeztünk dicsőíttetni, nem engedte, hogy abbéli reményünk is megszalatkozzon: támasztott olly Jól tévőt, kinek örök dicséretre méltó szándéka és segedelve által út nyitattik a Tanulóknak a Természet országaiba való bémenetelre; és az azokba való vezetésre megkívántató eszközök közül, az általunk készült Magyar Fűvész Könyv is, mind az arra már készen lévő Tudós Tanító, mind Oskolánk Nagy Tiszteletű, Tudományú és Erdemű Előljárói által alkalmasnak esmértetett, és annak a Collegium részére való megvétele meghatároztatott.

Ama Nagy Tudományú Szerző Társ, a halhatatlan emlékezetet érdemlő Diószegi Sámuel ezt a gyönyörűséget meg nem érhet, de azzal a tellyes bizodalommal hagyta itt szüleményünket, hogy annak közhaszon szerzés nélkül civeszni lehetetlen, én pedig, noha az Ő szélesen kiterjedt nagy Tudományát mint Tanítvánja tsak távolról tsudálhattam, de ezen a pálján Vélle verset futni bizakodva mérészlettem, imé Isten segedelmével meg érhettem az ő szép reményének tellyesedését, és köszönettel vészem az Ő nevében is, munkámnak, a Nagy Tiszteletű Consistorium által lett meg tiszteltetését.

Mi a Fűvész Könyvből 3000 exemplárt nyomtattattunk, de abból a Parochiánál levő alsó kamarában, rész szerént a nyerseség, rész szerént az egerek által, igen sok haszonvehetetlenné tétetett, meg van még 1500 exemplár.

Az Orvosi Fűvész Könyvből pedig, melly a hozzá ragasztott Laistromokon kívül, egyedül a boldog emlékezetű N. Tiszt. Diószegi Sámuel Úr munkája, meg van 500 exemplár. Mind ebből, mind amabból a mit eddig eladhattunk két-két váltó forinton adogattuk el.

Én pedig ezen még mind jó állapotban levő 2000 exemplár árrának meg határozását egyedül a Nagy Tiszteletű Consistorium böits ítélletére bízom, azon megnyugszom, és magamat továbbra is kegyes hajlandóságába ajánlva, vagyok Debretzenben December 14-dik napján 1823.

a Nagy Tiszteletű Consistoriumnak

alázatos szolgálja
Fazekas Mihály.

III.

A Consistorium 1823 dec. 24. tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből.

201. sz.

Felolvasódott Eskütt Fazekas Mihály Urnak jelentése, melyben a Consistorium meghagyása szerént beadja, hogy a Magyar Fűvész Könyvből 1500, az Orvosi Fűvész Könyvből pedig 500 exemplum van. Eddig két-két Forinton adogattak egyet, az árának meghatározását bizza a Venerabile Consistoriumra.

Fizetődjön ki az ára a Collegium Generalis Cassájából p. 2 frt. ezen 2000 exemplárnak. Adódjon osztán egy-egy exemplár harmadfél forinton.

IV.

A collegiumi Professoratus 1824 jan 28-án tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből.¹

Jelen vannak Erdélyi József rectorprofessor elnöklete alatt a collegium tanárai.

Fel olvasódott a Debretzeni Refta. Eklesia Nagy Tiszteletű Consistoriuma Protocollumának dd. 7-a et 24-a Decembris 1823 ki íródott s a Professoratushoz küldött czikkelyei melyekben Esküdt Fazekas Mihály Ur még kérettetik, hogy a Magyar Fűvész Könyvnek hány exemplumait adhatná által a Collegiumnak, az ő relatioja után pedig végeztetik, hogy az említett Fűvész Könyv teoretica részéből ugyan 1500 a Practica részéből pedig 500 exemplum, minden exemplumot 2 forintjával számlálván a Collegium részére vevődjön által s az ára a Generalis Cassából fizetődjön ki. A Nagy Tiszteletű Consistorium rendelkezése hosszas tapasztalása után ez az alázatos reflexioja van a Professoratusnak, hogy az Oskolai könyvekből rendesen több az első esztendőben el nem kel a Tanulók között mint a mennyi a halgatók száma, ez a szám 50 vagy 60 lehetvén, ezek első esztendőben megveszik, de a következő esztendőben ugyan ezek ezenn manualisokat oltsóbann el adogatván majd felére, majd harmadára s végtére tizedrésze is le fog esni a manualis könyvek ki adható száma s egyelőre bizonyosan tudható, hogy az által vejendő könyvekért eső 4000 forint 20 esztendő alatt sem kerülhetne vissza, annak cessans interessébe azonn idő alatt több mint másik 4000 forintokat veszthetne az Oskola, kérdésbe tenni bátorodik tehát a Professoratus, ha majd ilyen előre való tudomány mellett is által keljen-e venni s ki keljen-e fizetni az exemplarokat még pedig azon 500 orvosi részt is, mely kézi könyvül soha nem szolgálhat.

Mely ebbeli beírt alázatos Reflexionak ki iratása és a Nagy Tiszteletű Consistoriummal minél előbb lehető közlése Rector Professor Urra bizódik.

Be írta M. D. János, a rendes Notarius távol levén.

V.

A Debretzeni Reformata Ekllesia Consistoriuma Protocollumanak ki íródott czikkelye.²

Die 22-a Februarii 1824 Consistorium tartódott. Jelen voltak Tekintetes Fő Bíró Böszörményi Pál, Superintendens Budai Esaiás, Nagy Tiszteletű Földvári József, Senator Rakovszky Dániel, Komlósy Dániel, Laky László, Fodor Sámuel Fő Not., Poroszlay Fridrik Vice Notarius,

¹ Főiskolai levéltár. A jegyzőkönyv címe: »Acta Publica Inclyti Professoratus« ... etc. 487. l.

² Egyházi levéltár. 679. sz.

Dömsödy Gábor, Esküdt Nagy Sámuel, Kenesey Mihály, Fürmender Kémery Mihály, Esküdt Fazekas Mihály, Kaszonyi József Urak.

A mult Consistoriumba be adódott a Professoratus részéről egy reflexio az Esküdt Fazekas Mihály Urtól által vett exemplumai iránt a Fűvész Könyvnek. Melyből elő adják, hogy az által vett 2000 Exemplárok distrahalása tsak igen sok esztendőök alatt eshetne meg, s annál fogva a Collegium sok kárt vallana az által, hogy feles summa heverne az exemplárokbá.

A legközelebb tartandó Superintendentialis Gyűlésen referálni kell a dolgot.¹

VI.

A Professoratus 1825 jan. 26-án Aranyi István rectorprofessor elnöklete alatt tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből.²

Jelentődött, hogy Collegii Perceptor Esküdt Nemzetes Földi János Ur, meg szállítodván az eránt, hogy mi lehet annak az oka, hogy a Professori Salarium mostanába rendesen nem fizetődhetik, a többek közt ezt az okát adta: *Mert a Fűvészkönyvek ára kevés híján a Collegium cassájából ki fizetődött.*

A helybeli V. Consistorium rendelte ugyan, hogy a Fűvész könyvek ára fizetődjön ki készpénzben: de a mely rendelkezését a Professoratusnak írásba be adott Informatioja után meg változtatván, és e tárgyat a Fő Tiszteletű Superintendencia eleibe terjesztván, a Fűvészkönyvek eránt ez a határozás tevődött, hogy ezeknek a Bibliothecába adódjon hely, és az árok a szerint a mint időről időre el adódnak, administralódjon azoknak, kiket illet. Minthogy pedig a Fő Tiszteletű Superintendenciának ezen határozása a Professoratussal nem közlődött, szükségesnek ítélte a Professoratus, hogy

1. Kérődjön meg Nagytiszteletű Superintendentialis Notarius Ur, hogy az említett Sup. végzést más, a Collegiumot s a Professora-tust illető végzésekkel együtt közleni méltóztassa.

2. Állítódjon meg a további fizetés Collegii Perceptor Ur által.

VII.

A Consistorium felterjesztése a Superintendenciához a főiskola pénztárának rendezésére kiküldött Deputatio működéséről.³

Fő Tiszteletű Superintendencia!

Még a közelebb meg boldogult Fő Bíró Úr idejében a mult esztendőben a helybeli Ns. Ref. Collégium mostani Perceptora E. Fazekas

¹ Nem tudni, mi okból, ez az ügy az 1824-ik évnek sem tavaszi, sem őszi superintendentialis gyűlésén nem került szóba. A jegyzőkönyvekben legalább nyoma nincsen.

² Főiskolai levéltár. Acta Professoratus 507. 1.

³ Az egyházi levéltárban 636. aktaszám alatt. Ismeretlen kéz írása. A keltezés alatt ismét más kéz írásával: Expedivit Michael Szabo d. 12. Aug. 825. Láthatólag fogalmazás, ezt jelzi a concept. szó is a végén.

Mihály Ur Hivatalát le akarván tenni, azon az okon, hogy testvéreinek történt halálával ő nálla lakó Attyafiainak elmenetekkel magánosságba maradt s mint magános ember arra a Hivatalra elégtelen; helyébe Perceptornak tevődött E. Földi János Uram, meg kérődvén egyszersmind E. Fazekas Mihály Uram az eránt, hogy ha tsak addig is, míg a manipulációt által értené Földi János Uram, a Perceptorságot vinné, melynek esztendeig ingyen való vitelét fel is vállalta, és azt azolta viszi is Fazekas Mihály Uram.

Ezzel az alkalmatossággal tehát a Helyb. Consistoriumban megemlítődven az, hogy a Ns. Ref. Collégium közönséges Cassája összezavarodott állapotban van a Fundációkból bejövő tőke pénzekkel és sokszor annak terhét is a N. Ref. Collégium közönséges Cassája kénytelenített hordozni: jónak látta a Consistorium azt, hogy ez a két Cassa egymástól választódjon el, s mind kettőre nézve a számadás is külön vivődjön. — E szerént annak kidolgozását, hogy mi móddal történhetne az meg, és miből állana az a Fundációs Cassa: a Consistorium eggy N. Deputációra bízta.

A kiküldött N. Deputatio beadván tehát a maga munkáját vélekedésével egygyütt; azt azzal az alázatos kéréssel rekesztyük ide ez 1-a szám alatt, s terjesztyük a Fő Tiszteletű Superintendia eleibe, hogy ezen ily móddal el választott két Cassa számadásainak jövődőben leendő vivése eránt Utasítást s ahoz mérséklett (?) rendeléseket tenni méltóztasson.

Kik is minden Tisztelettel vagyunk a Fő Tiszteletű Superintendianak költ Debreczenben Aug. 11. 1825.

aláz. szolg.
N. N.
concept.

VIII.

Fazekas Mihály előterjesztése a főiskolai pénztár rendezésére kiküldött Deputatiohoz.¹

Tekintetes Deputatio! Borzadás futott rajtam végig, midőn pennámat kezembe vettem, az ötölvén eszembe, hogy éppen itt a hol születünk és a hol vetettük talpkövé az azon Tudománybéli épületünknek mellyel ugyan ezen Szülő és nevelő Honnyúnknak diszét igyekeztük nevelni; itt éppen mondom kelletik Apológiát írnom azon munkánk nevébenn, mellyről nem tsak a külföldi Recensiók emlékeztek ditsérettel, de sőt ezek felett a N. M. M. Kir. Helytartó Tanács által is mint nyelvünk pallérozására tzezőz hasznos munkáért Collaudatorium Decretummal jutalmazódtunk meg: de megemlékezvén a dolgok meneteléről szégyenlem borzadásomat. Mert hiszen mindent elkövettek mind Anya Oskolánk, mind Ekklesiánk Nagy Tekintetű Előlljárói, hogy az általunk készült Fűvész Könyv arra a helyre tétetődjön, mellyre általunk is rendeltetett, az az a Tanuló Ifjuság számára.

¹ Egyházi levéltár 679. aktaszám.

Ugyanis Mélt. Fő Curator Urunk Ő Nagysága¹ Rendeléséből meg szállítottam a Helybeli Nagy Tiszt. és Tekintetű Consistorium által, hogy adnám bé, mennyi Fűvész Könyv vagy on meg kezemnél, melyre lett feleletemre a' rendelődött ugyan azon N. T. T. Consistorium által, hogy a feladott Exemplárok töllem vevődjenek által 2 vjával, az árok fizetődjön ki a Collegium Tőke Cassájából, és azután adódjon 2 ft. 30 krjával. Nyilván ki tetszik ebből, hogy N. Tekintetű Előljáróink egy részről el esmérték munkánk tanításra alkalmas voltát, más részről pedig a' volt előre való nézések, hogy szorgalommal tanítódván kelendő legyen, és Oskolánk Cassájának haszpot is hajtson.

Áldott legyen emlékezete meg boldogult Praesesünknek² ki Mélt. Fő Curator Urunk ebbéli bős Intézetének végre halytását a Tudományok eránt benne természetté vált búzgósággal eszközölte.

A N. T. T. Consistorium Végezése következéséből által adtam a Collegiumnak

Magyar Fűvész Könyvet	1500 Exemplárt	3000
Orvosi Fűvész Könyvet	500 do	1000 frtért.

Ezekre adtam a M. Fűvész Könyvből békötve 50, kötetlen, 80 Exemplárt, az Orvosi Fűvész Könyvből pedig kötetlen 20 Exemplárt, és a fent ki tett summából fel is vettem Perceptor E. Földi János Urtól 3000 Váltó Ftot.

De Darázs Fészekbe találtam nyúltni, mert egynek Nagy Tudományú Professor Urak közül keservesen esvénn fizetésének késedelme, a Fűvész Könyvnél egyebet nem láthatott botráncokozása kövének, mellynél fogva fel forgattatta a N. T. és T. Consistorium Végezését, és a Perceptort meg tiltatta a könyvekért való további fizetéstől.

Azt lehetne gondolni, hogy ezen döfés által rajtam esett seb orvoslásáért talán én fojadtam a Fő Tiszt. Superintendentiahhoz, de nem a Nagy Tudományú Professoratusnak talán csak egy személyre az, a ki halálra keresi szülöttünket, és azért vádoltatta bé a Feljebb valóság előtt.

Tekintetes Deputatio!

A millyen kellemetes érzéssel mozdította elő boldog emlékezetű Praesesünk a Fűvész Könyv ügyét, egy részről a Tudományok eránt, más részről annak egyik Szerzője, Özvegye és Árvái eránt viseltető szent indulatból; szint olyan érzés gerjedt én bennem is, mert úgy vettem munkánk meg tiszteltetését, mint 16 esztendeig viselt Perceptor-ságom meg sokasodott terheinek meg könnyítését, és azokért vett tsekély fizetésemnek bővséges ki pótolását; de éppen olly keservesen esik most értenem, hogy Tudományok Mesterei vetik össze Vállokat, hogy fáradságos munkákat Hazánk diszéből, és a Tudományra tartozó könyvek sorjából ki vethessék; és e szerént ha meg engedődik a kintszenve dőnek a sivalkodás, töllem sem fog rossz néven vevődni, ha mind

¹ Péchy Imre.

² Böszörményi Pál főbíró. 1825 febr. 3-án halt meg.

munkánk meg vettetéséért, mind személyes káromért méltó panaszaimat elő terjesztem.

A Collegium szerentsétlen meg égése után, a Collegium Cassaja akkori Perceptor Néhaj Ns. Nánási Márton Ur házához rendelődött; nehezellette annak gondját a Tisztelt Úr, de még inkább nehezellette, hogy a Régi Cassa mellé új és amazzal nexusba nem levő Cassa, úgy mint az újj Collegium építésére tartozó, minden fizetés nélkül állított fel, de ezekért való neheztelése csak 6 esztendeig tartott. Én a ki helyette rendelődtem Perceptornak készítettem el azon 6 esztendőről való számadásait, és ugyan azon kettős Hivatalt 16 esztendeig viseltem a nélkül, hogy vagy ezen két különböző Cassának Házamnál tartásából származó éjjeli nappali gondomért, vagy a pénz betse lejjebb lejjebb szálásából eltsekélyedett fizetésemért valaha csak egy szó panasz szaladt volna ki számból; meg elégedtem azzal az édes érzéssel, hogy Anya Oskolánknak oly szerentsésen szolgálhattam, hogy még az 1811-ik esztendőben Cassánkra ütött devalvatio, és házamon keresztül ment tűz veszedelme sem okozhatott annak semmi zavarodást.

Sőt gondolóra vévén, hogy ha azon Fundatiók Capitalisai, melyek a Fundatorok által oly feltételek alatt adódtak a Collegium gondja alá, hogy Interesseik kész pénzben oda fizetődjenek a hová Fundatoraik által rendelődtek; ha azok a Capitalisok mondom a Collegium Cassájától (mellyel eddig szorosan voltak egyesítve) el nem választódnak a közönséges Cassának tetemes kárt fognak okozni: magam oktából hozzá fogtam ezen nyűgös munkához: ki kerestem Antecessoraim számadásaiból azokat a változásokat, melyekenn az említett Fundatiók Capitalissai, bé fizetődéseik, és viszont ki adattatásaik által keresztül mehettek, hogy ki tanulhassam, mitsoda datum alatt találta azokat a Felsőg Patense, és a devalvatio mire szállította azokat: e' meglévén 1814-ben örökre el választottam azon Fundatiokat a Közz Cassától.

Az akkor elválasztott Fundatiók ezek voltak.

1. Hatvaniana bé jött 1787-be 1000 ft. maradt devalválva is 1000 ft.

2. Halasiana bé jött 1793-ba 4000 ft. devalválódott 2977 ft. 15 kr.

— — — — — 1

Most a 16 Fundatio Capitalissa áll 105,194 f. 21 krból, melyek közt általam Conv. pénzben kiadott Capit. van 7990 ft.

Melly Capitalisok summája jóval felyűl haladja a Collegium Capitalissaiét, és ezeknek manipulatiojáért, és Házamnál való őrzéséért, nem kívántam volna egyebet, hanem hogy számadásaim vizsgálódjanak meg, és mivel már kedvelt Testvéreimtől megfosztatva egyedül maradtam, ezen valóságos rabságomból szabadítódjam fel, de ezen alázatos gyakori kérésemnek, csak egy részben lett mind ez ideig foganatja.

Mik légyenek tehát az én Praetensióim, melyeket töllem írásba kívánja a Ts. Deputatio; méltóztassa azokat az én Nagyérdemű előjáróim egyenes szíve meg ítélni mellyre ügyemet alázatosan bízom. Debreczenben Aprilis 30-án 1825.

Fazekas Mihály mpr.

¹ 16 alapról ad számot.

IX.

A tiszántúli ev. ref. Superintendentia 1825 okt. 8-án és következő napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből.¹

117. sz.

Professor és Superintendentialis Assessor N. T. Sárvári Pál Úr jelentést tett a felől, hogy a Collegium Bibliothecájában lévő Fűvész Könyvek Exemplárjai közül mostanában 150 adódván el, per 3 váltó forint, azon Summát sem a Fűvész Könyv egyik Auctora, Esküdt N. Fazekas Mihály Úr nem veszi fel azon az okon, hogy már azon Exemplároknak árát in Summa kivette a Collégium Cassájából; sem a Collegium mostani Perceptora nem fogadja keze alá, mivel nints neki committalva; ennél fogva kérdést tett tisztelt Professor Úr a felől, miben határozza meg ezen Superintendentia ezen dolgot.

Addig míg ebben a dologban telylyes meg határozás fog tevődni, rendelődik, hogy az el adott 150 Exemplároknak az árát a Collegium Perceptora vegye keze alá. Azoknak az Exemplároknak pedig a mellyek ez után kelnek el 2 ft. és 30 kr. legyen az ára.

X.

A debreczeni ev. rev. egyház Consistoriumának fölterjesztése a Superintendentiához a Fűvész Könyv ügyében.²

Fő Tiszteletű Superintendentia!

A Fűvész Könyvnek meg vétele eránt 1824-be Febr. 22-én tartott Consistoriumba a tek. Professoratus által tett nehézség bejelentődvén, ezt sub A. levő protocollatio mutattya, a' határozódott hogy ezenn dolog a Fő Tiszt. Superintendentiánál referáltasson, azért azt ezennel alázatosann bé jelentjük.

A Botanices Professor Ur haza érkezvén 1823-ban Dec. 7-én tartott Consistoriumba bejelentődvén sub B. hogy már a több Tudományok között a Botanica Tudomány tanítását is szükséges volna elkezdeni, és minthogy a M. Fűvész Könyv exemplarjainak nagy része meg volna, jó lenne azokat a Collegium részére által venni: melyre Esk. Fazekas Mihály Uram meg kérődött hogy adja be hány exemplár van az említett könyvekből.

1823-ba Dec. 24-kén Fazekas Mihály Uram írásba bé adván, hogy Fűvész Könyv 1500, Orvosi Fűvész Könyv exemplárja pg. 500 vagyon: Neh. Fő Bíró Böszörményi Pál Úr praesidiuma alatt a' határozódott, hogy egy exemplárnak ára 2 frtra határoztatván fizetődjön ki a Collégium generalis Cassájából, egy exemplár pedig 2 f. 30 kron adódjon, sub C. et /. Ezekhez képpes

¹ Egyházkerületi levéltár.

² Egyházi levéltár. 679. aktaszám.

1824-be Apr. 5-én a Bibliothecarius által veszen 2150 exemplárokot, melyek közül 150 reá adás, és

1824 Aprilisba a Pptor ez exemplárok árából ki fizet 3000 frtt, a mint ezek sub D. és $\frac{1}{2}$. adnectalt Documentumokból meg tetszenek.

1825-be Jan. 26-kán költt Professoralis gyűlés Protocollumába sub D. $\frac{1}{2}$. e vagyon: Meg szállítódván Pptor Földi János Uram, hogy mi lehet annak az oka, hogy a Professori Sallarium mostanába rendesen nem fizetődhetik, a többek között azt az okát adta, *mert a Fűvész Könyvek ára kevés híján a Collegium Cassájából kifizetődött.*

»A helybeli Consistorium azt rendelte ugyan, hogy a Fűvész Könyvek ára készpénzbe fizetődjön ki: de a mely rendelkezést, a Professoratusnak írásba bé adott Informatiója után meg változtatván, és a Tárgyat a Fő Tiszt. Superintendentia eleibe terjesztvén, a Fűvész Könyvek eránt az a határozás tevődött, hogy azoknak a Bibliothecába adódjon hely, és az árok a szerént, a mint időről időre el adódnak, azoknak kiket illet administralódjon.

Egyéberánt minthogy ezenn Fő Tiszt. Superintendentia végezése a Professoratusnak meg nem küldődött s annál fogva Perceptor Urammal sem közlődhetett, szükségesnek tartya a Professoratus Perceptor Uramnak tudtára adni, hogy addig is, míg az említett Superintendentalis határozás véle közlődne, a Fűvész Könyvek hátra levő árát ki ne fizesse», melyre Perceptor Uram ezt a két megjegyzést írja:

a. hogy ezenn extractust 11-a Mar. 825 vette,

b. hogy az ellenzett szavak általa lett mondását nem esmeri meg.

Esk. Fazekas Mihály Uram ezen nehézségeket meg értvén, azokra való reflexioit 30-a Apr. 825. költt Írásába bé adta sub C. melybe a Collegium eránt mutatott, szíves fáradozásait előadja, és ezenn hasznos munkálkodásának, mintegy megjutalmaztatásának vette a könyvek meg vételét.

A munkák előttünk nyilván valók de külömbben is a bé adott számadásokból ki tetszenek. Melyhez még azt is lehet adni, hogy a Fundationalis Cassa manipulatiojáért mind ez ideig is semmi sem fizetődött.

A Professoralis Gyűlés Protocollumába említett Fő T. Superintendentia végezése ámbár azt Generalis Not. Urnál több ízben kerestettük, de Fő Tiszt. Superintendens Ur szóval tett rendelkezésre is, egyébb ki nem adódott, ha nem az itten sub F.

1825-be oct. 8-án költt határozás a hol Professor és Superintendentalis Assessor Tiszt. Sárvári Pál Ur azonn jelentésére »a Fűvész Könyvekből 150 exemplár eladódván ennek árát sem Esk. Fazekas Mihály Uram, azonn az okonh hogy azoknak az árát már felvette, sem Pptor Uram, annál fogva hogy Commissiója nincs reá fel nem veszi, az határozódott; addig is míg ez a dolog telyes meg határozással el intéződnék, rendelődik, hogy a már el adott 150 exemplároknak az árát a Collegium Perceptora vegye keze alá; azoknak az exemplároknak az, ára pedig, melyek ezután adódnak el, legyen 2 f. 30 kr.

Melyek szerént a Fűvész Könyveknek az árából ugymint 4000

ftbul 3000 forint ki fizetődvénn még 1000 forint fizetetlen van: melyel ket a sub A lévő végezéshez képest ezennel bejelentünk.

Kik egyéberánt meg különböztetett tisztelettel maradunk

A Fő Tiszteletű Superintendentianak Debr. Augustus 5-kén 1827.

alázatos szolgálai

a helybeli Consistorium.

XI.

A Péchy Imre főgondnok elnöklete alatt a főiskolai pénztár 1815-től 1826-ig terjedő számadásainak megvizsgálására kiküldött Deputatio 1828 jul. 23-án kelt jegyzőkönyvéből.¹

Nro. 5.

Fűvész Könyvnek minden Exemplárja a Collegium részére által vevődvénn azoknak árába 3000 frt. ki is fizetődvénn, minthogy abból a Collégium Cassájának tetemes kára következne; de különben is ez a dolog a felsőbb határozástól fel függesztetve lévén, tanácskozás alá vevődött, mit kellene azzal tselekedni.

A Professorátusra bizódik, hogy ezenn dologról adja be deductio-ját a Fő Tiszteletű Superintendentianak. Azomba előre is a Deputatio vélekedése ez, hogy a mi el költ az Exemplárokból, az acceptálódik, a még meg lévő Exemplárok pedig adódjanak vissza Néhai Perceptor Nemzetes Fazekas Mihály Úr successorainak, kik is a Collégiumnak fordítsák vissza a még el nem költ exemplárok ki fizetett árát. A mellett ha a successoroknak úgy tetszik, az eladó Exemplároknak hely engedődik a Collegium Bibliothecájába és a Bibliothecariusok köteleességévé tevődik, hogy az Exemplárokról és azoknak áráról a szerént, a mint kelnek, számoljanak.

XII.

A tiszántúli ev. ref. Superintendencia 1828 aug. 10-én és következő napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből.²

69. sz.

A közelebb említett Relatióbann szó lévén a Magyar Fűvész Könyvnek Exemplárjairól is, és fel olvastatván ezekre nézve mind a Helybeli T. Curatoratusnak, mind pedig a T. T. Professoratusnak bédott jelentése: végeztetett:

Szöllítódjanak meg Néhai Perceptor Fazekas Mihály Úrnak successorai, hogy gondolóra vévén azt a tetemes kárt, melyet mulhatatlanul vallana a Collegium, ha a dolog úgy maradna, a mint van, gondolóra vévén továbbá azt is, hogy ezen Tárgyra nézve

¹ A főiskolai levéltár egy régi gazdasági ügyeket tartalmazó iratcsomójában.

² Egyházkerületi levéltár. Vonatkozással az előbbi XI. sz. a. közlött véleményre. Ez az a bizonyos Relatio, melyre a Superintendencia hivatkozik.

sok kedvetlen ellenvetések támadhatnának: minden további kérdéseknek elmellőzésére, a még hátra lévő 1000 forintból lemondván, a felvett 3000 forintból is fizessenek vissza egy ezeret: kész lévén ezen esetbenn a Fő Tiszt. Superintendentia, a bődögült Perceptor Úr hasznos szolgálatjainak tekintetéből a szóban forgó Exemplárokat egy-egy forintjával által vétetni.

Fő Tiszt. Superintendens és Fő Bíró Ts. Rakovszky Dániel Urak kérődnek meg, hogy a successorokkal ez eránt szőljanak.

XIII.

A tiszántúli ev. ref. Superintendentia 1829 márc. 24-ik és következő napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből.

27. sz.

A Diószegi és Fazekas successorok nevében Prof. Tiszt. Arany István Úr jelenti, hogy ezen Superintendentiale Consistoriumnak, a múlt Augusztusban hozott s a 69-ik szám alatt lévő végzéséhez képest készek az említett successorok a Fűvész Könyvek árában fel vett 3000 Vforintból ezeret vissza fizetni, a még hátra lévő ezer forintot pedig elengedni, s ekképpen a nevezett munkának darabját edj Forintjával adni által a Collegiumnak.

Megelégedéssel veszi ezen Superintendentiale Consistorium a successorok jelentését. A visszafizetendő 1000 Vforintot Collegii Perceptor Úr vegye által.

XIV.

A tiszántúli ev. ref. Egyházkerület 1875. évi közgyűlési jegyzőkönyvéből.

206. sz.

A múlt évi május hóban tartott egyházkerületi tanügyi bizottság jegyzőkönyvének 20. sz. szerint, Dr. Török József és Kovács János főiskolai tanárok azzal bizatván meg, hogy miután a Diószegi-féle fűvész-könyv példányai elfogytak, véleményezzék nem volna-e helyén való e nagyon használható és czélszerű művet egyszerűleg újból nyomatni; vagy pedig átdolgozás mellett rendezni sajtó alá? A nevezett tanárok e fűvész-könyvnek második új kiadását szükségesnek tartják mind főiskolánk, mind a hazai tudomány érdekében, de teljes átdolgozás mellett; mert ítéletök szerint, mai napig sincs egyetlenegy magyar fűvész-könyv is, mely iskolai használatra s a fűvészi ismeretekben való önképzésre nézve, azt megközelitené. Van ugyan egy nagy hiánya t. i. a bevezetés, mely a növény élettant tárgyalja, ezt egészen átdolgozandónak tartják; s a növények a természeti rendszer szerint csoportosítandók; s a véleményező egyik tanár Kovács János vállalkozik az átdolgozásra és sajtó alá rendezésre; különben szükségesnek vélik, hogy egy bizottság neveztessék ki,

mely magát az ajánlkozóval érültközésbe téve a módozatokat és feltételeket állapítsa meg.

A véleményezés helyeslőleg fogadtatik s a Diószegi-féle fűvész-könyvnek átdolgozás mellett leendő 2-ik kiadása tekintetében az intézkedések megtételnek, aképen, hogy Kovács János tanárnak nemes ajánlkozása örömmel fogadtatván, a munkával megbízatik s mellé egy bizottság kéretik fel a működésre, mely a módozatokat s föltételeket állapítsa meg a kivitelre nézve s azok egyházkerületünkre terjesztessenek fel; e bizottság tagjaiul felkéretnek Dr. Török József mint elnök, Vass Pál fűvészkert vezetője, Oszterlamm Ernő főiskolai tanár; e bizottság azzal is megbízatik, hogy tanácskozásaiba részvételre, vagy ha az illető ajánlkozó tanár munkájával és tervezetével készen leendő, annak áttekintésére Debreczen város orvosi karából, vagy a gazdasági tanintézet tanárai közül, szakférfiakat hívjon fel és keressen meg.

Közli: DR. CSÚRÖS FERENCZ.

ÁNYOS PÁL VERSESKÖNYVEIBŐL.

(Ányos-, Barcsay-, Bessenyei György-, Bárótz- és Virág-levelek.)

Ányos Pál összes verseinek és költői leveleinek gyűjteménye rövid idő múlva megjelenik a *Régi Magyar Könyvtárban*. A kiadásomban közölt verses munkáknak legnagyobb része kéziratos eredetieken alapszik. Ányosnak két, sajátkezűleg írt verses könyvén. Mind a két kéziratos gyűjtemény úgy keletkezett, hogy Ányos egyre szaporodó verseit és író-barátaival váltott leveleit lemásolta egy-egy füzetbe, az 1778. év októberének 10-én lezárt s tőlem *esztérgári kodex*nek nevezett kisebb kéziratba, és az 1782. év őszén befejezett u. n. *akadémiai* vagy nagyobb *codexbe*.¹

Azok a levelek, melyeket Ányos intézett barátaihoz, egy kivételével eddig is ismeretesek voltak. Legnagyobb részüket Batsányi közölte Ányos munkáinak 1798-i kiadásában, a többi a *Honban* (1873. évf. 203. sz.), Abafi *Figyelőjében* vagy Koltai Virgil Ányos Pál élete és költészete című tanulmányában jelentek meg. A hozzá írt levelek egy része azonban mind máig kiadatlan, s mivel nemcsak maga Ányos jelentékeny alakja irodalmunk történetének, hanem a levelek írói is, Bessenyei György, Virág Benedek, Bárótz Sándor és Barcsay Ábrahám, megérdemlik, ha későn is, hogy tudomást vegyen róluk az irodalomtörténet.

¹ A két codex leírásáról és tartalmáról Ányos-kiadásom jegyzetei számolnak be. (238. s. köv. lapok).

Annál inkább megokolt közzétételük, mivel a Barcsaytól írt levelek körül egész mythos keletkezett. Nagy Iván, mikor Barcsaynak és feleségének egymással váltott negyvenhárom levelét e folyóiratban közölte,¹ egy jegyzetben ezt írja: »Bacsányi J. hagyatékában az Akadémia kéziratárában Barcsaynak Ányos Pálhoz írt 14 darab levele, melyeknek kiadását buzgón ajánlom e folyóirat szerkeaztőjének.« Nagy Ivánnak ez a fölszólítása, bár nem mondja ki, csak sejteti, hogy ez a tizennégy levél kiadatlan, megtévesztette az ifjabb nemzedék azon tagjait, a kik Barcsay költészetével foglalkoztak, még Barcsay monographusa is, Zombori Izidor János, megemlékszik e *kiadatlan* levelekről.²

A tizennégy levél csakugyan megvan az *akadémiai* Ányos-codexben,³ de közülük csak négy kiadatlan, a többi részben Batsányi nyomtatta ki a Kassai Magyar Muzeumban, részben Závodszy Károly közölte a Figyelőben (1873) és a Honban (1873).

Barcsaynak ezen négy levelén kívül még öt ismeretlen levél olvasható az *akadémiai* codexben. Négy Bessenyeitől, egy Báróztitól. Ezen kívül az *esztergári* codexben is van Virágnak két kiadatlan levele, s az Akadémiában egy tizenkettedik, de Ányostól írt levél, melyet már nem közölhettem a kiadásomban a többi Ányos-levéllel együtt. Bár nem irodalmi embernek szólt, s a címzett, Krajnik László, Kazinczy sógorának öcsce, távol állott minden irodalmi mozgalomtól, rendkívül becses: egyrészt igen érdekes adatokat nyújt Ányos életének egyik homályos szakaszához, az Elefánton töltött esztendőre, másrészt megdönt vagy legalább megingat egy meggyökerezett balvéleményt.

Ányos erkölcseiről ugyanis eddig nem volt az irodalomtörténetnek valami jó véleménye, sőt egyik másik színesebb ecsetű irodalomtörténet-író, különösen Endrődi, igen feslett erkölcsűnek rajzolta, sőt halálát is kicsapongásaival hozta kapcsolatba.⁴

A legsúlyosabb vádat Kazinczy emelte és épen e vádra alapították az utódok a megbélyegző föltevésüket: azt állította a Toldy Ferenczhez írt levelében, hogy Ányos, a szerzetes, egy huszárhadnagynak ad tanácsokat, mint szédítsen el egy tapasztalatlan falusi leánykát. Valóban, milyen romlott erkölcsűnek, az *ars amandíban*, a csábítás művészetében milyen járatosnak kellett lenni Ányosnak, ha fiatal pap létére

¹ Irodalomtörténeti Közlemények, 1893: 342—351, 467—494. l.

² Barcsay Ábrahám élete és költészete. 1895. 43. l.

³ Jelzése: M. Irod. Régi és újabb írók. 40, 38. sz.

⁴ Ányos költeményeinek Abafi-féle kiadásában a 104. lapon. Ezt az összekapcsolást már Kazinczy is megtette (l. alább jegyzetét Ányosnak 1782. aug. 22-én kelt leveléhez).

modot ajánl a hódításban otthonos huszárnak arra, hogy megejtsen egy naiv vidéki leányt. Egészen természetesen találjuk, hogy Kazinczy nem akarta odaadni Toldynak közlés végett a levelet, s a lemásolását is csak úgy engedte meg, ha nem használja fel ezt a borzasztó adatot.

Ányos levele mindeddig lappangott, de Kazinczy és Toldy levélváltása megjelent nyomtatásban s a lesujtó tényről tudomást vett s kiaknázza az irodalomtörténet. Pedig, mint az alább közölt levél bizonyítja, Kazinczy vagy tévedt, vagy ferdített, s hazug világításba állította Ányost. Ányos csakugyan tanácsokat ad hadnagy-barátjának, de nem arra, miként csábítsa el a kis Bartakovics-leányokat, hanem hogyan *szórakoztassa*, s azon a jogon, mert ő Pest szórakozásait és a Bartakovics-leányok vágyait, követeléseit ismerte!

Hogy a költő élete a szerzetben nem volt mintaszerű, és heves vére, szerelemre sóvárgó lelke 1781-ig összeütközésbe hozta rendje szabályaival, — utóbb már nem — azt tudjuk, de tovább menni következtéseinkben nincs jogunk, mert e levél megkerültével nincs rá semmi alapunk.

A többi levél közül Bessenyeieit emeljük ki. Irodalmi följulásunk megindítójától ugyis igen kevés levelet bírunk, s az itt közöltek közül a három utóbbi éppen abban az időben kelt, mikor Bessenyei hitfeleivel meghasonlott és jó viszonya főnökével, Beleznayval is már kezdett megrendülni, szóval életének abban a küzdelmes, bizonytalan szakaszában, mely 1779. aug. 15-én áttérésével szűnt meg.

* * *

A tizenkét levelet Ányos kézírataiból közöljük, egészen híven a kézírathoz, még a pongyolaságokat és tollhibákat is pontosan meghagyjuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Ányos írásaiban szülőföldjének nyelvjárását (a bakonyaljait) nagy mértékben érvényesítette, s így a közölt leveleknek nyelvjárási valamint helyesírási sajátságai is nem az írókra, hanem a leíróra, Ányosra, jellemző.

I.

Barcsay Ányosnak.

[Pali! ha kívánod látni Barátodat?
végy páltzát kezvedbe, öltsd fel pallástodat
siess — itt találod versszerző társodat
ki szereti musád 's minden írásodat —

De siess, mert regvel hartzok mezejére
 megint indulnom kell Odera széllyére
 azért musáídat hozd el ma estvére, —
 Hadd lehess azzal is tellyes örömére
 Ezt futva az arany sass fogadónál. — — —

Pest 21^{dik} martius 1779.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben 72. 1.

II.

*Barcsaý Ányosnak.**

Későre felelek utolsó leveledre, kedves barátom! itthonn nem voltam, naponként Haza vártok azért kedves rendeidet utánnam nem küldötték; talám¹ jól esett, mert a' nagy világból² egyszerre egyedül valóságomban lett vissza esésemmel különös gyönyörködtes volt elmémnek szép verseid³ olvasása. Bécsből mult⁴ héten tértem⁵ vissza, ujságokat⁶ szokásom szerint nem irva, — Musám pedig szunnyadozik, vagy azért, hogy Márs igája alá vissza léptem, vagy talám¹ azért, hogy az ujjuló tavaszi napok a' kilentz szűzeket is, nem gondolatra, hanem inkább egyéb testi örömekre hívják — úgy⁷ tettik⁸ hogy ők is, őszszel vagy télbe⁹ mult³ érzékenységeiktől mint egy el lankadván, édes nyugalomban¹⁰ kezdig,¹¹ és szeretik énekelni a¹² természet munkáit.¹³ — — — —

Nagy-Martoni magánosságomból

17^{dik} Martý — 782.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben 155—156. 1.

III.

Barcsaý Ányosnak

Alig indultanak el hozzád rendeim,
 Hogy már önként kezdtek szökdőzni verseim,
 Le vevék fejemről Musák sisakomat
 És kezembe nyuiták szomorú lantomat.
 Gyászos sikoltással töltvén el szívemet
 Véres Tengerekre fordították szememet.

* A kéziratban Batsányi később sötétebb tentával vagy a késével sokat javított és változtatott. A fentebbi szöveg az eredeti másolást adja, a javítások okozta eltérések itt következnek.

¹ az *m* utolsó szára ki van vakarva; ² világból; ³ eredetileg: *verseid-nek*; a *nek*-et maga Ányos törülte; ⁴ *multt*; ⁵ *tértem*; ⁶ *újságokat*; ⁷ *úgy*; ⁸ *tettik*; ⁹ *télben*; ¹⁰ *nyugalomban*; ¹¹ *kezdig*; ¹² *közbetoldva: a'*; ¹³ *munkáit*.

O! melly szörnyű képek eveztek előttem!
 Melly rettentő gilkos partokra vetődtem!
 Láttam Afrikának égő fővényeit
 Hol szomju szeretsen Zaýra vizeit (a)
 Hórpóli, 's árnyékot keresvén magának
 Rabja leszsz erősebb fene szomszédjának.
 Szerentsétlen zsellér, boldogtalan nemzet
 Kit zsidó vásárol, és járomba vezet.
 Száz ölnyi kötelen, fa gus a' nyakokon
 Hátra kötött kézzel vass béklo karokon,
 Egymás után sorba hajtván hajójáig
 Nyereségre hozza Gibráltár partyáig.
 Ott a' fősvény Anglus, Hollandus társával
 Vetekedik szegény fogloknak árával.
 Meg veszik, 's el osztyák messze szigetekre
 Dohány vagy mészt adó nád mívelésekre.

Kegyetlen gazdagság! iszszonyu hivságok
 Ezek, kit követnek ily szörnyű rabságok.
 Fordítsd el szemedet e' kinos képekről
 'S ezeket okozó bűnös nemzetekről.
 Reánk jut meg látod, még e' sors idővel
 Ne legyünk hát büszkék e' kitsin erővel.
 Előbb Nilus melett kezdte birodalmát
 Onnan tovább vivén Erőszak hatalmát
 Immár meg kerülte földnek kerekességét
 O! bár itt érhetné mind örökre végét!
 Bár itt a' Nemzetek el törvén veszszejét
 Lábokkal tapodnák örökkössen fejét!

De mig e' történnék kérjük a' Musákat
 Intsék a' világot és a' koronákat,
 Mutassák meg nekik e' föld kitsinségét
 'S illy rövid élettel Halandok inségét.
 Mert nyilván Teremtőnk olly kevés napokat
 Adott, hogy leg alább élnénk boldogakat
 Melly dühösség tehát fegyverben öltözni.
 'S Anyánkat a' földet vérünkkel öntözni
 Büszke fejedelmek bűnös kívánságát
 Ingyen védelmezni királyok hivságát!

Szerentsés Tolvajok régenten prédára
 Szoktatták társokat világ romlására,
 A' bátor és serény várhatta jutalmát
 'S leg alább oszthatta Bajnoki hatalmát.
 Nem így tolvajkodnak már most a' királyok
 Sok száz ezer embert fenyeget páltázajok,
 Szemfény vesztő titkos erőnek lántzával
 Meg kötvén jádszanak jobbágyok sorsával

E fegyveres rabok annak intésére
 Ki rohanni készek országok széllyére
 Halálra sietnek nem tudják mi okból
 Szegények ki kelnek házokból honnyokból
 Készek arra vinni ronto Menyköveket,
 Mellyre utasittyák szegődött kezeket.
 Illy had nem esméri másrol Ellenségét
 Nem is ébreztheti egyéb ditsőségét,
 Hanem, hogy más színe vagyon ruhájának
 Vagy tetején más sass lobog zászlójának.

Amott mig¹ királyok együtt vatsorálnak
 És puhaság karján kényekre sétálnak
 Husz ezer erettek leszsz halál Prédája
 Mellyet midőn meg visz a' hir trombitája
 A' fene Méltóság büszke Palotába
 Ezer gyertyák között villog Tronussába. —

Láttalak ilyenkor Udvari tselédek
 Mint régen Susába szoktak a' Heréltek
 Meg hajtani, 's porban szegezett homlokkal
 Templomban a' Királyt áldani Papokkal
 Tőmjényt gyuitogatni Földi Bálványoknak
 'S szentségét így Törni a' szent oltároknak

s. a. t.

Isten veled Kedves Barátom, verset kívántál, verset küldök — talám
 illenek az Aponyi fedetlen ó kastély tetejére — többet most nem irha-
 tok — Éljen boldogul! —

Nagy-Marton, Sz. György Havának 20^{dik} napján 782.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben, 186—189. 1.

IV.

Barcsay Ányosnak.

Szép Verseidet örömmel 's tiszta hivsággal olvastam. — — — Itt
 mindjárt Soprony mellett lakik hat vagy hét társad ugyan azon Sz. Pál
 tanítványi — valyon nem tehetnének-é² tegedet egy vagy két eszten-
 dőre ide tőss szomszédom lennél — erről tudosits, bezzeg . . . Egy szép
 völgyben tölgy fák árnyékában, hives források között, a' leg szebb erdő
 tövében egy kis hegyetskén Épült ott Klastromotok, kedves mulatása a'
 Musáknak! — Cloe képe szomorú fátyol alatt kovályogván setét árnyé-
 kok között, ott tántorog és sohajtoz — Le akarna ülni — a' fájdalom

¹ Kétszer írva az eredetiben.

² Az é-t Batsányi kivakarta.

el fogta szívét — gyenge lábai ingadoznak, 's mint lelke nem bírják szomorúságokat alája rogygyanak — de szerelme ujj erőt adván 's haragosan félre tekintvén dorgálja a magános helyeket, hol Dámont nem tanálja — el tűnik — nints sohult mulatása — Isten veled — légy boldog kívánom és szeress engemet.

Trauersdorffi gyakorlo helyről
igen sietve 21^{dik} Aug — 782.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben 204—205. l.

V.

Báróti Sándor levele Ányos Pálhoz.

Tisztelendő Uram!

Hosszszon tartó, 's még egészszen el nem enyészett nyavalyám miatt őszve todult foglalatosságaim alig engednek időt, hogy hozzám eresztani méltoztatott levelére, ha későre is, váloszolhassak, és meg köszönhessem szívességét, mellyel éngemet baráttyainak sorjába kíván számlálni. Tsiklándoztat érzékenység az érdemeseknek szövetség, 's ugyan ezen indulat nyujtya ki az én karjaimat is mohoson ragadni az ajánlott kedves adományt, mellynek ha Barcsay Barátom bizonyosságából nem szabtam volna is árrát, meg határoznam mindazonáltal Tisztelendő Uram leveleinek éles értelméből betsét. Nem kevés vizagztalásomra szolgál, ha tsekély írásaim el érhették nem reménlett végeket, nem tsak a' szabad világban hivalkodoknak, tudniillik, hanem a' klastromok szomoru kő falai között, holl ¹ a' képzelődések rend szerint elevenebbek szoktanak lenni, áhítatoskodo szerzetes Rendeknek is némely kedvetlen szempillantásait mulatságossá tenni: noha nem annyira amazok szépségének, mint ezek unalmának, lehet a' reájok ruházott ditséreteket méltábban tulajdonítani. Magamis dorgálnám önön szeretetemet, ha azzal hizelkednék gyengeségemnek, hogy nem találatnak polgáraink között külömb iro tollak az enyimmél számtalanul vagynak, kiket a' terhes foglalatosság el von, nemzetünknek kellemetes írásokkal valo kedveskedésektől: legalább abban bizonyossan vagyok el hitelve, hogy tisztelendő Uramnak írásai fogják a' világ szeméről le huzni a' hájogot, mellynek egyedül tsak homállya teszi olly tettzetessé munkámat; és a' közötttek lévő nagy külömbiségből által fogják látni, mennyi hijával volt még az enyim, és a' tellességnek minémű pontyára, kellet volna vinnem, hogy azon teketétét, mellyel az olvasok hozzája viseltetnek, érdemelhesse. a' mint hogy ezen édes reménség neveli is szeretetemet, mellyel álhatarossan vagyok

Tisztelendő Uramnak

Igaz szívű baráttya, szolgálja

Béts 24 Martius 1778.

Báróti Sándor.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben, 38—39. l.

¹ A fölösleges második l-et Batsányi késsel kivakarta.

VII.

*Bessenyei György Anyos Paulinusnak.**

Tisztelendő Atya verseidet láttom,
'S kiss küldeményedet örömmel olvastam.

— — — — —
— — — — —

Egy igaz Poeta akár mit vészen fel
Mindenről tud írni nagy 's nemes lélekkel,
Verseidet nézem lelkedet vizsgálom,
hol több tekintetre magamba találok,
hogy a' Versszerzésnek Magyar Méltósága,
lehet még elmédnek fő tulajdonsága. —
A' Gondolatnak is van benned ereje, —
pedig ez a' Versnek tudjuk a' veleje. —
Magyarságod tiszta, tsak több tüzet keres¹
és írásoidba néha néha neves, —
A' Poétát tudod nyájosság² táplállya,³
ez az, a mi őtet olvasni ajánlja.⁴
Őntséd méltosággal sok futo versedet,
De nyájosságra is botsád le lelkedet,
legyen gondolatod ezek között tüzes,
Mellyet a' sziv, érzés fujjon el ha nemes.
Gyengén kell érezni egy jo Poétának,

— — — — —
Ez az az indulat, melly a' nyerses szívet
Érzésre hozza 's ad néki kedves ivet.
Kell tsudálkozásba hozni az elméket,
de jó érzésre is verni a' sziveket —
Nagy elme 's édes sziv szűlnék nagy Poétát,
Birni kel egűnknek e' két ajándékát
Ha versekbe szépen ugy akarunk írni,
hogy lehessen nála álmélnodni 's sirni,
ha e két dologra rá vihedd olvasod,
ne félj mert meg készül borostyán koszorod,
Tovább erőltetés nélkül légy versedbe,
's tsak a' természetet kövessed mindenbe.
Ezeket nem szűgség néked tanátsolnom,
kinek tőled lehet ebben is tanulnom —

Zrinyit mint emlitted az ugyan valóság,
hogy van verseidbe felsőség 's méltóság,
»Mintha lelkesedne Mohács bús térsége
»hol fátyoba nyugszik Hazánk disósége

* Batsányi e versben is pótolta és javított. Változtatásai itt következnek:
¹ keress; ² nyájasság; ³ táplállya; ⁴ ajánlja;

»s a' holl minden fűnek setét árnyékába
 »egy igaz magyarnak akadnál hamvába¹
 Így irtál Zrinyirői mint magas Poeta,
 Betsülöm lelkedet Tisztelendő Atya.
 Több gondolatimat most csak el halgatom
 Kéméllek, 's azokat ide nem írhatom.
 Magaddal kívánnék felölök beszélni,
 Lehet fényességbe kiss homályt szemlélni
 A' nap sem egyenlő ragyogásaiba —
 Szenvedhet Ecclipsist fényes sugárba

Enged meg, hogy Zrinyit én is szollithassam,
 s hivségét hazánkhöz véled tsudálhossam.
 Zrinyi ditső fajzás fia a' Nagy Mársnak,
 Ki tett Áldozatta? hogy édes hazádnak,
 Kellet fegyvereddel hivségébe fuljni
 's tsak Magadnak majd nem elébb őszve dúlni
 Egy Török Világot, melly hazánknak vérét
 Ontotta, szívére tolván a' fegyverét
 Egyedül hagyattál te Vitézségedbe
 Egyedül zokogtál busult hivségedbe
 Végre a' nemes tűz fell gyulladván benned
 Fel keltél, Egeknek ajánlván nagy lelked!
 Így a' veszedelem hivséged fel kapta,
 's benned dühösséggé egybe változtatta,
 A' Nagy erősségből ki törtél, hol voltál
 Előtted egy török országot találtál
 Nem rémülsz el közé ragad vitézséged
 Rettegik tsodálják hazádhoz hivséged.
 Mint a' Véknyaiban által lőtt oroszlány
 Melly bődül, 's markával széllyel hegyeket hány
 A' feldet el szorja, a' testét szaggattya,
 's a' rettegést 's halált körülte ordittya
 Érzi hogy halálos már sebe testébe,
 Mellyért a' Világot meg ölné mérgében,
 Addig szaggatodzik 's magát addig dulya
 Míg a' meleg párát testéből ki fujja

Így rohantál Zrini ki Sziget várából
 a' Török seregre hitvesed karjából,
 bé fedte testedet a' tsillagos kék ég
 's nevedet karjára vette a' ditsőség.

¹ E négy sor idézet Ányosnak *Igaz haza-fi* című verséből, melynek egy nyomtatott példányát megküldte a költő Bessenyeinek.

Igyaz hazafiak gyertek e' Vitézhez
 Boruljunk zokogva szép temetőjéhez
 Zrinyi darabjai érdemes tetemek
 Mellyeket fedeznek még a' Magyar Egek,
 O! tselekedjétek titkos erőtökkel
 hogy egyesülhessünk régi hivségekkel!

Vegye jo szívvvel tisztelendő Atyaságod verseit egy olly református felebaráttjának, ki tsak azért hogy valaki hitin nintsen, senkihez sem idegen, és Atyaságodnak is tisztelője.

Béts 26 8ber 1778.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben 43—46. l.

VII.

*Bessenyei Ányosnak.**

Nem szükség Hallertől¹ megvonni a' tiszteletet azért hogy néhol hibái találatnak. — Minden idejébe élt magyarokat fellyül halladott;² de azért hibázhatott, 's hibázott is. Ebben meg fogsz világosodni, mert már a' Hallerről³ tett jegyzésem többekkel együtt nyomtatás alatt van** Tapasztalni fogod ezen munkámból, hogy a' Magyar nyelvnek bírása mennyi erőt kívánnyon meg egy írotul. — El hiszed ha mondom, hogy országunkba nintsen négy ember ki nyelvünknek egész erejét és minden lehető szépségét birná. — Egynehány Munkáim fognak ki jönni husvétig, mellyeket gondal, fárottsággal készítettem Magyarságunkért, holl én is tsak uszok még, ezeket kezedbe kapván gondolkodhatsz annya nyelvedről . . . Kénszeríteni láttotol, hogy Magyar Vitézi dolgokrol egy Poemát irjak. Késő jársz, már ezt Mátyás király győzedelmeiről meg irtam, de mi haszna ha a' Nemes Censura ki nyomtatását meg nem engedi. —

Utolso verseidre tsak azt felelem vigasztalásodra, hogy mint Poeta és Filosofus irtál. — Szorgalmatossággal meg tartom azon nemes darabjaidat, mellyeket küldöttél, és teményt fogok szerezni vélek számodra. Látni fogod maid hallert, mint vizsgálom? és ha elégséges leszél hibája alol ki menteni, akkor téged irlak a' Magyar korona alatt legelső Magyarnak. Ugy vedd fel azomba, hogy én minden munkáimat, olly sebességgel írom, mint a levelet, mert nyughatatlan vagyok ha dolgozom. Bánom hogy hosszas igazításokat nem tehetek, de már ebbe ámbár sokat próbáltam és Barátimtól is kérttettem, békességes tűrésre nem hozhatom magamat, több az hogy hibáimat látom, gyakran, mellyeket

* Batsányi javításai a szövegben: ¹ Hallertől; ² a második l ki van vakarva; ³ Hallerről.

** A *Holmi* című művére czéloz, a mely még az évben, 1779-ben jelent. E munkájának XXVIII. részében (242—280. l.) foglalkozik Haller Telemakusával s egy részt az eredetéből maga is lefordít.

még is meg hagyok. Meg mondom¹ néked, ha munkáim ki jönnek, hol és melyik részbe dolgoztam igyekezettel. —

Élj szerentséssen és szeress! — — —

Béts 8 Mart. 1779.

Másolata Ányos kezétől az akadémiai codexben, 51—53.

VIII.

Bessenyei Anyosnak.

Ifiu Poeta, ki nemes tűzettel,
Parnassus felé tűnsz érzékeny sziveddel,
Fogadd el adóját badjatt életemnek,
Elevenítsd tűzét lankado lelkemnek.
Eleted tavaszsa most ölel tégedet,
jádzeni, érezni tanítván szivedet,
Az elmének tüze fénylik szemeidből
Kedvesség, nyájosság hangzik verseidből.
Olyan vagy mint a' melly rosa bimbojából,
Felyére ki nyilván piroslik magából,
Szemeknek, érzésnek gyengén hizelkedik,
Mosolyog, lebeg, és szépen nevelkedik.
Áh én is voltam itt! . . de már nálom délen,
Fekszik a' nap — be baj lenni illy melegen,
Láttzik halaványság, már szemeim között,
bátor a' szent forrás gyakorta öntözött.
Lassodnak Verseim, alá süllyed szívem,
tsak halkal hallod lád Parnassusi mivem.
Meg botsás; mert ha a' gondolat igen sok,
Az elmélkedések meg nyomhattyák magok.
Élj, irj, örülj, szeress a' kilentz szűzekkel,
Társolkodván a' szép szívű emberekkel,
Nemzetednek sipját fujd te is Budárol,
Mennyei hangoddal hazádnak dolgárol,
Énekely Barátom, 's ekként mély szivedet
Táplálván terjezd ki közöttünk lelkedet,
Látlak mosolyogni már Febus Egéből
Látlak sohajtozni a' Nimfák öléből,
Áh mennyei látás terjegy ezerekre!

— — — — —

Alig jöttem ki e' magános helyre, hol a' természet csak szüntelen valo szülésben láttatik lenni, 's mindenkor magához beszél; hogy a' fellegek egeinket bé töltötték, 's napunknak világát tőlünk el rejtven feldeinket

¹ *meg mon* kétszer van írva.

tsendessen ásztattyák, bé borula nékem is a' szivem, melly magános és titkos érzéseinek mélységébe szunnyadozva ül, holl rolad álmodik. — —
Bugyi 25 April. 1779.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben, 66—67. l.

IX.

Bessenyei Ányosnak.

A' szivemre botsátottam tűzedet Pál, mellyet mind ujj Prometheus az Egekből loptál; és ismét Elevenségre hozattam általa. Köszönd, hogy az emberi természet kitsiny hivalkodás, 's magának hizelkedő gyengeség nélkül nem lehet, külömben bennem ez, bizonyossan nem találhatna, és verseid hiába volnának. De látod, melly jó dolog az a' hivalkodás, és gyengeség, hol a' szomorú Tudomány és mélység szerentsélenitt noha nagygyá téssen. — Élj, biztads fárott életemet, — mondj szépet igazság helyet, és kevesebb lesz fájdalmom. Tudnod kel úgy is hogy a' valóság mindenütt szomoritt, és csak szín gyönyörködtett bennünket mindenbe. — — — — —

Bugyi 26. Ápril. 1779.

Másolata Ányostól az akadémiai codexben. 69—70. l.

X.

Virág Benedek levele Ányos Pálhoz.

Benedictus Paulo Suo.

S. D. P.¹

Qvae legis o primos inter numerande sodales
a patriis veniunt carmina missa plagis
Nuper in Hungarica qvam scripsi servidus oda
Ut scis in Musas plura locutus eram.
scilicet: exposui venalem Pegason ipsum
Nobile Gorgonio sanguine stemma vatam
Qvodve nefas dictu pertusus Apollinis artem
In sacras jeci, fulmina bruta, Deas.
Musarum dixi studium quid inutile tractem?
an mendax verae proderit umbra rei?
Sic nempe, ut primum ruptis grassatur habenis
mentem in transversum concita bilis agit,
sic stupidos nobis parit indignatio versus
sic et in errorem pectora nostra trahit
Huic ego damno mei verba immatura furoris
Qvae nimis audaci mente professus eram.
Etsi Phoebus adhuc non aversatur, et inter
Cultores vatem me sinit esse suos,

¹ Földoldva: salutem dicit plurimam.

Rursus in Aonium, qvem spreui transfuga collem,
 Et sacras pronâ fronte revolvor aqvas,
 Rursus laurigeris habitata palatia Musis
 Et studii repetam signa priora mei
 Haec me, nî lûdor, docuit natura priusquam
 Ingenium nosset Magnus Apollo meum.
 Nunc qvoqve perpetuis urget calcaribus, inqve
 Culmina Parnassi sacra redire jubet.
 Ars haec praeterea mentem dulcedine qvadam
 ducit et oblitam non sinit esse sui.
 Quid? qvôd in augustas dilectio nostra Camaenas
 Assiduis vires sumserit aucta moris.
 Ista qvibus miles primis asvevit ab annis
 Iudice me frustra devovet arma Stygi;
 Nam si Martis eum percellat spiritus, ima
 De Styge continuo tela reducet adhuc.
 Tantum est imbibiti studii deponere amorem!
 Nulla licet pugnes spes tibi pacis erit!
 Imo, qvo stimulos studio majore repellis¹
 Hoc minus ex omni parte qvietus eris.
 Huic mihi si credas melius fortasse fuisset
 Olim Pierias non tetigisse cheles.
 Nam nec Apollo favet, velut ante favebat, et idem
 Invitum cogit verba ligare tamen.
 Sic duo damna fero nostro condigna furori
 Ah utinam solitam det mihi rûrsus opem!
 Qvam neu difficilis prostet, dulcissime Paule.
 In votum confer tu qvoqve verba meum
 Fiet ut abstractus mihi nuper Apollo favores
 reddat et indignum ducat, ut ante, manu.
 Dii,² velut a temet teneri pietate coluntur;
 Propitios faciant se tibi sive vale.

Nagy Bajom 30. 7bris 1777.

Másolata Ányostól az esztergári codexben, 4—5. l.

XI.

Virág Benedek levele Ányos Pálhoz.

Ányos Pálnak.

Tsudálad dolgomat, a' mint leveledből
 Értem, nem-is könnyen veted ki szivedből,
 midőn látod hogy én Parnassus hegyére,
 viszsza térek ismét Kastalus vizére.

¹ Ez a sor és a következő öt megjelent már a Figyelő III. kötetében a 67. lapon.

² Egy szótag! (Di.)

valóban az ember tsudalotos dolog
 kinek állapottya változásban forog
 Hol jobbra, hol balra rándul oktalanul,
 azért dolgaiban hibáz számtalanul.
 meg valлом Apollot taval meg utáltam,
 's tisztelőitől-is maid tsak nem el váltam,
 De már mint lehetett ötet meg követtem,
 's könyörgő verseket oltárára tettem
 Eő-is látom nékem hogy hárfáit nyujtja,
 's érzékeny tűzével lelkemet ujjíttja.
 Az az: nem mint irád: készűl ünnepemre,
 hanem számat nem tart tavali vétkemre.
 De hogy vissza térek azon sem örűlhet,
 mert ő egy vers-szerző nélkül üdvözűlhet.
 Tudod, hogy a' Tavasza nem áll egy fetskéből.
 sem az arany ora egy kis szegetskéből.
 egy rosa a Kertet nem igen szépítti
 Jól lehet némelykor egy-is ékesítti
 Egy Actéon nélkül Diánna vadakat
 Foghat az erdőkön virgontz szarvasokat.
 Áliyon el Coridon Pán serege mellyől,
 Roszszul is beszéljen Pán élete felől,
 Gondolod é? hogy Pán falba veri fejét?
 vagy el hadgya nyáját 's szép szelek mezejét?
 Éppen nem! Phebus-is egy nélkül el lehet,
 Pegasus hátára ezereket tehet,
 Kik az ő tzimmerét úgy fel emelhessék,
 Hogy akár ki láttya mindegyiknek tessék.
 Mind azáltal noha elégtelen vagyok,
 fel tett szándékimban semmit el nem hagyok,
 Te-is a' mint eddig Apollot tisztellyed,
 Titkos izgatásit mint illyik kövessed.
 most magyar Hazánknak főb várossában vagy.
 Ki neve királyok székétől igen nagy
 Lészesz az a' jele, valaha öröme
 's Elmés Minerváddal hasznos segedeime
 Ám Rákos mezején most is gyakorta sírsz
 's arrul Barátodnak szomorú verseket írsz
 mellyeket olvasván bánatra fakattam,
 És két szemeimből sós vizet hullattam.
 Bőveb' feleletet adnék leveledre,
 De talántán bánót rohanna szivedre,
 mert nékem-is volna modom a sirásban
 Ély! kívánom, holtig tsendes vigasságban.

Péts 4 Januariusban 1778

Virág Benedek

m. k.

Másolata Anyostól az esztergári codexben, 6—8. l.

XII.

*Anyos Pál levele Krajnik Lászlóhoz.**Szalakusz, Nyitra vármegye. 22. d. aug. 1782.*

Kedves Édes jó Barátom! szívem Laczim!

Ha még egy jó, s igaz szívű paitásodról emlékezel, kit a végzés annyira elszakasztott tőled, olvasd sohajtásait, mellyeket te hozzád küld és viszszontagold megmásolhatatlan szeretetét, buzgósággal. — Nem tsinállok most raizolást szerentsétlenségemről, mert azt úgy-is Pesten mind jó hallhattad, és nem sokára, úgy is reménlem hogy ölelni foglak, akkor minden eddigi üldöző viszontagságaimat eleven festékekkel irom le előtted. — Most én Elefánti kalastromnak tagja vagyok, Sz. István napján predikáltam Nyitrán, onnét tegnap estére ide jöttem Szalakuszra egy Nemes Úri bötsületes házhoz, innét ma délután ismét a Magános kalastromi falak közé megyek. — Ezt az Urat, kinél most mulatok, Bartakovics Ferentznek hívják, ebben a Vármegyében fő Nemes Ember; ő két nap mulva Pestre fog menni valamely pőrei miatt, és elviszi magával feleségét, és két szép mostoha kiss-asszonyát; mint az Úr, mind a kis-asszonyok kértek engemet, hogy valamely jó Barátomhoz avisirossam, ki nékik a Budai és Pesti rarításokat megmutattatná, én az ilyen szép kis-asszonykákat sem jobb barátomhoz, sem helyessebb gavalérhoz nem avisiroszhattam mint te hozzád édes Latzim, hiszem te az ilyen portékával tudsz élni? annakokáért mihelyest e levelemet fogod venni mindjárt menny által Pestre, a fehér hajónál lesznek a Nyitrai vendégek szállva, mivel, hogy ők viszik ezen levelemet; hogy pedig annál könnyebben revusirozhass tehát ezeket akartam tudtadra adni. 1°. Az Urral igen könnyű bánni, mert jó szívű Ember és igen barátságos. 2°. Az aszszonyoknak tót természete vagyon. 3. A két kis-aszszonyka Hidvégi kis-aszszonykák, az öregebbikét Náninak hívják, a kissebbiket Katitzának, a Náni már menyaszszony és két hét múlva elviszi valamely Sugó nevű szép ifju legény. 4°. a kis-aszszonykák tudnak magyarul, németül, és tótul. 5°. Ditsérni kel előttök Nyitra vármegyét. 6°. Engem is ditsérj előttök mert én is ditsértelek előttök tégedet pedig ugyan helyessen, és már előre szeretnek tégedet, és látni kívánnak. 7°. A Török musikát igen ohajtyák hallani. 8°. A hidra estvel elmehetsz velek sétálni, az Universitást meg mutasd nekik, és a többit. 9°. Feredni is akarnak, vidd a Tsászár feredőbe; a többit már tudod mit kel az ilyen szépekkel tselekedni, egy kitsint ugyan vadak, de hiszen már te meg tudod szelidíteni. Kérlek azért Barátom, hogy distraháld őket, a menny-asszonnál kegyelmet fogsz nyerni. — Ne busulj maid kiterjed neved Nyitra Vármegyében, hogy derék legény vagy!

Kérlek pedig arra is Édes Latzim, hogy ezzel az alkalmatossággal írjal nékem, es menny el Kiss Provincialis Commisarius Urhoz, kit is különösen tisztetek, és kérd vissza tőle a Barcsay Kapitánynak némely verseit, mellyeket tavaly oda adtam néki olvasásra, mond hogy szükségem vagyon reá és ha viszszanyerted küld el azokat a verseket is nékem

ezzel az alkalmatossággal, tedd meg ezt a kérésemet, ha szerettsz édes Latzim! —

Ezerszer köszöntetem Vitézlő Gentsi Kapitány Urat a T. Aszszonnyal együtt és tovább is Barátságokba ajánlom magamat. Szénási Hadnagy Uramat is számtalanszor köszöntetem, és mivel tartok tőle, hogy ne talán Budán nem leszel, tehát kívül felírom a levélre, hogy ha talám te nem volnál Budán ő nyissa fel a levelet; reménlem hogy még annyi szeretettel fog hozzám viseltetni, hogy ő te helyedbe a Nyitrai kis-aszszonykákát, a fellyebb megirt Instructio szerint inservirozni fogja.

Mindezekből tapasztalhatod édes Latzim, hogy igaz szívű barátod vagyok, mikor ilyen jó falatokat avizirozok hozzád; én reménlem, hogy érettem nem fogod sajnállani fáradságodat. — Jó szerentsét kívánok, — légy boldog! — fogadd jó szívvel a Nyitrai kis-aszszonykákát! — Szeress engemet! — írj — nemsokára látni és ölelni foglak.

hóltig megmásolhatatlan igaz
szívű paitásod *Anyós Pál.*

A Budai Ujságokat örömmel hallanám.

Ezt a levelet a szegény Anyós kapitány Kraynik László úrnak írta. Szegény Anyos, ki titokban égtél, s mohón kapván a tiltott gyönyörűséget, magadat a magyar Helicon' elfelejthetetlen kárára idő nap előtt öled meg. Digne puer meliore flamma! — *Kazinczy Ferencz.*

NB. Írásmódja szerint 1790 körül,

K. G.

Másolata a M. T. Akadémia kéziratárában (M. Irod. Level. 4° 31. sz.)

A levél végén olvasható két jegyzet közül az elsőt, a mint az aláírás mutatja, Kazinczy Ferencz írta, a másodikat Kazinczy Gábor. Az 1790-es utalás az előbbi jegyzet írására vonatkozik.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

MALOM LUJZ LEVELEI DÖBRENTAI GÁBORHOZ.

(Harmadik közlemény.)

XIII.

Kedves jó Bátyám!

Kolozsvár. 20dik November. 1842.

Éppen romok varrásával foglalkodám, 's gondolkodám, hogy munkám átadásakor leendő tulajdonosának azon mondattal nyujtsam oda, hogy ítéletem szerint romok nem mulandóság, hanem ujuló remény symbolumai, mert romon épül a' mindenség is — 's hát a' rom mellett már nyílik nekem egy öröm, támadás lesz, 'a nélkül hogy papok berbitelnének — érkezik Kegyed igen becses levele! [*törülve: A*] a' november 7kéről kelezett¹ kellemes íromány, mellyben állítja, hogy halottai-

¹ E szó legotti használásában fekszik a felelet Kegyed kérdésére, mint tetszik nekem az? [*M. L. csillag alatti beloldása.*]

ból támad, hogy mint Krisztus, támadása után annál buzgóbban imádtassék! Ám hogy valahára szegény hugára gondolt, 's némi véleményét meg adá sántikáló fordítása felett, nagylelkűleg megbocsátok, s nem tépem meg Kegyedet jószívű ajánlata szerint, egy részint attól is tartva ne hogy viszont meg tépje most is halomra hulló hajamat, utóbb anynyi se' maradjon minél fogva Mahomat propheta a' török monda szerint égbe emelhesen örök boldogság éldelése végett.

Én a nyarat Dézsen 75 évü Nagy Apámnál töltém; társaságom igen gyér volt, de én igen jól mulatám magam — Kegyeddal; Kegyed igen sok szépet regélt nekem, életrajzokat adott, a' poesisnak sok neveit fejtegette, szóval gyönyörködtette lelkemet és gazdagította elmémet — igen szépen köszönöm, édes bácsikám! »De mint esett az, holott én Erdélyben sem voltam, hanem Parádon szép hölgyekkel időzve csak amúgy hébe hóba emlékeztem a' jó hugomra?« fogja Kegyed hitetlen mosolyal [igy] mondani. Meg fejtem Kegyednek a' rejtvényt ne hogy a' miatti főtörése megzavarja nyugalmát — Nagy Apám könyvtárából elolvassa Széchenyink lelket üdítő műveit, sok, engem nem érdeklő, 's értelmemhez nem is szabott törvényes könyvek közül kikutatám a' Hasznos Esmeretek Tárát, melynek első kötetében kezdve az S-ig — ezentul tehát nem hat tudomásom — levelezve és olvasgatva, fel találtam Kegyedat, 's igen érdekes volt társalgásom. Csak az is mulattatott, az aláírást elfedve, a' czikkelyek első soraiból ki találni melyik Kegyed stylusa; és természetes, hogy egy czikkely sem maradt olvasatlan, melynek írójában Döbrenteit sejtém lappangani. Egyébiránt semmi nevezetes nem tölté be időmet; irigyletem egy barátnőm sorsát, kinek alkalmá volt Pestre menni, s ott két hetet mulat [betoldva: hat]ni: minden szépet megnézett, és kegyeddal okvetetlen meg akart ösmerkedni, de sehol nem lelheté; most világosíthatám fel őt, hogy Kegyed akkor — Augustus kezdetén — ott sem volt; ő meg mondotta volna Kegyednek, hogy barátnőm, 's legalább egy jóságos izenetet hozott volna Kegyedtől számomra.

Aram fordításánál magamban feltételezett átirányom tehát igen is telyesen sikerült! Én olly szigorú hűséggel kísérlém az angol mű saját-ságát visz' adni, szelleme magyarosításától szintugy őrizkedve, 's ez tehát egy nagy hiba! Úgy jár az ember ha saját ítéletét igen értékesnek gondolja, vagy igazabban szólva, ha nincs ki hozzá értőleg utasítsa. De most egy lelkiösmeretes [igy!] kérdést tesz ki Kegyed elibe: — Anyám mind azon van, hogy e' fordításomat adjam ki, én pedig gyengesége tudatában mind vonakodom ettől; mit mond Kegyed, minden esetre persze kijagaztva — lehetne-e kiadni? Én valóban nem erőssen óhajtom ezt.

Kegyed állítása, hogy írásmodom tán kissé csinosabb mint Molnár Borbáláé, rám nézve igen hízogó; ámde a' kor is haladott mióta ő irt, és tán nem is érdemem ha nyelvem valamivel módosabb, a' haladás özöne még a' boldogtalant is el ragadja, és szégyenleném ha mint magyar leány, és mint kinek szülői olly gondos nevelést igyekeztek adni, nem törekedném iparom át, honom s nemzetem szólásmódjában legalább, le fizetni a' rám fordított sok gondot; Most kis novelláim

ujra dolgozásában foglalkodom; ha alkalmom lenne, szeretnék vagy egyet Kegyednek példányul fel küldeni, hogy mikor ideje lenne, itélné meg mit ér stylem eredeti művecskéimben; nem bánnám én aztán ha két év múlva is adná meg bírálatát — addig még érnék eszem, 's jobban fel foghatnám tanácsait.

Gubernátorunk egy nappal előbb érkezett Kolozsvárra, mint Kegyed levele hozzám. Még nem láttam; országgyűlésbe még nem mehettém, mert el gondolva, hogy az ország dolgát el igazítják nálam nélkül is, de az én köntöseimet nem varják meg a' Karok és Rendek, mind itthon ültem míg téli ruháimat rendbe hoztam, a' régiékből ujjokat alakítottam, s'. a'. t'. szóval, míg készítő, foltozó tisztelnék meg feleltem; 's már ezután kezdem meg a' kisasszonyságot és hazaírságot. A napokban kezdünk magyar körtánczot tanulni, mérgére egy rakás felettünk és körülünk lakó százszoknak, kik mind e' háznál szállítvák [?]. Mi hasonló sorsunk! Kegyed, édes bácsikám svábok közt, én százszok közt! De aligha Kegyed olly regényesekkel van körül véve, mint én — itt van egy Friedenfelds és egy Rosenfeld — 's a' Békeszirt és Rózsa-mező szomszédjában én vagyok a' kelepelő Malom!

Hogy Kegyed Berzsényi derék munkáinak kiadásával bibelődik, igen dicséretes; de hogy Kegyed azokat olly drága kiadásban szerkeszti, tellyességgel nem pártolhatom; és több honfitársaimmal együtt panaszra fakadok, hogy nem legtöbbjeink erszényéhez vannak mérve sok becses könyveink árrai [*így!*], 's így a' nagy írók eszméi nem lehetnek népszerűek; és kérdem szép dolog-e csak tehetősök számára elérhetőkké tenni, 's a' szegényebbek előtt mintegy mystifikálni [*betoldva: azokat*]? Biz' én lármázok ezért, bár ha meg is pirongat érte [*így!*] szivélyes Bácsikám. — Úgy tetszik Berzsényi mondá: »Erdély! mennyköveid forrnak benn, esküszöm áldozz!« Bodor Lajos most képze chaosából ugyan küldje ki egy susterékoló rákétát — »Álmos«-át; vagy nem tartozom azon kor előérzőihez, melynek mint mondja, írta művét, vagy soha nem is lesz fogalmom valami nagyrol, dücsöröl, de én e' művet sem érteni, sem átala ihletve lenni nem tudok. Vajmi szeretném tudni mit itél Kegyed róla!

Istenem! annyit 's annyit habarok össze vissza, 's aztán bár mi hosszú levelet írtam, még sem mondtam el felét annak mit mind elbeszélni óhajtanék — oh ha Kegyedet valaha láthatnám! Olly kevesekkel lehet barátilag ömlengeni, 's legyen kegyed áldott érette, hogy gyermeki bizalommal nem veszi elbizottságnak, 's együgyü fecsegéseimet nyájosan tűri. Mondhatom, Kegyeddeli levelezésem egyik életörömem, 's dicsekedő büszkeségem tárgya. Anyám tiszteli Kegyedet. Én pedig maradok jó Bátyámnak

tisztelő huga,
Malom Louise.

XIV.

Kolozsvárt. 20dik Febr. 1843.

Ó fátum, o mostoha sors üldözése! Épen egy hónapja kedves jó Bátyám, hogy egy pakétot készíték el Kegyed számára 's két rendbeli alkalom itt hagyá; azon paketban volt egy irgalmatlan hosszú válasz

Kegyed becses levelére, egy kis novellám, és egy vers, fordítás; ez utóbbit ide zárva küldöm most, a' novellának nyujt még Isten módot Kegyed számolya elébe juthatni el — ítéltetés végett; ki tudja most tán Kegyednek egyéb dolgai lehetnek, 's alkalmatlan lett volna illy csekélységgel bibelődni.

Dietánknak vége — valljon merőben hibáztatható-e ha fiatal költőink a' hont kesergik 's panaszt lehel ábrándjok? — Bár egyének haladjanak, ha az egész nem sokat mehet elé; Kegyed buzdító bátorításait magas ösztönül 's irántami figyelmét mély hálaérzettel veszem; Berzsenyi munkáinak példányát igen nagy örömmel várom, magasb ihletemet illy nemű irományok olvasásától várván. De édes Bátyám, én még mind zsémbelek a' mű drága árráért [*így!*] — van-e minden embernek egy Döbrentei bácsija, ki kedves emlékül illy munkát adjon neki? van-e hazánk minden hölgyének tehetsége drága könyvet vehessen, bár ha Kegyed föltétéből szinte azt vehetni ki, hogy minden hölgy csak külsínjáért szereti a könyvet — nemde nyelvesen tudok zsémbeelni?

A magyar lány dala igen szép, 's asztalomon Kegyednek egy más verse is van a' Honderüből ki írva, a' Huszárdal; jó embereim tudják hogy fő örömem ha Kegyednek valami dolgozatát hozzák meg nekem, és meg is hozzák hiven. De bezzeg van mivel hetykélnedem, édes Bácsikám! a' Kolozsvári Hidutczai tudós társaság a' »szerencsés« szót »gratulálás« helyett nem fogadja el; még Kegyed barátja. Biális Ferencz, kinek Kegyed izenetét hiven meg mondtam, 's ki már honába is utazott, sem tartja bevehetőnek, pedig ő is szófűrkésző; [*törülve:* minél] minap nem tudom kinél egy névnap köszöntő bilétet látva n. n. sz. betűkkel utánírva, ő ezeket így magyarázta: Nincsen neki szeretője!

Ujj [*így!*] évi kívánatait szivemből köszönöm, édes bácsikám, és telyes lelkemből viszhangozom Kegyednek; 's most, hogy olly szépen látszik tavaszodni az idő, mintha egy remény sejtés világolna nekem, hogy Kegyed egyszer csak le szekerezik hozzánk; lám mi szép lenne ez! Sokszor gyötör a' gond, valljon nem halok meg, míg Kegyedet láthatnám? Néha pedig azon mulatoz képzetem, mint lenne ha véletlenül találkoznánk; már valamellyik esetnek csak be kell állania, mint szindarabnak is jó vagy rossz vége van; de én meg vallom mindig a' vidám kimenetelt szeretem inkább, és valahányszor beszélykéket írok, ha szinte úgy hozná is a következetesség magával, hogy a' főszerepvívó meg haljon benne, meg sajnálom, 's egyéb fordulatot gondolok a' történetnek, 's boldogítom. Egyébiránt a' novella, melyet Kegyednek akarnék felküldeni, gyászos kimenetű, 's az egész nem szokott vig szeszélyem folyamátú; azért is vágynám tudni mit mond Kegyed hozzá. Én olly kevésbé tudok fellengeni! Írásmódom olly egyszerű, hogy midőn sok fiatal költőink magos, egekben járó nekem szinte érthetetlen pathosát olvasom, úgy jövök ki magamnak mint egy szegény kis pára, mint merő prosa a' sok cifra költészet között. — Nálunk egy Beszélytár jö ki; kiadója, Kövály, egy példányt tiszteletből nekem küld, 's Bodor Lajos ezt meg tudva, sebbel lobbalt neki iramlott, 's ő is elküldé nekem Élet és Ábrándját. A' Beszélytár szerkesztőjének tisztelete mellett, mint ki találom, 's

köszönetemkor ő is nyilvánítá, azon czélja is volt, hogy engem íróársnak szolitsson fel.

De édes Bátyám, köztünk legyen mondva — nekem egy különös ambition van! Sehol sem szeretem *[így!]* gyengék közt parádézni — bár ha művem legjobb lenne is köztök! Iparra leginkább az buzdit, ha ősmert, megállított érdemü talentumok méltatják zsenge próbatéteimet fel venni, 's nagyobb dicsőségnek tartom ezt, mint ott elsőnek lenni, hol az elsőség sem nagy dicsőség sem nagy mesterség! És ha jobbat nem tudok alkotni mint mi illy elsőséget szerez nekem, inkább le teszem tollam, és hallgatok! Mert, az igazat meg vallva, bizon a Beszélytár első füzete engem nem tudott el ragadni, vagy tán nem tudom méltányolni, mi szép. Versenyezni szép dolog, véleményem szerint. Néhány barátéimmal minden héten is versenyezőnk hangászatban, és magyar darabok csakugyan nem maradnak ki előadásinkból! És tánczoljuk a' magyar körtánczot, mellyet most a' haute volée is tanul mióta a' Gubernatornak megtetszett a' mult heti jogászbálban. A Gubernatornál igen szép és fesztelen bálok vannak; én már háromszor voltam ott; az előtt persze visiteinket meg tevők. Gr. Degenfeldné is igen nyájos kedves hölgy, pedig itt feszesnek hirdették volt.

Isten áldja meg Kegyedet! Mentől előbb újra *[betoldva: írni]* fog, mert Kegyed jószágbol biztatá. Kegyednek

tisztelő huga
Malom Louise.

XV.

Kolozsvár. 20/3 1843.

Ezer köszönet 's hála Kegyednek, kedves jó Bátyám! a' szép könyvért a derék Berzsenyiért; legott a' könyvkötőnek adám át, hogy csinosan 's jól kösse be, 's egyszersmind meg hagyám ki ne vágja a czimlapot, hól Kegyed neve fel van írva saját kezével, mert előttem legbecsesb emlék, hogy Kegyedtől kapám. A' mint a' könyv hozzám érkezett, 's nagy örömmel bontám fel, legelső gondom volt lapjait föl kutatni, ha nincs-e Kegyedtől még számomra vagy egy rejtett lapocska, 's második, tartalmába kandikálnom; 's ki találná ki, hól kezdém legelőbb ki vágni? ott hól Döbrentei levelezései vannak az íróval.

Az említett Döbrenteinek névnapja közelg; Isten árássza ki legjobb legszebb áldásait, 's számomra tartsa meg becses barátságát 's szives jóakarátát.

Mióta a' farsang eltelt, igen zajtalan egyszerű életet élünk itt, csak a' m. conservatorium ad hetenként zenéket. Követséggel jövének minket, kik énekelni szoktunk, együttműködésre meg híni, aztán jól betanulja az ember darabjait, egy kis félelmet nem tud le győzni míg el nem kezd, és énekel szinte üres padok előtt, mert a' közönség lármáz ugyan, hogy nincs időtöltés, 's ha a' nem igen fényes körülmények közt levő conservatorium concerteket adna, mi szivesen pártolnánk, 's midőn minden előkészület meg téve van, olly gyér a' hallgatóság, hogy alig hiszem a' költség fedezésére fordulna elég. És aztán, köztünk maradt

szó legyen — bírálgatnak róla olyanok, kik egy hang muzsikához sem értenek; óh mert nálunk nagy nyavalya is, arról hozni elhatározó ítéletet, mit meg érteni sem vagyunk képesek!

És már most egy gigási tényt vagyok Kegyeddal közlendő — 's ez valóban olly valami képzelhetlen csudálatos, hogy merem állítani, Kegyed éles eszének is munkába kerülne azt ki találni — egy *szász* érettem magyar költérré lett! Ám de ne vélje Kegyed, hogy tán a' szerelem varázs-hatalma okozá e' metamorphosisát; e' csak egy szeszély derülése volt, egy játszíság; meg maradt ő ezért szásznak — s' én meg határozám köszönetül két sor magyar verséért két sort — szászul vissza írni neki; de még nem tudék annyi szász szót egybe szerkeszteni mennyi czéломra szükséges. Magyarul úgy sem sokat versificálok most — az az, épen nem is; olly rég nem jöve ihletem rá, hogy szinte azt kell hinnem, ki is apadt már költéri eszméim gyér forrása. Prosában firkálok eleget, 's ujj [*igy!*] képzetek is alakulnak bennem, 's a' reg csendes óráiban dolgozom is rajtok. Nehány éve hogy naplót is folytatok, de ezt senkinek sem szabad látnia; majd ha meg halok, 's találnak valami érdekést benne, nem bánom adják ki. Nálunk egy égi jel látható minden este, mintha üstökös csillag volna — Kegyedéknél nem? A' köznép már kezdi tudakolni valljon mit jelent; hasonlólag babonás rosz főzőnkkel [*igy!*] meg határozta el hitetni, hogy ez azt jelenti, hogy a' mennyi lány mind férjhez megyen, ha csak jó; még ki tudja minő erkölcs jobbitó lesz belőlem az égi jel által; de egy bökkenő van a' dologban — hátha engem sem veszen el senki, — mi lesz akkor véleménye rólam a' lánynak — ? — —

Isten Kegyeddal. kedves Bátyám; élje boldogul napjait, ohajtja
Szívéből
tisztelő huga
Malom Louise.

XVI.

Kolozsvárt 21/4 843.

Ó hamuvá égett kedves Bátyám!

Nem én akarék első lenni ki saját gyászshirét meg vinné, de mivel azt már meg tudá, fogadja ezennel rettentő szomorú esetén nevető fájlalásomat; már erősítse meg Kegyed magát, mint teheti; csak azért is jöjön Kegyed Kolozsvárra, 's mutassa meg ama ön maga képzetében legfényesebben tündöklő meteornak, hogy kegyed phoenix, 's hamvaiból ujja tudá születni. — De legyenek mentve az ártatlanok és menthetők, mert az egyik fő czélja válaszolni sietségemnek. *Méhes azon czikk létéről semmit sem tudott*; mert ő egy szerencsétlen feldőlés miatt olly veszélyesen beteg volt, hogy alig tudott valamit dolgairól; egyébiránt is nem ő kezeli most az ujságot; övé még csak a felelősség, de minden hive nélkül szerkesztetik: Kemény Zsigó vette át egészen. Méhes merőben ártatlan. Keményt pedig kérdőre vettem. Hosszas regét beszélt nekem, mentségeül — előttem nem éppen hitelt adó ha valaki sokat beszél hogy magát tisztába hozza — de Kemény is menthető, okai ezek: ő

is soká volt beteg, — ez igaz, mert ugyan rosszul nézett ki [törölve: felkel] midőn legelőbb láttam betegsége után az utcán — 's gyakran neki sem mutatták meg, mit tesznek ki az újságba 's ő azt néha csak akkor látta midőn már kinyomva volt. Gr. Gyulai Lajos felszólítására 's a' Kegyedtől kapott példány után meg hagyá Kemény Krizbaynak, hogy dicsérve említse Berzsenyit a Híradóban 's mikor ezt kezéhez kapta, azt mondja, csak elcsudáikozott azon, mit irkált maga fejétől Krizbai. Már most tán megczáfolással sajnálná compromittálni ezt a' reménydús ifjút, vagy mi; Keménynek egyenesen meg mondtam, hogy Kegyed többet várt volna tőle, 's ő nagyon kért, hogy mentsem ki kegyed előtt. Kemény is néha kissé szeles, azután hanyag. Én nem hiszem, édes bácsikám, hogy Krizbai közlése igen nagy hatást eszközöljön valahol, s még senkit sem hallottam, hogy miatta le tett volna szándékáról a' könyvet meg venni, sőt mindenki vádolja őt; 's [törölve: mindenki] országszerte mindenki tudja Döbrentei ki, de ha Krizbait említik, még azt kérdik: »kicsoda?« ,s műveire is láttam némi vállvonításokat — így tehát semmi aggodalmom magavető bírálatáért. Nincs szerencsém őt közelebből ismernem, úgy vagyok arczával mint sok új regénykével; ha tízszer olvasom, tízszer felejttem el mindjárt; ha meg annyiszor látom mindig érdekes, az az hogy ujj [így!] látmányának marad előttem, mert mindég újra kérdem ki az. Azonban Anyám készül őt Kegyed számára leírni. —

Berzsenyit [törölve a: t, és betoldva:] műveit előlegesen át futám. Ez valódi éledelet. Olly tiszta, józan ész, 's illy magosra szárnyalással egybe kötve csak gyönyört adhat a' szemlélőnek. 'S Kegyed jegyzetei 's még a levelezés reám nézve különös érdekekkel bírtak; és — noha ezeket felejtteni nem tudom, még sokszor fogom újra elolvasni. Ámde a la Krizbai én is hibát akarok kapni — mint van az, hogy Berzsenyi Életrajzában néhány periodus szórul szóra ismételve van? Bizonyynyal a' szedő vétsége.

Ujfalvi csak elküldé Kegyed levelét, de maga még nem jöve hozzánk; hihetőleg még el igazítandó dolgi vannak 's azután fog minket meg látogatni. Valahányszor atyámnak jó barátait láthatom, mindig jótékony anda érzet fog el.

Most Pestről két művész van itt. Kohn Dávid 's a' kis Singer Ödön; egy hangversenyt adának, 's működésök elragadott engem. A' hangászat szintúgy szenvedélyem Kedves Bátyám, mint az írás és olvasás! 'S mint a' szép költészet emeli 's tevére ösztönzi lelkemet, igazi jó zene hallása is lelkesít, 's a hangászatban elő haladnom ingerel. Ha találkozik Kegyed Horváth Lazival, igen szépen kérem, mondja meg neki, hogy Kolozsvári [így!] correspondensének igen szépen köszönöm, hogy énekemet meg dicsérte, mikor nem is [törölve: dics] énekeltem; a conservatorium harmadik hangversenyében nem énekeltem, csak a másodikban 's negyedikben; ref. véleménye tehát oda megy ki, hogy akkor legbájojobb énekem, mikor éppen nem énekelek.

Fordított Eugene Aram-omat Biró Miklósnak adám átnézés végett, 's ő egy kis részét már meg is javíttatta — a' mi a' magyar nyelv hibákat illeti; angolul tudóval is átnéztem némelly részeit, 's mint Kegyed

is mondá, még tán igen hiven van utánozva; már a mit csak lehet igazítok rajta, aztán végre sem tudom, mit csináljak vele; valjon a külföldi Regénytárban nem vehetnék-e hasznát? Ennek szerkesztője, ugy tudom, Nagy Ignác, 's ez, mint gondolom, nem nagy barátom, mert egyszer Árpádina név alatt a' Reményben kiadott kis elég rosz novellát nem csak hogy irgalmatlanul megdolgozta, de kárhozatot mondott *írónságomra* is és stentori kemény hangulattal a' konyhába 's a' guzsallyhoz utasítá — alig hogy igazságát el ösmerve, borstakarni nem vevém lapját is! Bár műveimet, ha egyszer kiadám, bírálják a' hogy tetszik, de személyeskedésre kelni bizon nem szép dolog; minden kis kísérlet mellé nem ragaszthatok [*törölve*: egy] hosszú appendixet, melylyben női csacskasággal kifejthetném, miszerint engedelmet kérek hogy még fiatal leány létemre gondolatot merek nyilvánítani, mert higység [*így!*] meg uraságtok, dolgozom is eleget és pedig tán sok olly munkát is, mit látom gondolkodni nem szokott kisasszonykák szinte szégyenlenének végbe vinni, mert szobalányt illető munka az afféle durvább varrás, mosás, 's a' t. 's a' t. . Amde tán Nagy Ignác nem tudja hogy M. Louise és Árpádina nem egy, 's hátha kedvezőbb lesz most ítélete felőlem; látom ő is nő munkáját fordítá le.

Ó édes bátyám, bár módom lenne utazni! Érzem, hogy képes lennék ügyesedni 's jobbakat gondolni, ha több világot láthatnék!

Nem fecsegek már többé! Isten áldja meg Kegyedet, 's hozza éppen ide íróasztalom mellé, hogy egyszer okos fő álljon itt. Valóban ohajtja Kegyedet láthatni

tisztelő húga
Malom Louise mp.

XVII.

Kedves Bátyám!

Dézs. 25/8. 1843.

Több hetek óta el szigetelve fővárosunktól, 's alkalmasint minden külvilági hírektől, nem tudok semmit Kegyedék hól és mi foglalkozásban létekről; 's e' kis paquetot találomra útasítom fel e' jó alkalommal Pestre; tán meg leli Kegyedet valahol. Küldök két kis novellát saját kis költeményimből; régen mindig szándékoztam ezeket Kegyednek át küldeni, de valahogy mindig küzdöttem azon rebegéssel, valljon illy csekély művek érdemlik-e Kegyed ítélőszéke elébe bocsáttatni? 'S végre még is azon meggyőződés nyugtat meg, hogy bármi kétséges azoknak bármi kevés belbecsek, Kegyed azokat jóssággal veendi, mert tőlem jönnek, 's én hízlek magamnak, hogy becses részvétét meg nyerém. Mint Berzsenyink mondja Ajánlásában:

»Te lelkesítéd szunnyadozó erőm,

Kebledbe öntöm zsenge virágimat;«

's noha tán igen merész követelés magamra alkalmaznom a' nagy költő szavait, Kegyed barátságától ki kérem [*törölve*: egyszer] a' pártolás nélküli ítéletet, 's ha valami érdemes tartalék létez ki dolgozott eszméimben, az esetre nézve még hozzá teszem:

»Iktasd dücsően tört utadra

Nyomdokidon lebegő Camoenám.«

Egyébiránt a' mi az írói vagy íróői hirnevet, dűcset illeti; arra teljeséggel *[így!]* nem vágyom; olly sok apró mortificatio van ezzel egybekötve, hogy bizoronyal túl halad egy nagy szerencsétlenséget; valami nagy bajban még azon elője van, hogy az ember lelkét annak elviselésére nézve aczélozva, emelkedik, de sok apró bosszuságot lehetlen kedv egyennel tűrni, 's az ember kis indulatoskodásokban *[így!]* sülyed.

És aztán genie nem vagyok, hogy valami nagyon különöst lehetne tölem várni; nem vagyok olly túlszerény, magamtól egyben is másban is egy kis ügyességet meg tagadni, de igaz lélekkel semmiben sem mondhatnám magamat rendkívül kitünőnek. De mit untatom én Kegyedet ezekkel? Jó kedvem, magamat ki beszélni, el ragad 's még semmi Kegyedet igen érdekelhetőt nem mondék. Tán fogja Kegyedet érdekelni, ha meg mondom, hogy egy pár pillanatra láttam Ujfalvi Sámuel: ő egészséges, 's nevének is jobbulást reményl e' kis hollózúgban. Ő csudálkozott rajtam, mekkora lettem, mióta nem látott; én hálálkodtam neki a' levélért, mit Kegyedtől hozott volt, 's vásár levén, a' tolongásban el kelle válnunk. — Vagy öt héti valánk Kegyednek egy igen régi ösmerrője házánál ki Kegyedről igen becsülőleg emlékezik Bardócz Eleknél Sajó Udvarhelyt. Ott jó társaságban, 's mintegy 1200 darab könyvből álló könyvtárba szabad bejárással, 's olvasással, meg aztán a' házi fiatalabb nővel. Feketénével olykori gazdasszonykodással, kotyfolással, 's a' t. igen jól el telt időm. Beszterczét is meg látogatám az idén; erről irtam Horváth Lacinak is, kivel, by the by, levélváltásunk van tavasztól fogva; még pedig neki is én irtam előbb. — Csak méltán csudálkozhatnának sokan, mi dolog hogy férfiakkal olly sokat correspondiálok sokan nem foghatják fel, hogy lehet férfiakkal úgy levelezni, hogy valami szerelmi vagy rokoni viszony ne álljon fenn? — Itt Erdélyben is correspondiálok vagy kettővel, 's még pedig ujjonnan egy *szászal* *[így!]* — de mondhatom Kegyednek, esze van a' szásznak, igen szép leveleket ír, különben nem fárasztanám magamat válaszólassal. — Már az idén még Szebent is meg akarnók látogatni, 's már ha az létesül, akkor lesz ám nagy tapasztalásu, igen utazott bölcs leányzó, édes bácsikám,

[Döbrentey jegyzete]
feleltem Sept. 22^d.

tisztelő huga
Malom Louise.

XVIII.

Kedves Bátyám,

Déés. 4dik Oktober. 1843.

Itt Déé'sen ezelőtt egy pár nappal kapám Kegyednek zöld papirosra irt igen beceses sorait; mert mi, noha azon elvnek nem vagyunk barátai: »maradjunk a réginel,« mégis az idén kénytelenek valánk utazási tervünkről le mondani, 's csupán egy kis körülmény miatt — egy lenni akart utitársnének el késett válasza miatt — itt e régi Déé'sben csücsülni. Azt kérdi Kegyed, mit vétett Pest, hogy oda nem vágyom? Vágyni — vágyni! Ki ne vágynék? Ha a' vágy szárnyakat is adna az embernek, úgy rég óta odarepültem volna már; addig pedig, mig valami döcögös

kocsi kerekei oda hömpölyögtet [toláva: né] nek könnyebben szárnyaló szellemem látogatja meg Budapestet. Kegyed igen érdekes utazási kerületet szab előmbé, 's ha Isten megsegít, tán tavaszal [így!] egy részét legalább ki vihetendjük — Kegyed becses oktatásai szerint — miket legélénkebb hálával vettem; illy professoros levelek rám nézve csak legjótékonyabb 's leghizelgőbb hatásuak lehetnek — nem is igen kísértetek zsenge próbatételeim között Erdélyi [így!] életet bátor kézzel festeni, míg kirándulásokat nem téve, nem tudhatom, [törölve: mi] összehasonlítás által, mi feltűnőbb nálunk; mert vajmi természetesnek, leírásra nem alkalmasnak látszik mind az, mihez megszokva vagyunk. Históriai tárgyat pedig azért nem vevék föl, mind eddig, hogy nem bíztam eléggé históriai jártasságomban; mert illy szellemi regény vagy novellához, azon korszaknak, melyben játszik, általános, minden tekintetbeni ösmerete kívántatik; ehhez pedig soknemű számos adat szükséges, mik nálam még nincsenek össze szerezve. E' két okból tehát még igenis általános élet- és erkölcsi nézeteken alapulnak apró művecskéim; 's ha Kegyed úgy tartja, hogy közlésre méltók lennének, még vagy nyolcz kilenez ollyszerű vagy kisebb nagyobb beszélykét küldhetek föl Kegyednek átnézés végett. Mihelyt bemegyek Kolozsvárra — mintegy két hét múlva — legott számbaveszem irataimat, 's miután azokat még javítgatám, bepakolom, 's Kegyed jószágos — de ki kérem — igen szigorú ítélőszéke elébe utasítom. — Hogy Kegyed a' lelkes Teleky Blankával is közlé kis novelláimat, nagyon örvendem [így!] 's büszkeségemet nevelendi az, ha ő is olly kegyes bíráló, mint Kegyed. Ott van ő még? Elutazása előtt azt írá nekem, hogy visszajövelekor meg fog látogatni; 's tán a télen újra gyakran lehetünk együtt, mint ezelőtt egy pár évvel, mikor sok érdekes estét tölték nálók, 's ő reggelenként korán eljött utánam, 's télen is hét órákor mentünk sétálni, 's az emberek azt mondták hogy bolondok vagyunk, hogy még hajnalban is sétálni járunk, 's aztán, hogy mi csak pedanskodunk, 's a' t. Így szoktak az emberek, kik a' köznap kelés, tevésen fölül semmi jót sem képzelnek, 's azt gondolják, ha valaki szellemibb tárgyakkal szeret foglalkodni, már nem is okos emberek sorába tartozik.

Kegyed soraiból tudom, hogy Szala [így!] megyében járt, de mivel hozzánk olly későn hatnak a' hírek, még nem tudom mi következés származott belőle; 's ha most még sváb leány lennék, azt kérdezném: *Häß wieder was ang'stellt?* ámdé minthogy annak daczára, hogy Anyámmal, gyermekkori szokásból, németül beszélek, naplóm, hogy mindenki fel ne kutathassa tartalmát angolul írom, magyar leány vagyok, mióta csak nyelvemet érteni tanulám, 's azóta valóban ösztönszerűleg csak e nyelven gondolkodom — ennél fogva tehát üdvözlöm Kegyednek kirándulásait, mert meg vagyok győződve, hogy aligha Kegyed bár egyszer ki mozdúl helyéből a' nélkül hogy valami hazafiui jó intézet végbevételén ne munkálkodnék ne munkálódnék vagy valami érdemlett méltánylást ne aratna.

Horváth Lazi privat-levélnék intézett soraimat szinte szórul-szóra közre bocsátá — egy kicsit pirongassa meg Kegyed őt nevemben ezért;

's mondja meg neki, hogy ezt csak azon szép czikkeért bocsáthatom meg neki, melyet a Regény irodalomról irt. Nézetében, hogy morális tendenciának kell lenni regényben, szinműben telyesen meg egyezem; nincs utálatosb előttem, mint egy egy úgy nevezett új izlésű, ferde irányú alkotás; s már ha az ilyen élethű — mit később vagyok tagadni — mindig inkább követném Göthe philosophiáját, bárha hibás volna is az, ki, mint nem tudom melyik elmés bíráló mondá, úgy állítá a' tökélyes lényt olvasója elébe, millyennek az embernek *lennie kellene*: 's én is azt tartom, hogy az olly eltörölhetetlen betűjű sajtó alá csak üdvös példákat adnék inkább. A' »Honderű« 3dik számában »Árulás« czim alatt olvastam Schreiber Simon apotheosisát; nemde kitaláltam Kegyed bámult tárgyát? Ha mind így, Kegyednek a' szász nemzet mind az lesz, mit a' magyar rajkának, a' franczia »enfant gâté« nak 's az angol »pet child« nek nevez — — — — — szász levelezőmmel, igaz, németül levelezénk eddig; de németül is tudja ő, hogy én magyar vagyok, 's egész becsülést mutat nemzetünk iránt. —

Mikor Kegyed fordításommal boszonta már készen volt Aram Jenőm, 's noha azóta nem igen fordítgaték, minthogy ez meg van, 's most jobb magyarsággal dolgozom ki, hadd vegyék hasznát, ha használható. Úgy szeretném, ha nem is sok, ha jó eredeti darabokat írni; de nem mindig jó az embernek ihlete rá; néha pedig egy egészen közöns tárgyt ébreszt bennünk eszméket.

Ujfalvynak még nem mondhatám meg Kegyed izenetét, édes bácsikám; szünetlenül esik az esső, 's ki nem mozdúlhatni. Nejét egyszer el hozá hozzánk, mi is voltunk nála; igen művelt s kedves hölgy; csak azt sajnálom hogy keveset lehetünk együtt. Életrendszerem igen egyszerű; szokás szerint korán kelek s irkálók kilencz óra tájig; akkor felöltözöm, 's dolgozom 12-ig; ekkor N. Apám régi s még itt maig is divatozó szokás szerint ebédelni szokott; délután újra dolgozom estig, néha fenn hangon olvasok; Nagy Apámmal okoskodunk, 's ő egy egy mondatot citál Senecából, vagy egy jelesb helyet olvas nekem Theophronból; Anyám behozza a kis macskákat, 's én néha változtatás kedvéért magyarót török a' tornáczon, vagy házi ebünket kergetem az udvaron keresztül kasul szaladgálni; estve a' pamlag elébe kis asztal tétetik, 's hárman puffra tarokot játszunk — meg kell jegyezni, *puffra* — ne féljen Kegyed, hat éves koromban el nyomott korhelkedő szellemem nem ébredt föl — 's e' minden napi egyenlőségben néha epochát képező esemény: egy egy látogatás, vagy gyér kirándulás; 's mégis aligha panaszkodhatnék merő egyhangúságról, mert a' jó emberek irnak nekünk 's hól a' valóság egyszínű, a' képzelet ritkán múlhatja el üdítőbb árnyékolatait meg adni. — Ez patriarchalis életünk rajza, 's ezzel végzem is, addig míg a' sors megengedendi jó bácsimat láthatnom, ezer áldást kívánva Kegyednek, 's kérve ezután is ne vonja meg becses barátságát

tisztelő hugától

Malom Louis-tól.

Anyám tiszteli Kegyedet. — Én fehér, de *honi* papiroson irtam — nézze meg csak Kegyed az ablak elébe tartva — ki jobb hazafi?

[E levél papirosának víznyomata: MECHANISCHE PAPIR-FABRIK IN ORLAT. A szebenvármegyei *Orlát*on még ma is két papirgyár van üzemben].

XIX.

[Döbrentey jegyzete:] Vettem január 16^d.

Tisztelt Királyi Tanácsos Ur,

Kolósvárt 12^{dik} Jan. 1844.

Édes kis Bácsikám!

Nem mintha Kegyednek tegnap kapott igen becses levelét vártam volna, hogy csak válaszoljak; mára minden esetre el volt határozva Kegyednek írnom, 's kimondhatlan sok jó kívánataimat valamennyire ki mondanom; s mikor e tervemet éppen egy pár jó ösmerőssel beszél-ném, *lépik*¹ be anyám egy pár levéllel kezében számomra, s képzelheti Kegyed, mi nagy örömmel kiáltottam fel, a' felülírásokat megismerve: Döbrentei Gábor és Carinianiné! — egy Görtzben lakó olasz barát-ném, kiről tiz éve, hogy semmit sem hallék, kitől mikor elváltunk, gyermek voltam, 's kinek [*betoldva:*] kis | művelődésem egy részét köszönhetem! — Legszivesb hálám Kegyednek soraiért; bár [*betoldva:*] mi | rövidek azok, hosszú ideig tart az öröm, mit nekem sze-reznek; 's az ég adjon Kegyednek sok olly boldog órát, minőt illy baráti 's megtisztelő levelek okoznak nekem; ennél jobbat nem igen kívánhatnék.

Teleky Blánka ittlétét (Lónán) csak Kegyed leveléből tudom, ő nekem még semmi jelét nem adta annak. Nehányszor kérdezősködtem róla, de semmit sem tudtak mondani; különös; hogy az ember néha majdnem külföldről tudja meg, mi szinte tőszomszédságában.² Igazán furcsa, hogy az igazi magyar érzelmű Blánkát én is alig hallám egy pár szót magyarul beszélni; mi régebben németül conversáltunk, mit én annak tulajdonítottam, hogy nála egy német rokona, gr. Stackelberg kisasszony volt, ki előtt neki értetlen nyelven nem titkolózhatánk; de valahányszor egy kis cédulát írt nekem Blánka, azt is németül tette.

Kegyed nekem műveimre nézve az igazat himezés hámozás nélkül akarja megmondani; Isten áldja meg érette! Nincs is előttem unalmasabb, utálatosb, mint ha az ember, tudatában annak, hogy műve nem csak mert emberi mű, hanem mert kezdő mű gyengeségekkel telyes, valakitől őszinte véleményt követel, 's ez — kötelességének tartja legelőbb is egy obligat *Благодарю*-al [*így!*] (bocsánat e' kitételekért, de hirtelen nem kap-tam jellemző magyar szót, 's hála hogy »*Благодарю*« [*így!*] nak nincs is magyar neve) üdvözli a bizonynal tökélyes! művet. Ámde kedves jó bácsikám még nem tudom beszélykéimet mikor küldhetem fel, mert mióta Kolósvárra be jövék, annyi különbféle firkálni valóm, levelezéseim, 's a' t. voltak, hogy azokat, mint akarom, tisztába ujra leírni, nem volt időm; hanem későbbre is fenn tartom magamnak Kegyednek bátorítását. És ne

¹ E szót Döbrentey vastagon aláhúzta.

R. D.

² Lujza tollában maradt az ige: történik.

R. D.

gondolja Kegyed, tisztelt barátom, hogy ez utóbbi időben, noha egy betű eredeti költészetet sem írtam, ne igyekeztem volna parányi tehetségemhez képest hazám dicsőségére munkálni; sőt éppen olly dologban foglalkodom, melly egyszermind tudós uraknak is dolgot ad, hogy engem kisegitsenek — röviden, hogy ne mystificáljam a' dolgot; egy érdemes külföldi ur, kit soha sem láttam, 's kivel mégis levelezek (Kegyedet gyermekkoromban legalább láttam, 's most is megösmerném) Erdélyt akarja a' külfölddel [törölve: akarja] meg ösmertetni, 's kérdéseket tett fel nekem az Erdélyi [igy!] litteraturára nézve; az ujságok, könyvtárak, casinok 's a' t. mi lábon állanak, millyen a társalgás, értelmi nézetek 's a' t. 's természetesen magam fejből nem levén képes mindezekre meg felelni, össze lármázom az ahhoz értőket, 's a' tisztába jött válaszokat aztán rendre megírom; mind németre fordítva ugyan — mert azon ur nem tud magyarul — de hátha ez át bármi kis részben segíthetek a' külföldiek azon balvéleményét, hogy Erdély csupa »Bärenland« elhárítani? — — A' Kegyed »Nők emancipatio«-ja mellett amazonilag harcoló Juliáját én nem ösmerem; vajjon nem az, kiről utazásaiból most haza | tért Sándor József beszél [betoldva:] (ő nevet nem mondott), | hogy Schweiczban [betoldva:] (tán 1841-ben) | egy szövetségesek gyűlése alkalmával egy hatalmas kérelemlevelet, vagy protestatiót hasonlólag e' tárgyban adott be, mit a' szövetségesek, fontosb tárgyak levén szőnyegen, felolvasás után mosollyal [igy!] tettek félre? —

Anyám tiszteli Kegyed 's ezer szerencsét kíván; vagy örömmel hallotta Anyám, hogy Kegyed a' nyáron ide szándékozik jőni — adhatunk-e hitelt ezen hírnek? Nem ujra hiába örvendene, minden jobb következés nélkül Kegyednek

mindig tisztelő huga

Malom Louise?

[törölve: nek]

XX.

Kedves Bátyám!

Kolozsvár 12/5. 1844.

Nekem a' minap egy igen örvendetes ujságot mondtak volt, tudniillik; hogy Kegyed a' múlt hó 20 dikán Pestről Erdély felé indult volna; a következő napokban mindig számítottuk meddig juthatott már, 's mikor érkezhetik ide; mikor pedig már annyi nap telt el, hogy szarvas előfogattal is kényelmesen el jöhetett volna azóta, Zsémbelni kezdtünk arra, ki minket el hitetett, 's ezóta mind Zsémbelünk, és Zsémbelni fogunk mind addig, még Kegyed végre le nem jó, hogy ki békéltessen. — Nehány nap múlva most mi is Nagyapámat meg látogatni megyünk Dézsre, 's néhány hetet ott mulatunk; bár vissza jöttünkkor találnók itt Kegyedet. Egy kis légváltoztatás, kivált nyáron, igen jót tesz, 's Erdélyi [igy!] légünket különösen kell dicsérnem, az egészségre jó befolyással van, — a' mi a' szellemi erőket illeti, nem mondhatnám hogy mindig lelkesítné azokat — én legalább a' télen elég hanyag életet éltem.

Kegyed tán nem is tudja, kedves Bácsikám, hogy egy egész város ellenem zúdult — még pedig Besztercze városa! És épen azon Lazihoz

irt privat — levelemért melyet ő ohajtásom ellenére ki nyomatott. Sajó vidékén aztán van nekem egy igen jó barátom, (Lazi ősméri jól) ki a' nélkül, hogy valaha meg bántottam volna, mindent ki kutat mi ellenem szólhat; 's ő igen gyorsan elővéve 's hihetőleg saját színezettel magyarázgatá azon szegény levelet, de a' másodikat, mely engem ki ment, jól el rejté; már most irtam egy Beszterczei [így!] asszonyságnak, hogy kérje el tőle azt is, és csillapítsa le az ellenem zúdultakot. — Tövises az irói pálya, édes Bácsikám, nem csak azért, hogy a' szászok meg haragusznak az emberre, hanem már csak azért is, hogy mindenki Tudósnak neveezi, 's ezernyi balítéletnek van ki téve. Mit néha irogatok (mert csakugyan magamba nem szünök meg néha működni) legalább szeretném, ha csak halálom után jutna közönség elibe, ha egyáltalában érdemes erre; dicsőség [kimaradt: re] nem vágyom. — De mégis ne gondolja Kegyed, édes jó Bátyám, hogy annyira hanyag lettem volna mostanság, hogy hazám iránt hidegebb, érdekei iránt közönösebb lennék — sőt ellenkezőleg. 'S ki tudja közvetve nem lesz-e bármi parányi részem benne, ha Erdély a' külföldön igazságosb jobb hirre kap, mert nem tudom meg irtam volt-e Kegyednek, hogy Jassyban a' Prussiai Generál-Consul, Neigebaur, Erdélyt le akarja irni a' külföld számára [törölve: már] Némethont, Londont, Olaszont, 's t. le irta már: mitegy 64 darab igen derék német műve van) 's holmi literaturai kérdéseket tett fel nekem, melyekre én kilencz vagy tiz levélben, mennyire tőlem 's utántudakozódásaimtól ki telt, feleltem: 's mint mondják, meg volt elégedve velek. Németországról irt legutolsó művét 's a Borszéki [így!] havas rajzát el küldé nekem. Majd a' nyáron tán be is jó Erdélybe, 's minket is meg látogat, akkor aztán személyesen is meg ősmerekedem vele, mert levélbeni ősmeretségünk csak egy Jassyba be ment ősmérésünk által történt.

Aztán most nyitva áll sok bajjal rendezett első Szépműkiállításunk! Erről beszéljen Kegyednek Kovásznai, mert ő látta, 's ítéljen róla; elég hogy minden kezdet bajos, 's minden felszólítások daczára sem igen fényes a' pártolás, sőt vannak kik egész megvetéssel beszélnek róla: pedig ott bizon a' 180 össze szerzett szép művek között vannak több olylyak, melyek, műértők véleménye szerint, be illenének a' Bécsi, [így!] vagy Pesti [így!] műkiállításokba. A' bementi ár [így!] — személyenkénti 10 xr p. egy fel állítandó kisdedovóintézet javára van szánva; De mind össze sem gondolom, hogy mint egy 40 p. forintnál több be jöjön, pedig 15 nap lesz nyitva; még csak két nap van hátra.

Anyámmal együtt kérjük Kegyedet, írja meg (ha le jó) mikor lesz itt? Hogy akkorra mi is minden esetre legyünk itt, ne hogy úgy járjunk mint most tán három éve, hogy Kegyed Erdélybe járjon, még se' láthassuk.

És, ha van Kegyednek ideje, sok érdekes gondolni valói közt, sok becsülői közt arra is gondolni, ki egy legigazabb becsülje [törölve: közül] gondoljon vagy egyszer

tisztelő hugára
Malom Louisera.

XXI.

Kolozsvárt Sept. 13dikán 1844.

Szent igazság! templomodnak
 Oszlopzata dőledez:
 Talpzata vált ingataggá,
 'S Fala szerte repedez:

'S Halljad, ó világ! e' templom
 M'ért hogy szerte szét rezzen:
 Döbrentei nem csak *ír 's költ,*
 Döbrentei ír 's — *fillent!*

Igen, még pedig valahányszor ösmeretségére, becses személyes társalgására vágyó szegény hugának azt írja, hogy Kolozsvárra jö! És pedig nem is kellene ezt ily tisztán kereken ki mondanom, de mit tehet az ember róla, ha fúriába jö? Akkor felejtí stylizálni, 's ennyi hasztalan várás után csak méltán jöhetni fúriába is. Kegyednek Dézsen kapott Juniusi [*így!*] levelére meghagytam Biró Miklósnak, hogy mihelyt Kegyed ide, fővárosunkba érkezik, tüzen, vizen megírja nekem, de a várt tudósítás csak nem jött meg, 's utóbb is azzal biztatának, hogy a' természetvizsgálók gyűlése alkalmával jövend le az én bácsikám — 's legelső volt gr. Gyulai Lajos, kit az utcán találtam, 's mondá, hogy ezúttal nem látandjuk Kegyedet. Azonban még mindig reménylettem, hogy Kegyed véletlenül megérkezik, 's mind hiába. Nem is akarom már hinni, hogy bérces hazánk e' része mostanság meg láthatná Kegyedet, mert nem akarok újra a' várassal [*nál helyett!*] maradni; majd el megy Kegyed újra másfelé, mint a' multkor, a' százszok közé, 's kap — szép ígéretekét a, hon javára nézve.

El mult a' zajos gyűlés is, miután Kolozsvárt hat napi chaosz ünnepi zugásban tartá; 's a' hetedik napon megnyugvánk, miután a tudomány és világosodás fényes világát meg teremtettük. A' tudós urak, úgy tetszik, orvosi tekintetben működtek legtöbbet, más osztályzatban nem tudom, hogy valami nagy eredmény következett volna most. Azon kedvelőket, kik magokat 2 frt p. ért iratták be magokat [*így!*], tréfából két forintos tudósoknak nevezték, 's ezek tán nem is sokat gazdagították a' szellemi kincsek tömegét, noha egyik azt állította, hogy mióta díját befizette, este ki menve a' csillagokat nézni, érti: azok mit beszélnek. — Gyűjtemény szép gyűlt volt össze, de az ásványvizek bontatlan maradtak üvegekben; az idő igen rövid volt, 's azt is igen elfoglalta a' sok nagy ebéd, bál, 's a' t. Most már csendes Kolozsvár, olly csendes, mint egy falu; mi már benn maradunk, és sok ösmerőseink [*!]* távol levén, hangművek betanulásával és olvasás, irogatással töltöm be üres óráimat. Most kaptam meg: »Toldy, Handbuch der ungarischen Poesie,« mire rég vágytam; azt olvasgatom, 's abban lelem bizonyos Döbrentei Gábornak is rövid életrajzát. Nem tudom, e' munkát, noha németül van magyarázva, olvassák e' külföldön, mert egyáltalában, úgy

tetszik, még nagyon mélyen nem hatottak érdekesb nevezetességeinkbe az idegenek. Hanem azon örülök, hogy külföldi vendégeink száma szaporodik, még pedig az olyan látogatóké, kik [törölve: azt] honunkat alaposan ösmerni ohajtva, körülményesen tudakolják alkotó részeit, 's ösmertetésének terjesztése végett a' külföld számára le írják azt. A' nyáron volt ide benn Jassyból a' Porosz General-Consul Neugebaur — tán írtam volt Kegyednek róla, hogy leveleztem vele éppen holmi Erdélyt illető irodalmi kérdések ügyében — 's Mechadiára utaztában egy pár hetet Erdélyben is mulatott, és sokat tudakozódott, és sokat írt [törölve: arról] 's jegyzett fel magának róla. Minket Dézsen meg látogatott; igen alapos műveltségű embernek látszik, 's ezt bizonyítják számtalan nevezetes tartalmú, tán hatvannál több darabba foglalt művei, és sok hivatalbeli kitüntetései, melyly [betoldva:] ek | ben részesült. Most újra egy Williamson nevű angol készül Jassyból Erdélybe utazni; ezt is nagyon tudományos főnek mondják, 's a' perzsiai schachnál darab ideig titoknok volt.

És már most még azt esdem Kegyedtől, hogy a' régi jó módszerint méltóztassék nekem hibáimat a' magyar helyesírásban meg róni — mert mint Horváth Emilia mondja, nekem az a habari szokásom is van, hogy leveleimet csak »prima vista« irom, mert ha impurumot csinállok, s' tisztaba akarom írni, másodszor újra egyebet írok, 's így tovább, úgy hogy a' leirt leveleket egy csomóba elküldhetném mint különállókat; Kegyednek türelmét pedig egyel [így!] is elég fárasztanom, 's ha Kegyed, edes Bácsikám, egy pár sort is válaszol, azzal én úgy szoktam kérkedni, hogy a' többi leányok alig birnak velem.

Anyám azt izeni, hogy semmit sem izen haragjában, a' miért nem jött el Kegyed. És én — mit tehetek egyebet, mint haragom dacára is maradnom Bácsikámnak

tisztelő huga,
Maľom Louise.

XXII.

Kedves Bátyám!

Kolozsvár 4dik apr 1845.

Kegyednek febr. 24^{kén} költ, nekem igen nagy örömet okozott, régen várt becses levelére csak most válaszolhatok, mert betegségem újra el tartóztata az írástól; 3 holnapig kinlódám csúzzal, mindig itthon ülve, és sokat ágyban feküve is. Ez annál kínosb volt, mert mindig egészséges szoktam volt lenni, és szokott működéseimet is félbe kellett szakasztanom; és csak is jó embereim részvéte volt enyhülésem, 's barátim jósága jelei között egy legbecsesebb Kegyednek tisztelt Bácsikám, olly, lelkemnek jótékony, megnyugtató nyilatkozata barátságának, mellyel dicsekedni soha meg nem szünök, valahányszor Döbrenteit említhetem.

És Kegyed haragudott volna rám? Ez fáj nekem, főleg miután bizonyossá tehetem Kegyedet a' felől, hogy a' »fillentő« címet bizony korán sem alapos meggyőződésből, hanem lobbánás hevében ruházám Kegyedre; és ha Kegyed engem ösmerne, tudná hogy ritkán szoktam lobbanni, söt ösmerőim phlegmaticusnak csúfolnak, és hidegebbnek tartanak, mint millyen bennsőleg vagyok, 's mind ennél fogva hatalmas

nagy oknak kell lenni, mi engem gonosz szavakra ragad — 's ilyen volt a' víztonki csalódás, midőn olly valószínű volt, hogy Kegyed valahára le jő. — Most egy kissé szinte [törölve: reménylhet] reménylettem magam felmehetni Budapestre, mert az orvosok feredőt ajánlanak, ne hogy a' csúz megrögződjék bennem, és ajánlották Báznát, Váradot vagy Budát használnom; azonban bár mint vágyom is a' legutolsó tanácsot el fogadni, nálam valóban be telik, hogy »messze sánta ebnek Buda«; mert én is sántikálok néha [törölve: és] erszényem pedig épen azt nyilatkoztatja, hogy addig nem bír el ozibikelni, tehát alkalmasint csak Báznára megyünk, 's a' védegyelet szellemében legszorosb értelmű honi gyógyvizet használók. — Tán elmémre nézve is jó lesz bármi keveset kimozdulnom, mert mindig itthon léve nyugszik, az is, és mintha minden teremő ereje — mert úgy is igen parányi volt — semmivé lett volna. Most édes bácsikám, mint a' német mondja, csupa társalgási állattá váltam; egyéb kis kézimunkák közt társalgással telik el legtöbb időm, 's olvasással; és többnyire angolul olvasok; a mi magyar könyv még van, hamar ki meríti az ember, 's az idegen irodalomból legtöbb vonzalmat érzek az angol iránt. Igen keveset írok — csak naplóm foly mindig: ez gondolatim, emberek, könyvek felőli ítéletim raktára, 's rosszul esik ha bármi nevezeteseb történik egyszerű életem folytában 's nem írhatom le.

Levelezésim gyéren folynak, noha aligha az én hibám, mert ha csak beteg nem vagyok ritkán maradok adós válaszal [igy!]; de nem mindenki bír olly hő firkászi szeszal [igy!] mint én, vagy érkezik rá koránt sem fontos leveleimre felelgetni. Azonban ha Dézsre ki megyünk (mi már nem soká megtörténend) innen is lesz egy pár levelezőm persze férfi — mert mint a minap is őszintén meg vallám, ('s pedig le nevetek érette ([törölve:] de nem zavartak meg) szeretem a' férfiakkali levelezést és társalgást — de jól értve, az okos férfiakkalit. Ész és szívélyesség olly két tulajdon, mi minden egyénben igen meg kívánható; 's ha valamellyik [törölve: ben] nek magára kell lennie, mégis inkább legyen az utolsó, mint az első, szívélyesség nélkül semmit ér ez az élet.

Anyám tiszteli Kegyedet, és azt mondja hogy *kegyetlen*, mert az emberi lélek fő táplálékától a' reménytől foszt meg minket — azon reménytől, hogy valahára körünkben láthassuk.

Ám, bár hól legyen Kegyed, Isten legyen Kegyeddal; és óvja minden rosztol, 's ha nevezeteseb dolgai közt feledné hugát, juttassa eszébe hogy egy legszívesb tisztelője

s barátnéja Kegyednek
Malom Louise.

Közli: REXA DEZSÓ,

KÖNYVISMERTETÉS.

Petőfi Felhőinek új olasz fordítása. (Alessandro Petőfi : Nubi (Felhők). Traduzione interlineare di U. Norsa. Mantova, Stab. Tip. A. Mondovi e Figlio, 1906).

Két éven innen a második olasz Petőfi-fordítás jelent meg néhány hónappal ezelőtt. Az olasz olvasó-közönség nagy figyelemmel kíséri a világirodalom áramlatait, írástudói nagy szorgalommal fordítják olaszra a modern irodalmak újabb jelenségeit. Ekkora munkásságnak közepette különösen örvendetes reánk nézve, hogy a mi teljesen elszigetelt irodalmunk is fölkeltette figyelmüket. Mert a magyar irodalom alkotásait nyelvünk idegen és rokontalan volta nehezen meghágható kőfállal keríti el a külföldtől; szinte csodálkozunk, hogy akadt valaki, a ki meg nem ijedt ettől a kőfáltól, a ki nem sajnálta a fáradságot s beléhatolt nyelvünk mélységeibe. Norsa Umberto csupán ezért is számot tarthat hálánkra, sokkal inkább mint közvetlen elődje Petőfi költeményeinek olaszra fordításában, Larice asszony,¹ a kinek csak a jó szándékára gondolhatunk hálásan s nem az elvégzett munkájára.

A *Felhők* cyclusát szemelte ki Petőfi költeményeinek gyűjteményéből Norsa Umberto. A rövid előszóból, melylyel füzetét megkezdi, nem derül ki, miért éppen ezt, holott ő maga is tudja, mennyire nem alkalmas ez a cyclus arra, hogy a maga eredeti mivolta szerint képviselje Petőfit idegen olvasóközönség előtt. Az előszóban teljes tájékozottsággal számol be a fordító a »Felhők« keletkezésének körülményeiről, a kötet irodalomtörténeti és életrajzi előzményeiről. Bhartrihari, indus költő gnómáira emlékeztetik a *Felhők* rövid feljajdulásai, bizarr ötletei, elmés aphorismái, az emberre s a világra vonatkozó sötét gondolatai. Tudja azt is, hogy nem állandó lélekállapotból fakadtak a pessimista versikék, hanem pillanatnyi kedvetlenségből, szomorúságból, kelletlen hangulatból. Vagyis a maguk egészében nem nagyon jellemzők Petőfire nézve. Talán egyik-másik költemény a modernekre, némely decadensre emlékeztető tárgyával, hangjával s hangulatrajzával ragadta meg figyelmét. Nem volna lehetetlen az után, hogy Norsa fordításának egy olasz ismertetője² — igaz, hogy csak futólagosan odavetett sorokban — a baudelairei *Fleurs du*

¹ L. a Budapesti Szemle 349. számát.

² A *Corriere della Sera* 1907. január 14-iki számában.

Mal ösére ismert a *Felhők*-ben. Kétségtelen, sok a szertelenség Petőfi ez ifjúkori költeményeiben, helyenként olyan hangok szakadnak fel belőle, hogy az embernek a gyűlöletről daloló Stecchetti jut eszébe: de ez a hang sohasem Ézsau hangja, mint sohasem a szív közepéből fakadt. A mi bennök Petőfihez méltó, az a képeket építő s meglevenítő képzelet, néhány tömör formává öntött érzés és gondolat, a melyek kész egészekként kerültek ki a költő tolla alól.

Úgy akarjuk tekinteni ezt a kis füzetet mint kísérletet, mint ígéretet, mint elejét egy nagy munkának, a mely a java Petőfit lesz megismertetendő az olasz közönséggel; és nem firtatjuk, mért éppen a *Felhők*-et ragadta ki a fordító Petőfi költeményes könyvéből.

Munkája kiváló munka. Norsa nem csak nyelvészai készséggel fogott a fordításba, hanem teljes tárgyi tájékozottsággal, nagy lelkiismeretességgel s igazi fordítói hivatottsággal is. Ez az utóbbi érdeme talán a legbecsesebb, mert ennek köszönhetjük, hogy bár fordítása, alak tekintetében, próza, még is költeményekben adja vissza azt, a mit Petőfi kötött beszédben mondott el. Nem egy fordított költeménye minden ízében híven követi az eredetét, például a *Te iffúság...* (O Giovinezza...), a *Barátim vagytok...* (O Essere miei amici...), a *Földét a földműves...* (Il contadino ara la terra...), a *Mulandóság* (Caducità...), az *Átok és áldás* (Maledizione benedizione) címűek. A magyar szöveget ritkán érti félre, degalimathias akkor sem származik fordításából. Sorról-sorra halad az eredeti nyomán (a költemények olasz címe alatt a magyar címet is közli zárójelben, persze az olasz szedőszekrények kissé önkényes ékezésével), és sorai éppen hogy rimre nem csattannak, de rhythmicusak s lendületesek.

Ha fordításának egy és más fogyatkozásáról még is részletesebben beszélünk, csak azért tesszük, hogy bizonyosságát adjuk annak, mennyire megbecsüljük munkáját. Hiszen csak árnyalatokról lesz szó, finomságokról.

A *Mosolygatók rám...*-ban a költő a leányok szívéről beszél:

Véljük, hogy a leányok szíve az ég,
Mert mélyei, mint ez, úgy ragyognak.

A fordító ezt a kissé zavaros képet (a leányok szíve úgy ragyog mint az égnek mélységei!) világosabbá akarja tenni, de csak még jobban összezavarja, mondván:

Noi crediamo che il cuore delle fanciulle sia il cielo
perchè, al pari di questo, gli occhi profondi brillano;

Vagyis: azért véljük, hogy a leányok szíve az ég, mert szemök úgy ragyog mint ez.

A *Már sokszor énekeltem...* (Ho già cantato tante volte...) utolsó három sorát félreértette Norsa. A költő a csillagokról dalol, a melyek megvigasztalják mosolygásukkal:

S oly jól esik nekem,
Oda tekintenem,
Hol egy kis vidámság van
E szomorú világban.

A fordító valahogy kérdésnek olvassa a költő állítását, és bár ezúttal is csaknem szó szerint követi az eredetit, még is teljesen megváltoztatja értelmét. Tévedésének oka, hogy az *oda* névmást, a közelre mutató *idè*-nek értette. Így lett azután fordításában:

dovrei piuttosto volgere lo sguardo qui,
dove tanto poca è la gioia,
a questo triste mondo?

(Inkább ide fordítanám tán tekintetemet, erre a szomorú világra, a hol olyan kevés a vidámság?)

Az *álom* című költemény egész váratlanul végződik két megkapó erejű sorral, a mikén megérik, hogy egyenesen a költő szívéből törtek föl. Arról dalol, hogy a szegény ember bőségről, a király nyugalomról, az ifjú szerelmi vágyának teljesültéről álmodik, ő, Petőfi pedig álmában a szabadságért küzd:

Álmamban én
Rabnemzetek bilincset tördelem.

Norsa a rabnemzetet egyes számban fordítja s megrontja vele az utolsó két sor értelmét. Mert a költő nem éppen a maga hazáját értette rabnemzeteken, hanem minden rabságban sínlő nemzetre gondolt; a »világszabadság« eszméje lebegett előtte.

Fejemben éj van... (Nel mio capo è la notte...) Ennek a költeménynek olaszra fordítása közben az a baleset érte Norsát, hogy egy helyütt *agy*-nak olvasta az *ágy* szót. Mulatságos félreértés származott belőle.

Agyamban egymást szülik a gondolatok
írja Petőfi;
nel mio letto nascono i pensieri

mondja a fordító, a mi azt jelenti magyarul, hogy: ágyamban születnek a gondolatok.

A félreértések sorát azonban ezzel már ki is merítettem. Még csak néhány más természetű apróbb észrevételre szorítkozom.

Petőfi képzelete kiválóképpen megelevenítő, személyesítő képzelet. Képeinek részei többnyire cselekvés közben jelenülnek meg. A fordító ezt az árnyalatot nem veszi észre s ilyen helyeken a fordítás élettelenebb az eredetinel. Mikor például Petőfi azt mondja egy helyütt: »A pusztát síri csend fődé el, Mint elfödik a halottat szemfödéllel.« (*Itt állok a róna közepén...*), a fordító erejét veszi az eredeti képnek, megfosztja azt

mozgalmasságától, a mikor bár szó szerinti pontossággal, de így viszi át olaszra a kérdéses sort:

Una quiete sepolcrale copre la puszta
Come il funereo lenzuolo la salma.

(Mint a hogy a szemfödél elfödi a tetemet.)
Fönséges éj című költemény így kezdődik:

Fönséges éj!
Az égen tündökölve ballag
A nagy hold s a kis esti csillag.

Egyszerű leírás volna ez, ha a *ballag* ige, a mely csupán emberi mozgást jelez, meg nem személyesitené a holdat s az esti csillagot. Ilyen egyszerű eszközökkel idéz föl Petőfi megragadó képeket. Az ember szinte látni véli a nagy vándort, a holdat s nyomában a kis vándort, az esti csillagot, a mint fényesen, de lassan, fáradtan haladnak az ég boltján. Ezt a szép képet egy tollvonással megsemmisíti a fordító, mikor a *ballag* ige helyébe a *kering* igét teszi. A keringő hold és csillag, ha még oly nagy az egyik s ha még oly kicsi a másik, nem egyéb közönséges földrajzi észleletnél, igazabban elméletnél.

A fordításnak számos ilyen alárendeltebb fogyatékságát említhetném, ez azonban szórszálhasogatásra vinne és kedvezőtlenebb képet adhatna Norsa Umberto füzetéről, mint a milyent megérdemel. A mi nagy igazságtalanság lenne. Mert, ismétlem, magunknak, Petőfinek s az olasz közönségnek sem kívánhatnánk külön Petőfi-fordítót Norsa Umbertonál.

E. A.

REPERTORIUM.

- Acsay Ferencz.* Rónay Jácint János élete. II. rész. Győri főgim. 1906/7. értes. 79—184. l. (Eleje a mult évi értesítőben.)
- Almási Balogh Tihamér.* 1838—1907. (képpel.) Vasárn. Ujs. 26. sz.
- Angyal Armand dr.* Vadvirágok—dalai. Ism. r. r. Dunántuli Hirl. 59. sz.
- Angyal Dávid.* Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Bud. Szemle 130. köt. 346—370. 31. köt. 56—94. l.
- Balog István.* Andrád Sámuelről. Székely Nép 6. 7. sz. (Önállóan is megjelent. Sepsiszentgyörgy, 1907. Jókai ny. 8-r. 16 l.) 40 f.
- Benedek Elek.* Báranyfelhők. 1907. Ism. R-a F. Pest. Journ. 119. sz.
- Berki Miklós.* Versek. 1907. Ism. gy. k. Magyar. Állam 119. sz. — R-a F. Pest. Journ. 119. sz.
- Bíró Sándor.* Arany János Nagykőrösön. Philol. Közl. 503—507. l.
- Bod Péter* levelei. Közli Kelemen Lajos. Erd. Múz. 193—208. l.
- Bródy Sándor.* Tóth Béláról. A Nap 82. sz.
- Burger Arthur.* Báróczy Sándor pályája. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 534. l.
- Csűrös Ferenc dr.* A Debreceni Fűvészkönyv és írói. Debreczeni ref. főgim. 1906/7. értes. 3—45. l.
- Czapáry László.* Ányos és Virág hazafisága. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 613. l.
- Dercsényi Béla.* Emlékezzünk . . . Magyar. Határőr 14. sz. (Mercurius veridicusról.)
- Déryné* kolozsvári levelei. Előre 120. sz.
- Dombi Márk dr.* A magyar nemzeti irodalomról Bajai. Függetl. Ujs. 10. sz.
- Eötvös Károly.* A Pápayak. Pesti Hirl. 100. s kv. sz.
- Erdélyi Károly.* Petőfi hollandul. Budap. Hirl. 86. sz.
- Erdélyi Pál.* A Teleki Énekeskönyv. Erd. Múz. 178—192. l.
- Erdősi Károly.* Boldogország. Budapest. Ism. A. J. Kath. Szemle 549—551. l.
- Farkas Pál.* Ádám és Luczifer az Ember Tragédiájában. Balassagyarmati áll. főgim. 1906/7. értes. 3—20. l.
- Fridrich Sándor.* Ányos Pál költészete. Váczi Közl. 12. sz.
- Gálos Rezső.* Szentjóni Szabó László költeményeihez. Philol. Közl. 536—539. l.
- Gárdonyi Géza.* Ábel és Eszter. 1907. Ism. H-r. Hevesm. Hirl. 16. sz. — R-a F. Pest. Journ. 119. sz.
- Halmy Gyula.* »A falu rossza.« (Emlékezés Tóth Edére.) Borsodm. Lapok 102. sz. — Vereskővi. Válasz H. Gy. cikkére. U. o. 108. sz.
- Harkányi Ede.* Tóth Béla. Huszadik Század. Máj. 475—478. l.
- Harsányi Kálmán* Versei. Ism. Oravecz Ödön dr. Figyelő 1. sz.
- Hellai Jenő.* Nyári rege. 1907. Ism. R-a F. Pest. Journ. 119. sz. — Vasárn. Ujs. 24. sz.
- Horváth János.* Dugonics »Cserei«-jének forrása. Philol. Közl. 545—560. l.

- Illyés Bálint* költeményei. *Ism. ik.* Budapest 90. sz. — R-a F. Pester Journ. 119. sz.
- Imre Sándor.* Apáczai Cseri János székfoglalójának 250 éves jubileuma. Kolozsvári ref. kolleg. 1906/7. értes. XXXIII—XLIV. 1.
- Imre Sándor.* Apáczai Cseri János. Erd. Múz. 137—146. 1.
- Istvánfi Pál.* Volter és Grizeldis. Kiadta Vende Ernő. 1907. *Ism. Révai Sándor.* Philol. Közl. 518. 1.
- Jakab István.* Részlet egy költő életéből. Csángó Ujság 5—8. sz. (Zajzoni.)
- Kajafás István.* Mikes Kelemen és Közseghy Zsuzsi. Közérdek (Szekszárd) 1. sz.
- Kanyaró Ferencz.* Tiboldi István mint a magyar epigrammák nagymestere. Kereszt. Magvető 139—145. 1.
- Karácsonyi János dr.* Pázmány Péter ifjúsága. Religio 21—22. sz.
- Kardos Gyula.* Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. Kassai főgim. 1906/7. értes. 1—59. 1.
- Kazinczy Ferencz* levelezése. XVI. köt. Kiadta Váczy János. *Ism. D. R. Budap.* Szemle 130. köt. 469—472. 1.
- Ki tud róla? Pesti Hírl. 78. 96. 102. 108. 113. 119. 125. 131. 137. 143. 149. 155. 179. sz. (Petőfiről.)
- Kohlmann Dezső dr.* Jókai Mórról. Bácska 25. 27. 28. sz.
- Kont Ign.* Alexandre Petőfi. Paris. *Ism. Kr. L. Századok* 455. 1.
- Kosztolányi Dezső.* Négy fal között. 1907. *Ism. Vasárn. Ujs.* 25. sz. — Ady Endre. Budapest. Napló 130. sz.
- Kovács Dezső.* Beniczky Péter élete. 1907. *Ism. Gálos Rezső. Századok* 562—564. 1.
- Krudy Gyula.* A podolini kísértet. *Ism. Londesz Elek. Pesti Napló* 83. sz.
- Krüszelyi Erzsike.* Örök csendben. — Versei *Ism. Szamos* 32. sz.
- Kumlik Emil.* Franz Floridus Römer. Sein Leben und Wirken. (1815—1889.) Presb. Ztg. 118. 125. 129. 134. 138. 141. 146. 149. 152. 154. 160. 162. 165. 167. 169. 175. 178. 180. 182. sz.
- Kürti Menyhért dr.* Mikes Kelemen kiadatlan munkái. Egri főgim. 1906/7. értes. 3—58. 1.
- Kuthy Sándor.* Versek. *Ism. Budap. Hírl.* 102. sz.
- L. J-né.* Petőfi szerelme. Selmeczbányai Híradó 10. 11. sz.
- Lakatos Vincze dr.* L. Annaeus Seneca Pázmány prédikációiban. *Ism. Nyilasi Lajos.* Philol. Közl. 614. 1.
- Lengyel Laura.* Egy leány. 1907. *Ism. R-a F. Pest. Journ.* 119. sz.
- Lengyel Miklós.* Tompa Mihály élete. 1906. *Ism. V. Budap. Szemle* 131. köt. 137—142. 1.
- Lovik Károly.* A kertelő agár. *Ism. Londesz Elek. Pesti Napló* 83. sz.
- Lux Terka.* Tót Béla. Pesti Hírl. 83. sz.
- Madarász Flóris.* Jókai Mór regényei. *Ism. Császár Ernő. Philol. Közl.* 615. 1.
- Malonyay Dezső.* A Csák nemzetség. 1907. *Ism. R-a F. Pest. Journ.* 119. sz.
- Mikszáth Kálmán.* Jókai Mór élete. *Ism. Kiss Imre. Philol. Közl.* 507—513. 1. — Kosztolányi Dezső. Budapest. Napló. 8. sz.
- Molnár Ferencz.* Rabok 1907. *Ism. b. m. Budap. Szemle* 130. köt. 473—475. 1.
- Molnár Ferencz.* A Pál-utcai gyerekek. *Ism. Vasárn. Ujs.* 15. sz.
- Móricz Zsigmond.* Garay és az Obsitos. Uránia 216—221. 1.
- Oláh Gábor.* Beöthy Zsolt. 1882—1907. Budapest. Hírl. 78. sz.
- Orosz Adrienne.* Róma diadala. Budapest. *Ism. tt. Pester Lloyd* 137. sz.
- Pallmann Péter.* Alber mint biblikus. Kalazantinum XII. évf. 6. sz.
- Pálos Ede.* Révai mint rajztanár. Dunántuli Hírl. 56. sz.
- Pásztor Árpád.* Új versek. *Ism. Budap. Hírl.* 102. sz. — R-a F. Pest. Journ. 119. sz. — D. Budap. Napló. 116. sz.
- Patak Károly.* Márczius 15. (Széchenyi István.) — Ünnepi beszéde. Nagykállói áll. gimn. 1906/7. értes. 3—12. 1.

- Payr Sándor.* Hárfahangok. Ism. H. I. Prot. Egyh. Isk. Lap. 1. sz.
Pécsi Ottmár. Szemere Pál mint költő és nyelvész. Egri főreálisk. 1903/7. értes. 3—30. l.
Petőfi, Alessandro. Nubi. Traduz. di M. Norsa. Mantova. 1906. Ism. V. S. Bud. Szemle 131. köt. 153—155. l.
Prém József. A Tóth-család. (Tóth Kálmán, Majthényi Flóra, Tóth Béla) Budapest 96. sz.
Prónai Antal. A piaristák színjátéka Pesten a XVIII. században. Budap. kegyr. gimn. 1906/7. értes. 3—138. l. (Önállóan is megjelent 8-r.)
Rakodczay Pál. Petőfi költői egyénisége. Uránia 6—8. sz.
Rákai Ferencz. Hét esztendő. 1907. Ism. k. Budap. Napló 88. sz. 9. l.
A Révai emlékünnepe. Dunántuli Hirl. 56. sz.
Rubinyi Mózes dr. Révai Miklós. Az Ujság 78. sz.
Rudnay Győző. A felső-bükki Kuria. 1907. Ism. R-a. F. Pest. Journ. 119. sz.
Schöpplin Aladár. Tóth Béla. Vasárn. Ujs. 15. sz.
Sebesi Károly. A fiatal Magyarország. Budap. Hirl. 78. sz. (Ismerteti Krúdy Gyula: Pajkos Gaálék, A szakálszárítón; Albisy Katalin: A mi kisasszonyunk; P. Ábrahám Ernő: Kerek ég alatt; Jakab Miklós: A Hargita alól című műveket.)
Simai Ödön. Kisfaludy Károly nyelvújítása. Magy. Nyelv 267—275. l.
Sörös Pongrácz. Jerosini Brodaries István. Ism. Dunántuli Hirl. 65. sz.
Sörös Pongrácz. Zermegh János élete. Rövid ism. Dunántuli Hirl. 43. sz.
S. r. Zajzoni Rab István »Börtöndalok« című költeményeiről. Csángó Ujság 21. sz.
Szabó László. Jókai egy ifjúkori drámája. Uránia 159—162. l.
Szabó Mihály. Martinovics Ignác. Magy. Állam 114. sz.
Szabó Zoltán dr. A Magyar Fűvészkönyv. Uránia 213—216. l. (Külön is megjelent. 8-r 16. l.)
Szalay Károly. Petőfi az aszódi alginmáziumban. Egyetértés 129. sz.
Szentiványi Ödön. Révai Miklós. Kalazantinum. XII. 7. sz.
Szikra. Régen. Budapest. Ism. r. Pester Lloyd 107. sz.
Szilágyi Géza. Berzsenyi Dániel költészetének pedagógiai jelentősége. Hódmezővásárh. ref. főgim. 1906/7. értes. 3—14. l.
Szily Kálmán. A Münchener Codex Kora. Magy. Nyelv 201—207. l.
Szinnyei József. A régi Pest. Budap. Hirl. 127. sz. (Petőfiről és irodalmi dolgokról.)
Szlávik Ferencz. Kéziratos iskolai drámák. Csiksomlyói r. k. főgim. 1906/7. értes. 3—43. l.
Szőcs Géza dr. A kolozsvári szintársulat 1828-ban. Magy. Határőr 3. sz.
Szőcs Géza dr. Tóth Béláról. Magy. Határőr 14. sz.
Szofák Rezső. Művészi képzelet az Ember Tragédiájában. Garamvidék 7. sz.
Tell Anasztáz dr. Révai költői és nyelvészeti működése. Dunántuli Hirl. 56. sz.
Tömörkény István. Különféle magyarok. 1907. Ism. R-a F. Neues Pester Journal 119. sz.
Toncs Gusztáv. »Az Ember Tragédiája« az iskola szempontjából. Magy. Paedag. 257—270. l.
Tóth András. Rab István csángó költőről. Csángó Ujság 9. sz.
Turóczi János. Petőfi Sándor. Jászberényi áll. főgim. 1906/7. értes. 3—27. l.
Váradi Antal. A »Szinházi Látszó.« Egy színházi napilap a hatvanas években. Az Ujság 138. sz.
Várdai Béla. Torday Lajos. (1850—1907.) Budap. Hirl. 96. sz. (Freysinger Lajos váczai közjegyző.)
Verő Leo. Goethe und Franz Toldy. Goethe Jahrbuch 28 köt. 251—254. l.
Vértessy Jenő. Kölcsey Ferencz. 1906. Ism. Váczy János. Századok 541—546. l.
Zuboly. Révai Miklós. Pesti Napló 84. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Rémig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv. Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli írőknek Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 16 évfolyam 1891—1906.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVI. kötet. 1763—1819-ig. Minden kötet ára 10 kor. A II. köteté 12 kor.

Költők tára, Régi magyar —. Szerkeszti: Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Lidércz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae.* Az zenth. Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti: Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (*Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis*) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti: Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. *Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata.* Gabriele Pannonio Pethino Interprete. — *Wy Testamentum* magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romane Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor.

Szabó Károly. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill.

— A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill.

— id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlé-

kezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.

Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Buda-**pe**sten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Buda-**pe**st, 1907. Az Athenaeum r.-társ, könyvnyomdája.